

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

SOĞUK SAVAŞ'TAN GÜNÜMÜZE TÜRK-RUS İLŞKİLERİ

II. ÇALIŞTAY BİLDİRİLERİ

St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010

Çev. ve Yay. Hazırlayanlar:
Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU
Dr. İrina SVİSTUNOVA

ANKARA-2015

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (2010: Ankara)

Atatürk'ten soğuk savaş dönemine Türk-Rus İlişkileri: çalıştay bildirileri; Ankara, 14-15 Mayıs 2010/çev. ve yay. haz.: İlyas Kamalov, İrina Svistunova. –Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

IX, 347 s. + IX, 240 s.: res.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını)

Eser, Türkçe ve Rusça olarak hazırlanmıştır.

Dizin (s. 339-347)

ISBN: 978-975-16-2362-1

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER – TARİHÇE – 20. YÜZYIL

2. TÜRKİYE – ULUSLARARASI İLİŞKİLER – RUSYA

3. RUSYA – ULUSLARARASI İLİŞKİLER – TÜRKİYE

I. E.a. II. Kamalov, İlyas, çev. ve yay. haz. III. Svistunova, İrina, çev. ve yay. haz. IV. Seri

956.1024

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA

Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2362-1

İLESAM : 11.06.Y.0150-341

BASKI SAYISI : 500 adet

BASKIYA HAZIRLIK: ERDAL BASIN YAYIN DAĞITIM - Tel: (0312) 398 05 60

BASKI: DİYANET VAKFI MATBAASI - Tel: (0312) 354 91 61

İÇİNDEKİLER
SUNUŞ
ÇALIŞTAY BİLDİRİLERİ

I. OTURUM

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Aleksandr SOTNİÇENKO

1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Bazı Türk Siyasi ve Askerî Çevrelerin Faaliyetleri/Prof. Dr. Aleksandr KOLESNİKOV ___ 1
2. 1936 Yılından Sonra Değişen Dünya Şartları, Rusya Federasyonu ve Türkiye Arasında Boğazlar Meselesi/Prof. Dr. Selma YEL __ 5
3. Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişimindeki Temel Eğilimler/Sergey KORİTSKİY _____ 57

II. OTURUM

Oturum Başkanı: Dr. İrina SVİSTUNOVA

1. Türk-Rus İlişkilerinin Gelişiminin Anahtarı: İyi Komşuluk/Doç. Dr. Fırat PURTAŞ _____ 71
2. Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri/Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU _____ 75
3. Türkiye-Rusya İlişkilerinin Geleceğinde Tarihsel Kodlar ve Soğuk Savaş Faktörü/Doç. Dr. Mehmet Seyfettin EROL _____ 87

III. OTURUM

Oturum Başkanı: Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU

1. Türk-Rus Münasebetlerinde Avrasyacılık
(XX. Yüzyılın 90'lı Yılları)/Dr. İrina SVİSTUNOVA _____ 95
2. Günümüz Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya/
Hasan KANBOLAT _____ 101
3. Rus-Türk Münasebetlerinde Orta Asya Konusu:
“İmparatorlukların Mirası”ndan XXI. Yüzyılın
Gerçeklerine/Doç. Dr. Aleksandr PILÖV _____ 107

IV. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Aleksandr KOLESNİKOV

1. Sosyal Alanda Rus-Türk Münasebetleri (1920-1950'li Yıllar)/
Dr. Aleksandr VİTOL _____ 115
2. St. Petersburg/Leningrad Üniversitesi'nde Osmanlıca
Eğitimi (1920'li Yıllardan Günümüze Kadar)/
Doç. Dr. Aleksey PILÖV _____ 121
3. Rusya'da Türk Edebiyatı: Kültürleri Karşılıklı Kavrama
Metodu Olarak Edebi Eserlerin Tercümesi/
Doç. Dr. Apollinariya AVRUTİNA _____ 125

SUNUŞ

Son dönemde Avrasya coğrafyasında yaşanan en önemli gelişmelerden biri de Türk-Rus yakınlaşmasıdır. SSCB'nin yıkılışından sonra yeniden canlanan Türk-Rus münasebetleri, çok kısa süre içerisinde büyük mesafe kat etti, 1921 Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının 90. yıldönümünde zirveye ulaştı. 1990'lı yıllarda bavul ticareti ile gelişmeye başlayan bu münasebetler, günümüzde adeta "stratejik ortaklık" olarak adlandırılmaktadır. Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacminin 40 milyar doları aşması, tarafların karşılıklı olarak vize uygulamasını kaldırması, enerji alanında işbirliğinin geliştirilmesi, Türkiye'de Rusların nükleer santral inşa etmesi, uluslararası arenada tarafların birbirine destek vermesi, son dönem Türk-Rus münasebetlerinde ön plana çıkan konulardır. Siyasi, ticarî, ekonomik ve diğer alanların yanı sıra kültürel ve ilmî alanlardaki işbirliği de tüm hızıyla gelişmeye devam etmektedir. Bu alandaki işbirliğinin güzel bir örneğini, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nin Rusya Federasyonu'ndaki çeşitli kuruluşlarla ortaklaşa olarak gerçekleştirdiği çalıştaylar teşkil etmektedir.

"Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri" adlı ilk çalıştay, 14-15 Mayıs 2010'da Ankara'da gerçekleştirildi. 28-29 Eylül 2010'da St. Petersburg'da ise "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri" II. Çalıştayı yapıldı. Bu iki çalıştaydan sonra Ankara ve Rusya'nın Pyatigorsk şehrinde iki toplantı daha düzenlendi. Ankara'daki toplantıda (28 Nisan 2011) iki ülkenin bilim adamları toplumların birbirine bakışı konusunu ele alırken, Pyatigorsk'daki toplantıda (28-29 Kasım 2011) Türk-Rus münasebetlerinde Kafkasya faktörü tartışıldı.

Birinci çalıştayın bildirileri daha 2011 yılında yayımlandı. Elinizdeki bu çalışma ise ikinci çalıştayda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır. Soğuk Savaş dönemi Türk-Rus münasebetleri, iki ülke için de önem arz eden Boğazlar meselesi, SSCB'nin yıkılışından sonra taraflar arasında gittikçe gelişen işbirliği alanları, münasebetlere etki eden faktörler, Türk-Rus münasebetlerinde Orta Asya ve Kafkasya'nın yeri, iki komşu devlet arasındaki kültürel münasebetler

sebetler ve çok yönlü işbirliğinin geleceği, toplantıda sunulan tebliğlerin konusunu teşkil etmektedir.

Son dönemde her iki ülkede de Türk-Rus münasebetlerinin farklı boyutlarına dair yapılan çalışmaların sayısı artsa da bu konuların iki ülkenin bilim adamlarınca ortaklaşa ele alınması, büyük önem arz etmektedir. Böylece tarihteki tartışmalı meseleler daha sağlıklı bir şekilde ele alınmakta, bilim adamları konuyla ilgili her iki ülkede yapılan araştırmalardan ve ortaya çıkartılan yeni vesikalardan haberdar olmaktadır. Bundan dolayı Atatürk Araştırma Merkezi, tebliğlerin Türkçe ve Rusça olmak üzere iki dilde yayımlanmasına önem vermektedir. Nitekim ikinci çalıştayda Türkçe sunulan bildiriler Rusçaya, Rusça sunulan bildiriler Türkçeye tercüme edilerek bu çalıştay kitabı da aynen birincisi gibi iki dilde yayımlanmaktadır. Kitaptaki tebliğlerin bundan sonra konuyla ilgili yapılacak çalışmalar için ışık tutacağını, gittikçe artan Türk-Rus işbirliğine de katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

I. OTURUM

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Aleksandr SOTNİÇENKO

Prof. Dr. Aleksandr KOLESNİKOV

İkinci Dünya Savaşı Sırasında Bazı Türk Siyasi ve Askerî Çevrelerin
Faaliyetleri

Prof. Dr. Selma YEL

1936 Yılından Sonra Değişen Dünya Şartları, Rusya Federasyonu ve
Türkiye Arasında Boğazlar Meselesi

Sergey KORİTSKİY

Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin
Gelişimindeki Temel Eğilimler

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA BAZI TÜRK SİYASİ VE ASKERÎ ÇEVRELERİN FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Aleksandr KOLESNİKOV

Rus-Türk münasebetlerindeki en zor dönemlerden biri de hiç şüphesiz II. Dünya Savaşı yıllarıdır. SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte bu konunun araştırılması daha da karmaşık bir hâle gelmiştir. Bir taraftan arşivler açılmış ve araştırmacılar ilginç belgelere ulaşmışlardır. Diğer taraftan ise siyasi eğilimler, askerî eğilimlerden üstün gelmiştir. Son 20 yılda da maalesef tarihî gerçeklerin tahrif edilmesine şahit oluyoruz. Tarihî olaylar farklı taraflar/ülkeler tarafından zıt bir şekilde yorumlanmaktadır. Bu konuda Azerbaycan ve Ermenistanlı tarihçilerin yaklaşımlarını örnek verebiliriz. Aynı şeyi Rus ve Türk tarihçilerinin çalışmalarında da görmek mümkündür. Ortak bir konu ve aynı kaynaklar olmasına rağmen, tarihî olaylar farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Maalesef araştırmacıların bir kısmı, ancak kendi tezine uygun kaynakları kullanmaktadırlar. Bu tür yaklaşımlar bizlere bir kez daha Rus-Türk münasebetlerindeki önemli olayların da kolektif bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Yine bu bağlamda arşiv belgelerine öncelik tanınmalıdır ki bunlar da iki ülkenin tarihçilerinden oluşan ortak bir komisyon tarafından yayımlanmalıdır.

Bazı Türk siyasi ve askerî çevrelerin II. Dünya Savaşı dönemi SSCB - Türkiye münasebetleri gibi zor ve karmaşık bir konuya yaklaşımlarını ele alalım. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Atatürk öldükten sonra iki ülke arasındaki münasebetler bozulmaya başlamıştır. Şubat 1938'de taraflar arasında konsolosluk ağlarının azaltılması ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince Türkiye; Odessa, Bakü, Leninakan ve Erivan'daki konsolosluklarını kapatırken, SSCB de İzmir ve Kars'taki konsolosluklarını faaliyetine son vermiştir. Nisan 1939'da Almanya, Rusya karşıtı nefretini gizlemeyen kadrolu istihbaratçı Frans von Papen'i Ankara'ya büyükelçi olarak atamıştır. 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 17 Aralık 1925 tarihinde SSCB ile Türkiye arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasına aykırıydı.

Bütün anlaşmaları ihlal ederek Türkiye, Temmuz ve Ağustos 1941'de Alman ve İtalyan askerî gemilerinin Boğazlardan geçmesine müsaade etmiştir. Almanya Dışişleri Bakanlığı ile Ankara'daki Almanya Büyükelçiliği arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere Türk-Alman ittifakının kuruluşu, Türkiye'nin jeostratejik konumundan istifadesi için imkânlar yaratmıştır. Örneğin bu ittifak ile Alman silah ve askerî teçhizatın Türkiye üzerinden taşınmasının yolu açılmış oluyordu.

Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının ilk gününden itibaren bazı önde gelen Türk devlet adamları (Ş. Saraçoğlu, N. Menemecioğlu, İ. Sabis vs.) ile askerî yetkililer (E. Erliket, H. Erkimed, M. Baku), SSCB karşıtı olan radikal milliyetçi ve yarı faşizan kuruluşları desteklemişlerdir. Türkiye topraklarında Türk Kültür Ligi, Bozkurt, Musavat, Kuzey Kafkasya Millî Komitesi'nin dâhil olduğu ondan fazla örgüt faaliyet gösteriyordu. Almanya Dışişleri Bakanlığı, bu kuruluşların Türk kökenli esirler arasında Pantürkist fikirleri yaymalarını desteklemiş ve Almanya, bu esirlerden ayrı askerî birlikler kurmayı hedeflemiştir. Türk askerî yetkililer, birçok kez Doğu cephesini gezmiştir. Örneğin 1941 yılının ortalarında General Ali Fuad Erden başkanlığındaki Türk heyeti, İstanbul-Odessa-Nikolayev hattı boyunca Doğu cephesini ziyaret etmiştir. Heyet, Türk esirleriyle görüşme amacıyla Nikolayev yakınlarındaki esir kampını da ziyaret etmiştir. General Erliket, hatıralarında bu ziyaret sırasında Türk birliklerinin kuruluşunun propagandasının yapıldığını yazmıştır. Dönüş yolunda heyet, Berlin'de Hitler tarafından kabul edilmiştir. İlginçtir ki çok geçmeden Sovyet esirlerin arasındaki Tatar ve Başkurlardan İdil-Ural askerî birliği oluşturulmuştur.

Alman arşiv belgeleri, Almanya ve Türkiye istihbaratları arasında sıkı işbirliğinden bahsetmektedirler. Alman istihbaratının yöneticileri olan Amiral Kanaris ve V. Şelenberg, birçok kez Ankara'yı ziyaret etmişlerdir. Frans von Papen'in raporlarından birinde Genelkurmay Başkanı F. Çakmak'ın Alman istihbaratının hizmetine Türk ordusundaki Kafkasya kökenli subayların verileceğine dair vaatte bulunduğu yazılmaktadır. Bu subayların, SSCB karşıtı istihbaratta bulunmaları planlanmıştı. Almanya Büyükelçiliği'nin verilerine göre ise Kars'ta bu subayların birinin başkanlığında sabotaj faaliyetlerinde bulunmak üzere bir üs kurulmuştur. İki ülkenin istihbaratı arasındaki işbirliği, önemli neticeler vermiştir: Yalnızca 1942 yılında Türk-Rus sınırında 58 keşif uçuşu tespit edilmiş, 47 Alman ve Türk ajanı yakalanmıştır. Yine 1943'te 30 Türk ajanı yakalanmış, 68 sınır anlaşmazlığı yaşanmıştır. Alman istihbaratının başkanı V. Şelenberg, iki ülkenin istihbaratları arasında gelişen işbirliği sayesinde Türkiye'den Rusya'nın güney bölgelerine ve Ural Ötesi'ne çok sayıda Türk kökenli ajanın gönderilmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Şelenberg hatıralarında şöyle yazmaktadır: "Türkiye'nin belli çevrele-

ri, Türklerle kan ve din açısından kardeş olan halklarla birleşmeyi talep etmektedirler. Üst düzey Türk yetkilileriyle yaptığım görüşmelerden de anladığım kadarıyla Türkiye’de artık söz konusu Rus topraklarının Alman kolonisine dönüştürülmemesi konusunda Alman yönetimini etkileme düşüncesi mevcuttu.”

Türk yönetimi (en azından Almanya yanlısı olan kısmı) ülkeyi sarsan Pantürkist ve Panturanist fikirlerin etkisiyle “Büyük Turan”ı canlandırma planları yapıyordu. Hitler’in belli şartlarda Kafkasya’nın Türkiye’ye verilebileceğine işaret eden arşiv belgeleri mevcuttur. Bununla birlikte Hitler’in topraklarını genişletmeyi amaçlayan Pantürkistlerin programından rahatsız olduğu da bilinmektedir. Almanya Dışişleri Bakanlığı’nın yayımlanan belgelerine göre Hitler, Eylül 1941’de Ribbentrop ile yaptığı sohbette SSCB’nin yenilmesinden sonra bu ülkenin topraklarının tamamının Almanya’nın etkisinde olması gerektiğini ve Kafkasya’da özerk oluşumların ortaya çıkışının (bunlar Türkiye ile müttefik hâline gelseler bile) Almanya’nın çıkarına olmadığını belirtmiştir. Bütün bu anlattıklarımız aslında Hitler’in Türkiye ile ilgili bir tek stratejisinin olmadığını göstermektedir.

Türk-Sovyet sınırında birliklerin yığılması konusunda da çelişkili görüşler mevcuttur. Bilindiği gibi Türkiye 1942 yazında sınır bölgesine 26 tümen yerleştirmiştir. Buna cevaben SSCB burada 4 askerî birlik bulundurmamak zorunda kalmıştır. Almanya Dışişleri Bakanlığı belgelerinden anlaşılacağı üzere Almanlar, Türk yetkililerinden Kafkasya’da gerçekleştirilmesi planlanan operasyonlara dolaylı destek vermelerini istemişlerdir. Almanların Stalingrad’ı kuşatmaları sırasında şüphesiz Türkler böyle bir destekte bulunmuşlardır. Bu süreçte Türkler, Sovyet ordusunun dikkatlerini Türkiye yönüne çekmeyi başarmışlardır.

Bir başka mesele de II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere’nin SSCB-Türkiye münasebetlerine etkisidir. Bu konuyla ilgili bir takım ilginç düşünceler mevcuttur. Savaş yıllarında Ankara’daki Büyükelçilikte görev yapan Sovyet haber alma servisinin şefinin oğlu Yuriy Baturin’in *Dosye Razvedçika (İstihbaratının Dosyası)* adlı kitabında ileri sürdüğü görüş dikkat çekicidir. Yazar kitabında arşiv belgelerine dayanarak Frans von Papen’e yapılan suikastı ele almaktadır (bu suikast sonrasında Sovyet diplomatları tutuklanmıştır) ve söz konusu Alman-Türk provokasyon olayında İngiliz istihbaratının katkısı ortaya koymaktadır.

Bu olayların ve dönemin Türkiye’sindeki iç durum ile ideolojik faaliyetler gibi konuların analizi, iki ülke araştırmacılarının ortak çabasını gerektirmektedir. Bu makalenin çerçevesi, ancak sorunun ortaya koyulmasına müsaade etmektedir. Sorunun kendisi ise titiz ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmalı-

dır. Gerek Rus gerekse de Türk tarihçiler, II. Dünya Savaşı dönemi Türk-Sovyet münasebetlerini ele alırken artık Soğuk Savaş dönemi yaklaşımlarından vazgeçmeli ve birbirleri ile ilgili “düşman” algılamasını geride bırakmalıdırlar.

1936 YILINDAN SONRA DEĞİŞEN DÜNYA ŞARTLARI, RUSYA FEDERASYONU VE TÜRKİYE ARASINDA BOĞAZLAR MESELESİ

Prof. Dr. Selma YEL*

GİRİŞ

Tarih boyunca Karadeniz ve Çanakkale Boğazları dışarıdan gelen güçlerin saldırılarına maruz kalmış, gerek Anadolu, gerekse de Karadeniz’de üstünlük kurmak isteyen devlet ve milletlerin ilgi alanı içinde olmuştur. Bu ele geçirme arzusu bazen de Ortadoğu ve Anadolu üzerinden Avrupa’ya açılmak ve ulaşmak amacıyla yönelik olarak farklı istikamette gelişmiştir. Fakat amaç başlangıç itibarı ile hep aynı kalmıştır ki, bu amaç da Boğazlar üstünde hâkimiyet kurmaktır.

Boğazlar sebebiyle Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti sürekli birbirleriyle mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu durum 1917 Bolşevik Devrimi’ne kadar devam etmiştir. İstiklal Savaşı sürecinde iki ülke arasında başlayan yakınlaşma, Montreux Anlaşması’na kadar devam etmiştir. Gerek Monreux Anlaşması’nın sunmuş olduğu imkânlar, gerekse de her iki coğrafyada oluşan yeni siyasi rejim ve anlayışlar sebebiyle 1936 yılından itibaren Boğazlar konusunun Rusya ve Türkiye arasında geçmişte Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi düşmanlık sebebi olduğunu söylemek zordur. Ancak zaman zaman yine de aynı konudan kaynaklanan problemlerin yaşanmış olduğu bir gerçektir.

Bu problemlerin yaşanmasında dünya siyasi şartlarının hızla değişmesi, yeni bir savaş süreci ve meydana gelen bloklasmalar etkili olmuştur. Sovyet Rusya ve Hitler Almanyası arasında yapılan Boğazlar pazarlığı ve de savaş içinde Adana, Tahran ve Kahire(II) konferanslarında Sovyet Rusya tarafından Türkiye aleyhinde Boğazlarla ilgili gündeme getirilen talepler bunların

* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

başında gelmektedir. Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e doğrudan iletilmiş olan Boğazlarla ilgili talepler, Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Vinogradov aracılığıyla 12 Haziran 1945'te tekrarlanarak resmileştirilmiştir. Vinogradov'un ilettiği talepler, Selim Sarper'e verilen nota ile aynı mahiyette olup şunlardır:

1. Kars, Ardahan ve Artvin Sovyet Rusya'ya bırakılmalı,
2. Boğazlarda, Rusya'ya askerî üs verilmeli,
3. Montreux hükümleri tadil edilmeli,
4. Türkiye'nin Trakya sınırında Bulgaristan ve Yunanistan lehine sınır değişiklikleri yapılmalı.

Türkiye'nin bu istekleri kabulüne imkân olmadığı için bunlar derhal reddedilmiştir¹. Ancak yine de 18 Haziran'daki Molotov-Sarper görüşmesinde, bu taleplerin kabulünde yine de ısrar edilmiş ve bir anlaşma zemini olmadan toplantı sona ermiştir². Bu gelişme sonrasında Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 1925 Dostluk Anlaşması'nın uzatılmasına imkân kalmadığı anlaşılırken, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında ilişkiler gergin bir sürece girmiştir³.

Sovyet Rusya bu taleplerinin reddedilmesi üzerine Türkiye'ye karşı ağır bir siyasî baskı uygulayarak, radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin ve özellikle Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayınlar yapmaya başlamıştır⁴. Bu yayınlarda, Türk Hükümeti'nin demokrasiden uzak "faşist ilkelerle" yönetildiği vurgulanarak, bu rejimin değişmesi mecburiyeti dile getirilmiş ve böylece ABD ve İngiliz kamuoyu Türkiye'nin aleyhine çevrilmeye çalışılmıştır⁵. 1945 yılı ile birlikte bütün dünyaya savaş sonrası barışın

¹ Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1959, s. 115; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s. 502.

² Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No. 15, s. 332.

³ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, haz. Baskın Oran, İstanbul, 2002, s. 502.

⁴ Mehmet Gönlübol vd., "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Cilt I, Ankara, 1982, s. 201.

⁵ Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları", **Türkler**, Cilt XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 722.

getirdiği güven ve mutluluk hâkim olurken, bu baskılar sebebiyle Türkiye aksine sonucu belirsiz bir sürece girmeye başlamıştır.

II. Dünya Savaşı, dünyanın siyasî, sosyal ve ekonomik yapısını derinden sarsmış olup savaş sonu düzeni 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. İşte bu paylaşım ve dünyanın yeni haritasının tespit edildiği önemli konferanslardan biri de Potsdam'dır⁶. 17 Temmuz 1945'te Potsdam'da ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya liderleri yeniden bir araya gelmişlerdir. Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin mutlaka Almanya'ya karşı savaş ilan etmesi ve de Boğazları Müttefik Devletlerin savaş filolarına açarak, serbest bir şekilde Karadeniz'e çıkışın temini planlanmış, Stalin de bu konunun yakın takipçisi olmuştur⁷. Ancak, bu konferans sonrasında da Türkiye savaşa girmeme hususundaki kararlılığını muhafaza etmiştir. Yalta Konferansı'nda ise, Stalin'in gündeme getirmesi ile Türkiye yeniden tartışma konusu olmuşsa da Boğazlar hususunda istediği kesin neticeyi alamamıştır.

Yalta, Adana ve Kahire Konferansları'nda Sovyet Rusya'nın bu konuda tarafları memnun edici öneriler getirememesi ve değişiklik için inandırıcı sebepler sunamamasından dolayı, konunun daha sonra toplanacak konferanslarda yeniden ele alınması kararlaştırılmıştır. Türkiye de bu gelişmelerden haberdar edilecektir⁸.

Sovyet Rusya'nın, Stalin ile özdeşleşen II. Dünya Savaşı boyunca yürüttüğü Türkiye politikasına bakılacak olursa, 1941'de kendisinin savaşa dâhil olmasına kadar olan süreçte, Türkiye'nin de tarafsız kalmasını istemiş olduğu görülecektir. Savaşın, Sovyet topraklarına doğru yayılmasını müteakiben bu durum değişmiş, Türkiye'nin Almanya ve müttefiklerine karşı fiili olarak savaşa girmesini istemeye başlamıştır. Bu durum Sovyetlerin Alman ordularını mağlup etmeye başlaması ile yeniden tersine dönmüş ve yeniden Türkiye'nin tarafsız kalması yönünde bir politika takip etmeye başlamıştır⁹. Bu politikayı takibindeki amaç belli olup, Türkiye'nin savaşa girmesi hâlinde

⁶ Bu hususta geniş bilgi için bkz. **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler**, çev. Fahri Yazıcı, Ankara, 1972.

⁷ **Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler**, s.15-16; Ömer Osman Umar, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, No. 59, Temmuz 2004.

⁸ Aslan Bulut, "ABD'nin Gürcistan'a Yardım Bahanesiyle Savaş Gemilerini Karadeniz'e Çıkarmak İstemesi, İster İstemez, Irak İşgalinden Önceki Günleri Hatırlatıyor...", **Yeni Çag**, 20 Ağustos 2008; Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları", s. 720-721.

⁹ Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No. 15, s. 332.

müttefikler Boğazları kullanarak Sovyetlere yardım gönderebilecekleri gibi, aynı zamanda da savaş sonunda Türkiye yorgun ve imkânlarını tüketmiş olarak Sovyet Rusya karşısında çaresiz kalmış olacaktır. Böylece Stalin de büyük rüyasını elde etme hususunda zorlanmayacak ve Boğazlarda üs isteği ile Kars, Ardahan üzerindeki hâkimiyet emellerini gerçekleştirmiş olacaktır. Türkiye'nin tarafsızlık politikası sebebiyle Stalin'in bu planı gerçekleşemeyince, Moskova, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan ederek, savaş sonu paylaşımından pay almasına karşı çıkmaya başlamıştır. Stalin'in, Türkiye'nin son anda savaşa iştirak etmesine karşı oluşunun bir diğer sebebi de, ABD ve İngiltere'nin, Boğazlar hususunda Türkiye'ye gerekli desteği vermelerine mani olmaktı. Stalin, bu sebeple Potsdam'a büyük umutlarla gelmiştir.

Potsdam Konferansı'nın hem savaş sonunda yapılmış olması hem de, savaş sonu nihai kararlarının tespit edileceği yer olması sebebiyle ayrı bir öneme haizdir. Görüşmelerde Polonya, Almanya ve Japonya'nın kaderi ile savaşın gidişatı ve savaş tazminatı gibi konular müzakere edilirken, resmî olarak katılmadığı halde Türkiye toprakları için de ciddi tartışmalar yapılmıştır. Konferansta ABD'yi Truman, İngiltere'yi Churchill, Rusya'yı Stalin temsil etmiştir¹⁰. Stalin, 18 Temmuz'daki yemekte Churchill'e Türkiye'yi şikâyet ederek, tekliflerinin reddedildiğini bildirmiş ve o şartlarda Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması'nın uzatılmasına imkân olmadığını belirtmiştir¹¹.

Stalin, 23 Temmuz'daki altıncı oturumda Türkiye konusunu yeniden gündeme getirerek Boğazlar konusunu açmış ve Montreux'in Sovyet Rusya'ya zarar verdiğini iddia ederek, şu hükümlerin değiştirilmesini istemiştir:

1. Sovyet savaş ve ticaret gemileri, gerek savaş, gerekse de barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçme hakkına sahip olmalıdır.
2. Türkiye, Sovyet Rusya'ya Boğazlarda kara ve deniz üsleri vermelidir.
3. Boğazlar konusunda Sovyet Rusya ile Türkiye arasında ayrı bir Boğazlar Sözleşmesi yapılmalıdır¹².

¹⁰ Fahir Armaoğlu, 20. **Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980**, Ankara, 1984, s. 404. ABD Başkanı Roosevelt öldüğü için yerine Truman gelmiştir. Churchill ise konferansa ancak Temmuz sonuna kadar iştirak edebilmiş, daha sonra İngiltere'yi Clement Atlee temsil etmiştir.

¹¹ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 502-503.

¹² Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1959, s. 129; Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara 1987, s. 461.

İngiltere, Sovyet Rusya'nın Boğazlarda üs isteğini kabul etmeyip, sadece birinci maddeyi kabul edilebilir bulmuştur. İngiltere'nin bu tutumu, Stalin tarafından "...sonuçta İngiltere tarafından desteklenen küçük bir devlet, büyük bir devleti gırtlığından tutmakta ve ona çıkış vermemektedir" sözleriyle ifade edilerek, kendilerine haksızlık yapıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır¹³. Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi, II. Dünya Savaşı süresince İngiltere ve Sovyet Rusya arasında devam etmiş olan ittifakta, ciddi çatlaklar meydana gelmeye başlamıştır. Bu durumun Potsdam'da iyice aleniyet kazandığı görülmektedir. ABD ise İngiltere'nin aksine, Sovyet Rusya ile Montreux'u yeniden düzenleme konusunda hemfikir olmasına rağmen, bütün uluslararası suyollarında geçerli olan sistemin, Türk Boğazları için de geçerli olmasını istemiştir¹⁴. Bu sisteme göre, Boğazlara tam serbestî getirilmeli, İngiltere, Sovyet Rusya ve ABD garantör devletler olmalıydı¹⁵.

ABD'nin teklif etmiş olduğu uluslararası garanti sistemi, Sovyet Rusya tarafından kabul görmezken, Rus teklifi de ABD ve İngiltere tarafından reddedilmiştir. Üç ülkenin mutabık kaldıkları tek konu, Montreux hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesidir. Türkiye için tek olumlu gelişme ise, İngiltere'nin açıkça Sovyet Rusya'nın Boğazlar politikasına karşı çıkması olmuştur. Bu tepkiye, Sovyet Rusya'nın dostluk anlaşmasının süresinin uzatılması için ön şart olarak Türkiye'den Boğazlarda üs ve de Kars ile Ardahan'ı istemesi sebep olmuştur. İngiltere bu tepkisini, Sovyet Rusya'ya şu hususları bildirerek göstermiştir:

1. Yalta Konferansı'nda alınan kararlara aykırı olarak Rusya'nın iki müttefikine haber vermeden Ankara'dan, Montreux'in hükümlerinin değiştirilmesini talep etmesi şaşkınlık vericidir.

2. Bu tarz istek ve talepler tek taraflı ortaya konulamaz.

3. Toprak talepleri, BM yasa ve teşkilatının yetki alanı içinde olup, bütün üye ülkeleri ilgilendirmektedir¹⁶.

Sovyet Rusya, İngiltere'nin bu tavrı ile ciddi bir şaşkınlık yaşarken, 2 Ağustos 1945'te sona eren Potsdam Konferansı Kararlarının 16. Maddesi

¹³ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 503.

¹⁴ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 268.

¹⁵ a.g.e., s. 269.

¹⁶ a.g.e., s. 269.

Boğazlarla ilgili olarak tespit edilmiştir. Bu maddede, “üç hükümet, Montreux Sözleşmesi’nin bugünkü şartlara uymaması sebebiyle değiştirilmesi gerektiğini kabul ederler. Müteakip adım olarak üç hükümetten her biri ile Türkiye arasında bu meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür” denilmektedir¹⁷. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi ABD ve İngiltere, Boğazlarda Sovyet Rusya’yı tek yetkili olarak görmediklerini ve ağırlıklı olarak bu problemin çözümünde söz sahibi olduklarını belirtmişlerdir.

Potsdam’daki Boğazlarla ilgili gelişmeleri Türkiye de yakından takip etmiştir. Müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarından istifade ile 20 Ağustos 1945’te İngiltere ve ABD’ye birer nota gönderilmiştir. Notada, geçiş serbestisi ve güvenliğin temin edilmesi için Boğazların ABD’nin garantisine alınması teklif edilerek, Boğazlar için yapılacak yeni düzenlemenin, Türkiye’nin hâkimiyetini ihlal etmemesi ve Sovyet isteklerine son verilmesi istenmiştir. Türkiye bu istekleriyle, Boğazlar konusunda Moskova’ya değil, Washington ve Londra’ya güvendiğini ortaya koyduğu gibi, Sovyet taleplerinin bir tehdit olarak algılandığını hissettirerek, bu taleplerin sona erdirilmesi için ilk kez Batı’dan açık destek istemiştir¹⁸. Bu durum, Türkiye’nin ileride takip edeceği politikanın açık bir göstergesiydi.

Bütün bu gelişmeler, Türk kamuoyunda Sovyet Rusya aleyhtarlığının artmasına sebep olmuş ve 4 Aralık 1945’te İstanbul’da büyük bir miting düzenlenmiştir. Sovyet Rusya aleyhine sloganların atıldığı mitingde, Rusça kitap satılan iki kitapçı ile sol görüşleri müdafaa eden Tan gazetesi matbaası basılarak, tahrip edilmiştir. Sovyet Rusya 8 Aralık’ta bir nota ile bu gelişmeleri kınarken¹⁹, bu hadise Türk toplumunda gelişmekte olan anti Sovyet duyguları açıkça ortaya koymuştur. İki ülke arasında dostluk ve güvenin yeniden tesis edilmesi neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Aynı durum, müttefikler arasındaki askerî ve siyasî ilişkiler için de geçerlidir. Potsdam görüşmeleri ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya arasındaki son toplantı olup, bu dönemde anlaşmazlıkların iyice aleniyet kazandığı görülmüştür.

Potsdam’da alınan karar gereğince üç devletin de Boğazlarla ilgili tezlerini Türkiye’ye bildirmeleri gerekmektedir. ABD bu konuyla ilgili görüşlerini

¹⁷ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara, 1983, s. 298.

¹⁸ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 523.

¹⁹ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 503.

2 Kasım 1945'te bir nota ile Türkiye'ye bildirmiştir²⁰. Söz konusu notada özetle şu görüşlere yer verilmiştir: Boğazlar savaş ve barış döneminde bütün ülkelerin ticari gemilerine açık olacak, ancak sahilدار ülkelerine ait gemiler savaş ve barış dönemlerinde serbest bir şekilde geçiş hakkına sahip olacaktır. Barış dönemlerinde daha sonra tespit edilecek şartlar dâhilinde sınırlı bir tonaj dışında Boğazlar, Karadeniz'e sahilدار olmayan devletlerin savaş gemilerine, sahilدار devletlerin kabul etmesi veya Milletler Cemiyeti otoritesi altında hareket etmelerinin haricinde kapalı tutulmalıdır. Ayrıca Japonya'nın Montreux Sözleşmesi'nden çıkarılması istenmiştir²¹. İngiltere 21 Kasım 1945'te bir nota ile Türkiye'ye görüşünü bildirmiştir. İngiltere, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilini olumlu bulmakla birlikte, hemen yapılmasını gerektirecek bir sebep olmadığı görüşündeydi. Fakat bu konuyla ilgili Milletler Cemiyeti bir konferans tertipleyeceği takdirde iştirak edecektir²². Bevin'in bu ifadesi ile İngiltere'nin Boğazlar politikasında Türkiye'den yana tavır alacağı anlaşılmıştır. ABD'nin de desteği temin edilirse, Türkiye için endişelenecek bir durum söz konusu olmayacaktı.

ABD notasındaki esaslar genel olarak kabul görmekle birlikte, tatbikata ait hususlar üzerinde görüş ayrılıkları mevcuttu²³. Türkiye'nin 4 Aralık 1945'de ABD'ye verdiği cevabî notada, genel olarak aynı görüşlerde birleşildiği belirtilerek, Boğazlarla ilgili yapılacak uluslararası konferansa katılmaya hazır olunduğu bildirilmiştir²⁴. Türkiye, alınacak kararların bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı hükümler içermediği sürece bu tür çalışmalarını destekleme niyetindeydi.

Türkiye'nin bu olumlu tavrı, ABD ile aradaki siyasî diyalogun kuvvetlenmesini temin etmeye katkı sağlamıştır. Bunda, Sovyet Rusya ile ABD arasındaki ilişkilerin zayıflamaya başlaması da tesirli olmuştur. 1946 yılı baş-

²⁰ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, 1991, s. 41; **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 523.

²¹ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 300.

²² Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Ankara, 1995, s. 108.

²³ **Olaylarla Türk-Dış Politikası 1919-1973**, Cilt I, Ankara, 1982, s. 199; **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 504.

²⁴ Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, s. 109; **Olaylarla Türk-Dış Politikası 1919-1973**, Cilt I, s. 199.

larından itibaren Sovyet Rusya bir taraftan Türkiye'ye yönelik taleplerini açıkça ilan ederken, diğer taraftan da kendi kontrolü altında olmak kaydıyla, İran'da Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti ile Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasına destek vermiştir. Bütün bu gelişmeler, bölgedeki menfaatlerine zarar verici mahiyette olduğu için ABD'nin, Boğazlar hususunda Türkiye'ye tam destek vermesine sebep olmuştur²⁵. Başkan Truman, Ocak 1946'da yaptığı bir konuşmada, "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp, dur demezsek yeni bir savaş çıkacaktır..."²⁶ diyerek, bu husustaki gelişmelerin iyiye gitmediğine dikkat çekmiştir²⁷.

ABD Başkanı Truman, Missouri'nin İstanbul'a geldiği aynı gün Washington'da Ordu Günü'nde yaptığı konuşmada, Orta Doğu ve Boğazların ülkesi için arz ettiği ekonomik ve stratejik önemi üzerinde durarak, gerektiğinde bu bölgelerdeki ülkelere yardımcı olacaklarını belirtmiştir²⁸. Bu mesaj, Sovyet Rusya'ya açık bir uyarı niteliği taşımakta olup, Türkiye'nin artık Boğazlar meselesinde yalnızlıktan kurtulduğu ve ABD'nin desteğini temin ettiği anlamına da gelmiştir.

Sovyet Rusya'nın Boğazlar Notası

Sovyet Rusya'nın, Potsdam Konferansı kararı gereğince göndermesi gereken nota, ABD ve İngiltere'nin notasından yaklaşık 1 yıl sonra, 7 Ağustos 1946'da gelmiştir. Sovyet notasının birer sureti ABD ve İngiliz büyükelçiliklerine de gönderilmiştir²⁹.

²⁵ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 523.

²⁶ **Olaylarla Türk-Dış Politikası 1919-1973**, Cilt I, s. 201.

²⁷ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 524-525; Oray Eğin, "Erteğin ne kadar Türktü?", **Akşam**, 18 Şubat 2006. Bu husustaki kararlılık açık bir şekilde gösterilerek, yaklaşık 16 ay önce ölmüş olan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Erteğin'ün naaşı, Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri ile 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye yollanmıştır. Cenazeyi göndermek son derece politik bir karar olup, AB, aslında Missouri'yi Çanakkale Boğazı'ndan geçirip, Dolmabahçe önünde demirleterek, Sovyet Rusya'ya, kendi rızası olmadan Boğazların statüsünü değiştiremeyeceğini göstermek istemiştir.

²⁸ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 525.

²⁹ Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1959, s. 139; Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, s. 109, Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 295. Erkin notanın verilmiş

Sovyet notası tamamıyla Stalin'in Potsdam'da dile getirmiş olduğu görüşleri içermektedir. Montreux eleştirilerek, II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin, Boğazlardan Karadeniz'e bazı düşman gemilerinin (Alman) geçişine müsaade ettiğine değinilmekte ve Sovyet Rusya şu taleplerde bulunmaktadır:

1. Boğazlar gerek savaşta, gerekse de barışta bütün ülkelerin ticarî gemilerine açık olmalıdır.
2. Boğazlar, Karadeniz'e sahildar olan devletlerin savaş gemilerine daima açık olmalıdır.
3. Boğazlar, savaş ve barışta Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin savaş gemilerine bazı istisnaî durumlar haricinde kapalı olmalıdır.
4. Boğazların statüsü yalnızca Karadeniz'e sahildar olan devletlerce tespit edilmeli ve bu yetki yalnız onlara ait olmalıdır.
5. Boğazlardaki ticaret serbestisini ve güvenliğini Türkiye ve Sovyet Rusya ortak temin etmelidirler³⁰.

Bu isteklerden yalnızca birinci madde Montreux hükümleri ile uyumlu olup diğerleri ciddi manada farklılık arz ediyordu. Her bir maddede Sovyet Rusya'nın menfaatlerinin gözetildiği açık bir şekilde görülmektedir. Bunlardan bilhassa 5. maddenin kabulü mümkün olmayıp, açıkça Boğazlar üzerinde hâkimiyet talep edilmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye, Boğazlar hususunda artık ABD ve İngiltere gibi iki büyük Batılı devletle birlikte hareket ediyordu.

Türkiye, Sovyet notasına, ABD ve İngiltere'nin görüşlerini alarak cevap verme yolunu seçmiştir. 7 Ağustos tarihli Sovyet taleplerine ilk tepkiyi İngiltere göstermiş ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 12 Ağustos 1946'da gazetelere verdiği beyanatta bu konuya temas ederek, "Boğazlar anlaşması, ilgili devletlerin iştiraki olmadan değiştirilemez ve bu iş bunlardan sadece ikisinin tekeline verilemez" demiştir. İngiltere'ye göre, Boğazlar konusu Türkiye ve Sovyet Rusya'nın tekeline bırakılmayacak kadar önemlidir³¹.

tarihini 8 Ağustos olarak ifade etmiştir. Rifat Uçarol, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Ankara, 1994, s. 191.

³⁰ Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, s. 110; **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 525; Haluk Ülman, **İkinci Dünya Savaşının Başından Truman Doktrini'ne Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Ankara, 1961, s. 77-78.

³¹ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 505.

ABD, Rus notasına cevabını 19 Ağustos 1946'da vermiştir. Genel olarak ilk üç madde kabul edilmekle birlikte, dördüncü maddeyle ilgili değişiklik önerisi getirilmiştir. Bu madde, Boğazların statüsünün Karadeniz'e sahildar olan devletler tarafından tespit edilmesiyle ilgili olup, bunu ABD kabul edilemez bulmuştur. ABD bu durumda Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmekten çok, Türkiye ve Karadeniz ülkelerinin menfaatlerini gözetilen bir statü ortaya çıkacağı düşüncesindeydi. Hâlbuki Boğazlar ABD de dâhil, bütün dünya devletlerini yakından ilgilendirmekte olup, bu görüşün desteklenmesi mümkün değildir.

ABD 5. maddeye de karşı çıkarak, Boğazların müdafaasının Türkiye'nin kontrolünde kalmasını istemiştir. Eğer Boğazlara açık bir saldırı olursa, uluslararası güvenlik sistemi de zarar görmüş olacağı için zaten, Milletler Cemiyeti Güvenlik Konseyi harekete geçecektir³².

Amerika'nın notasını takiben 21 Ağustos 1946'da İngiliz notası verilmiştir. Bunda, genel olarak Montreux'in değiştirilmesi desteklenerek, konferansa katılmaya hazır oldukları bildirilmekle birlikte, ABD notasında olduğu gibi, dördüncü ve beşinci maddeler kesin olarak reddedilmiştir³³.

ABD ve İngiltere'den sonra gönderilmiş olan cevabî Türk notasında, Montreux'in bazı hükümlerinde değişiklik yapılması uygun görülürken, Amerika ve İngiltere gibi 4. ve 5. maddelerin kabul edilemez bulunduğu bildirilmiştir. Gerekçe olarak da, 5. maddenin kabulü hâlinde Karadeniz ve Boğazların tamamıyla Sovyetlerin kontrolüne bırakılmış olacağı gösterilmiştir³⁴.

Üç ülke arasındaki ortak görüşmeler sonucunda önce ABD'nin, sonra İngiltere'nin, en sonunda da Türkiye'nin benzer hükümler içeren notanın gönderilmiş olması, "*Boğazlar Meselesi*"nde açık bir ittifakın kurulduğunun göstergesiydi. Bu ittifak, daha sonraki yıllarda siyasî ve askerî olarak daha da güçlendirilerek geliştirilecektir.

İkinci Sovyet Notası ve Cevabî Türk Notası

Sovyet Rusya ve Türk basın yayın organlarında karşılıklı aleyhte beyanat ve yorumlara yer verilmesiyle, ilişkiler gerginleşirken, 24 Eylül 1946'da

³² **Olaylarla Türk-Dış Politikası 1919-1973**, Cilt I, s. 206.

³³ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 298.

³⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980**, Ankara, 1984, s. 429; **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 507.

ikinci Sovyet notası teati edilmiştir. Bu notada da, birincide olduğu gibi II. Dünya Savaşı'nda Boğazların Rusya aleyhine ulaşma açıldığı tekrar edilecek, Sovyetlerin Boğazlar ve Karadeniz'de müdafaa tertibatı almakta haklı olduğuna değinilmiştir. Sovyet Rusya'ya göre, Karadeniz kapalı bir deniz olduğu için Boğazlar rejiminin tespitinde elbette ki, sahilدار ülkeler birinci derecede söz sahibi olmalıdırlar. Sovyet Rusya'ya göre, coğrafi yapısı sebebiyle Boğazların, ABD'nin iddia ettiği gibi Cebelitarık ve Süveyş Kanalı ile aynı rejime tâbi tutulması mümkün değildir. Türkiye'nin beşinci maddeyi hâkimiyet haklarının ihlali şeklinde değerlendirmesine de, Sovyetlerin vakarı ile bağdaşmayan bir şüphe olduğunu ileri sürmüştür.

Söz konusu notada Türkiye'nin, Boğazlar çevresinde sahilدار olmayan ülkelerle birlikte, güvenlik önlemleri aldığı şeklinde temelsiz iddialara da yer verilmiştir. Son olarak Boğazlar için konferans toplanmadan önce, bu hususun Potsdam'da tespit edildiği gibi ikili ilişkilerle çözümlenmesi teklif edilmiştir³⁵.

Sovyet Rusya, beklediği desteği göremediği için bu defa nota suretlerini İngiltere ve ABD'ye göndermemiştir. Fakat Türkiye bu hususta yalnız kalmak istemediğinden, gelişmelerden ABD ve İngiltere'yi haberdar etmiştir³⁶. Zaten bunu yapmak mecburiyetindeydi. Çünkü Sovyet Rusya'nın, Boğazlar çevresinde sahilدار olmayan ülkeleri askerî tahkimat yapmakla suçlarken kastettiği, İngiltere ve ABD idi.

ABD, 9 Ekim'de Türkiye'den önce Sovyet notasına cevap vermiştir. Söz konusu notada, Potsdam'da Boğazlar konusunun Türkiye ile ikili görüşmelerle çözülmesi hususunda mutabık kalınmış olmasına rağmen, herhangi bir müzakerenin İngiltere ve ABD'nin iştiraki olmadan yapılamayacağını bildirmiştir. ABD, Montreux'u tadil amacıyla toplanacak konferansa katılacaklarını, Boğazlara yönelik herhangi bir saldırının da Milletler Cemiyeti Güvenlik Konseyi'nde ele alınacağını ileri sürmüştür. İngiliz notası da benzer hükümler içermekte olup, konferansa katılacaklarını yeniden teyit etmişlerdir³⁷.

Türkiye, Sovyet Rusya'nın 24 Eylül tarihli notasını 18 Ekim'de cevaplandırmıştır. Notanın birer sureti, Japonya hariç Montreux'u imzalayan ülkelere gönderilmiştir. Türk notasında şu görüşlere yer verilmiştir:

³⁵Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara, 1983, s. 306; Kemal Baltal, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, s. 144.

³⁶ **Olaylarla Türk-Dış Politikası 1919-1973**, Cilt I, s. 208.

³⁷Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991, s. 307-308.

1. Türkiye, Boğazların müşterek müdafaası hakkındaki Rus isteklerini bir defa daha kesin olarak reddederek, bu talebin Türk hâkimiyet ve güvenliğinin ihlali manasına geldiğini belirtmektedir.
2. Türkiye ve Sovyetler arasında yapılması istenilen görüşmeler reddedilerek, Boğazlar konusunun uluslararası bir konferansta görüşülmesini istemektedir.
3. Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin tadiline hazırdır. Fakat bu tadil istiklâl ve hâkimiyetine dokunacak herhangi yeni bir uygulama içermemelidir. Aksi takdirde kabul edilmeyecektir.
4. Sovyetler'e, Karadeniz'e sahil dar olan diğer devletler adına konuşma yetkisi olmadığı hatırlatılır.
5. Türkiye, Lozan'da Boğazlarda geçiş kontrolünün Türkiye'den alınması isteklerine cevap veren Rus delegesi Çiçerin'in "bu istek Türkiye'nin bağımsızlık ve hâkimiyet haklarının açık bir ihlali olur" sözlerini hatırlatır.
6. Türkiye, karşılıklı olarak verilmiş olan notaların problemin çözümünü uzattığını, bu sebeple taraflar uygun görürse hakeme müracaat edileceğini kesin olarak ifade eder³⁸.

Sovyet Rusya, oldukça sert üslupla yazılmış olan bu Türk notası ve ABD'nin "diplomatik ve gerekirse askerî kuvvetle uyarıda bulunuruz ifadesi" sonucunda, yeni bir nota göndermeye teşebbüs etmemiştir. Üstelik uluslararası siyasette yalnız kaldığını gördüğü için yeni konferans talebinden de vazgeçtiği gibi, Montreux'in süresi bittiğinde dahi, fesih için müracaat etmemiştir. Bunun sebebi açıktır. Montreux'in feshi hâlinde, ABD ve İngiltere'nin baskısıyla, sahip olduğu hakları dahi kaybetme ihtimali mevcuttu. ABD'nin bu husustaki politikası açık ve net olup, uluslararası suyuolu olarak kabul ettiği Boğazlar üzerinde hiçbir millet ve devlete özel imtiyaz verilmesine müsaade etmek niyetinde değildi.

Stalin'in başlattığı emperyalist politikanın bir parçası olan Boğazlar üzerinde imtiyaz elde etme teşebbüsü, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin arasını açmaktan başka bir sonuç getirmemiştir. Türkiye'nin ABD ile siyasî ilişkilerini gittikçe arttırmasında da aynı politika tesirli olmuştur. Stalin yaptığı yanlışlıklarla 18 Aralık 1945'te İngiltere Başbakanı Bevin'e, 1947 başlarında da ABD'nin Moskova Büyükelçisi Smith'e, Türkiye'ye saldırma niyetinde olmadığını bildirmişse de, iki ülke arasındaki güven bunalımını aşmak mümkün

³⁸ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 314-315.

olamamıştır³⁹. Elbette ki, bunda ABD ve İngiltere'nin bilinçli bir şekilde, Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki problemleri gereğinden fazla büyüterek, ilişkilerdeki gerginliği artırmaları da tesirli olmuştur. Çünkü 1949–1954 arasında Basın Yayın Genel Müdürü olan Mülkiye Siyasî Tarih Profesörü Ahmet Şükrü Esmer tarafından da açıkça ifade edildiği gibi, Sovyetler'in Türkiye'den istediklerini askerî kuvvetle alacağına dair kesin herhangi bir delil yoktur. Üstelik Sovyet Rusya'nın askerî gücüne rağmen İran'ı 1946'da tahliye etmek mecburiyetinde kaldığı düşünülürse, Sovyetlerin Türkiye için tehlikeye teşkil etmeyeceği anlaşılacaktır⁴⁰. Peki, 1945'lerde Sovyet tehdidi niçin bu kadar büyütülmüş ve ABD ile olan siyasi ve ekonomik ilişkiler çok fazla geliştirilmek mecburiyetinde kalmıştır. Günümüzde bu sorunun cevabı verilmiş değildir. Bu politikanın Türkiye'nin Batı Bloğu içinde yer almasını temin edici bir ABD-İngiltere planı olduğuna dair ifadeler ciddi manada düşündürücüdür⁴¹. Gerçekten de, bu hadise sonrasında Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri uzunca bir süre dondurulurken, Türkiye Batı Bloğu'nun en güvenilir müttefiklerinden biri hâline getirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da 8 Ağustos 1949'da Türkiye, Avrupa Konseyi'ne kabul edilmiştir.

23 Eylül 1949'da Sovyet Rusya'nın atom bombasına sahip olduğunu açıklamasını müteakiben de, başta ABD olmak üzere tüm Batı Dünyası, Sovyet Rusya'nın sınır komşusu olan Türkiye'ye jeopolitik öneminden dolayı daha fazla önem vermeye başlamıştır. Türkiye de benzer şekilde yeni arayışlar içine girmiş ve 4 Nisan 1948'de kurulmuş olan NATO'ya üye olmaya karar vermiştir. Sovyet Rusya, bu teşebbüsü engellemek için 3 Kasım ve 30 Kasım'da iki ayrı nota vermişse de, Türkiye'yi kararından vazgeçirememiştir. 12 Kasım'da verilen cevabî Türk notasında, Sovyet Rusya'nın askerî gelişiminden bahisle, Türkiye'nin müdafaa ihtiyacına değinilmiş ve NATO'nun kuruluş amacına yer verilmiştir. İkinci Sovyet notasına ise cevap dahi verilmemiştir. Türkiye takip ettiği Batı yanlısı politikaların bir sonucu olarak, 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmuştur.

Türkiye'nin NATO'ya girme ve ABD'ye yakın olma isteğinin sebeplerinden başlıcası, Stalin Rusyası'ndan gelebilecek muhtemel tehlikelerdir. Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümünden sonra, Sovyet Rusya Devlet Başkanlığı

³⁹ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 507.

⁴⁰ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 509.

⁴¹Cüneyt Akalın, "Sovyet Talepleri" Söyleminin Dayanılmaz Hafifliği", [http://washingtonnewsforum.blogspot.com/\(05.06.2008'de indirildi\)](http://washingtonnewsforum.blogspot.com/(05.06.2008'de%20indirildi))

ğ'na seçilen Nikita Kruşçev⁴², emperyalist politikaları bıraktığı gibi, Türkiye ile kopma noktasına gelmiş ilişkileri tamir etmeye gayret sarf etmiştir.

Montreux 8 Kasım 1936'da, 20 yıllık bir süre için yürürlüğe girmiştir. Sürenin bitmesinden iki yıl evvel akit devletlerden herhangi biri fesih bildirisini göndermezse, anlaşmanın geçerliliği, her iki yılda bir fesih hakkı saklı kalmak kaydıyla devam edecekti. Fakat eğer Montreux'e akit devletlerden herhangi biri fesih bildirisini gönderirse, 1956 yılında anlaşmanın geçerliliği sona erecekti. Bu sebeple, 1954 yılında Sovyet Rusya'nın fesih hakkını kullanabileceği şeklinde şüpheler yoğunlaşmaya başlamıştır. 1953 yılındaki NATO tatbikatlarına Sovyet Rusya'nın göstermiş olduğu tepki, haklı olarak bu düşüncelere sebep olmuştur. Tahmin edilen aksine, Sovyet Rusya, fesih hakkını kullanmamıştır.

Sovyet Rusya, Montreux'in tadili yönündeki isteklerinden vazgeçerken, şartıcı bir şekilde aynı talep bu defa ABD ve NATO'dan gelmiştir. Akdeniz'deki Sovyet askerî gücünün gittikçe artması, NATO'yu bu talepte bulunmaya zorlamıştır. Akdeniz'deki Sovyet savaş gemilerinin toplamı 50'yi bulmuştur. Üstelik 1974'te 40.000 tonluk Minsk ve Kiev uçak gemileri de bu filoya katıldığı için Akdeniz'de ciddi bir Sovyet askerî üstünlüğü tesis edilmiştir. NATO, bu sebeple Türkiye'den bu gemilerin Boğazlardan geçirilmesine engel olmasını istemiştir⁴³. Fakat Türkiye yeni bir gerginliğe sebebiyet vermemek için sağduyulu bir yaklaşım sergileyerek, sessizce gemilerin geçişini temin etmiştir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesinden Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Arayışları

I. Boğazlarda Artan Deniz Trafiği ve Sonuçları

Montreux Boğazlar Sözleşmesi hükümleri 1936'lı yılların şartlarına göre düzenlenmiş olduğu için, sonraki yıllarda bazı hususlarda problemler yaşanmaya başlanmış ve bunlar giderek artış göstermiştir. Bu problemler içinde en ciddi olanlardan birisi deniz trafiği yoğunluğudur. 1936 yılında Boğazlardan ortalama 4400 civarında gemi geçerken, 2000'li yıllarda bu rakam 45000'i bulmuştur. İstanbul Boğazı'ndan 2000 yılında aylık ortalama 4007 olmak üzere toplam 48 079 gemi geçmiştir. Diğer bir ifadeyle bir günde ortalama

⁴² Rıfıkı Salim Burçak, "II. Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi", **Siyasal Bilgiler Dergisi**, II/1-2, Ankara, 1958, s. 201.

⁴³ Doğu Ergil, "Boğazlar Üzerinde Bitmeyen Kavga (1923-1975)", **Lozan'ın 50.Yılma Armağanı**, İstanbul, 1978, s. 132.

134 gemi geçmiştir. Çanakkale Boğazı'ndan da aynı yıl için toplam 41561 gemi geçiş yapmıştır. Aylık ortalama 3463 gemi geçiş yapmakta olup günlük ortalaması 115 gemidir.

Gemi inşa sanayindeki gelişmelere paralel olarak özel amaçlı gemilerin inşa edilmesi, teknolojik imkânlar sayesinde gemi boyutlarında meydana gelen büyümeler, taşınan yük miktarları ve türleri, ciddi olarak Boğazlar ve çevresini tehdit edecek şekilde deniz trafiğini yoğunlaştırmıştır⁴⁴. Aşağıdaki tabloda 1996-2000 yılları arasında İstanbul Boğazı'ndan geçen gemi adetleri ve tonajları verilmektedir.

	1996	1997	1998	1999	2000
200 metreden küçük		44 455	47 311	41 845	45 876
200 metreden büyük	7 236	6 487	1 943	1 996	2 203
500 GRT'den küçük		5 087	4 475	3 299	3 3345
500 GRT'den büyük	44 636	45 855	44 829	40 842	44 734

II. Kazalar ve Sebepleri

Montreux sonrasında Boğazlardan geçen gemilerin sayısında artış yaşanırken, Boğazların coğrafi yapısı ve çevre şartları değişmeyip sabit kalmıştır. Montreux'in hükümleri de yeni şartlara uygun hale getirilmediği için yoğun kazalar meydana gelmeye başlamıştır. İstanbul Boğazı, deniz trafiği yoğunluğunu kaldıramayacak kadar dar ve uzun bir su yolu olup, ortalama 1.5 km genişliği olan ve hatta bir noktada 700 metreye kadar inerek tehlikeli ölçüde daralan bir coğrafi yapıya sahiptir. Bu olumsuz coğrafi yapının yanı sıra, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki tuzluluk miktarının farklı olması sebebiyle, Karadeniz'den Akdeniz'e yoğun bir yüzey akıntısı yaşanırken, Akdeniz'den de Karadeniz'e doğru alt su akıntısı olmaktadır. Kaza yapılan gemilere baktığımızda, bunların büyük çoğunluğunda kılavuz kaptanının bulunmadığı görülmektedir. Bu sebeple kazaların büyük çoğunluğunun, Montreux'deki

⁴⁴ T.C. Devlet Bakanlığı Denizcilik Müsteşarlığı 2002 Yılı Verileri; Zeynep Özeri, "Improving Straits Safety", Wew Spot, No:3, September 1197, s. 4.

kılavuz alma hakkının mecburî hale getirilmemesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

İstanbul Boğazı 1999 Yılı Gemi Geçiş İstatistik Özeti

	TOPLAM GEMİ	TOPLAM GRT	KILAVUZ ALAN
OCAK	3 574	21 535 921	1 335
ŞUBAT	3 492	20 786 692	1 355
MART	4 096	24 267 882	1 526
NİSAN	4 202	25 481 360	1 504
MAYIS	4 528	26 526 711	1 681
HAZİRAN	4 356	27 527 495	1 637
TEMMUZ	4 180	25 187 282	1 580
AĞUSTOS	4 022	23 966 448	1 527
EYLÜL	3 916	24 567 885	1 581
EKİM	4 077	26 040 241	1 649
KASIM	3 698	23 674 347	1 494
ARALIK	3 765	23 780 495	1 555
TOPLAM	47 906	293 342759	18 424

AYLIK	3 992	24 445 236	1 535
GÜNLÜK	133	814 841	51
YÜZDE	38%		

Boğazlarda Meydana Gelen Önemli Kazalar

Artan deniz trafiği sebebiyle Boğazlarda çok sık kazalar meydana gelmekte olup, çevreye verdikleri zarar, maddî ve manevî zararın yüksekliği ve can kayıplarından dolayı bazıları çok önemli kaza statüsü içinde değerlendirilmektedir. Bunlardan başlıcaları şunlardır.

- 14 Aralık 1960'da Worl Harmony ve Zeranic gemileri çarpışmış ve sonucunda 20 kişi ölmüş, 25 kişi yaralanmıştır.

- 1 Mart 1966'da Sovyet bandıralı Lutsk ve Kransk gemilerinin çarpışması sonucunda büyük bir çevre faciası yaşanmış ve denize büyük miktarda petrol akması sonucunda Karaköy ve Kadıköy iskeleleri yanmıştır.

- 3 Temmuz 1966'da yolcu dolu Yeni Galatasaray motoru aynı şekilde yolcu yüklü olan Aksaray motoru ile çarpışmış ve kaza sonucunda 12 kişi ölmüştür.

- 18 Kasım 1966'da Romen bandıralı Ploesti gemisi, Bereket yolcu motoruna çarparak batmasına sebep olurken 8 kişi ölmüştür.

- 27 Aralık 1966'da Sovyet bandıralı Maucesta ile Hindistan bandıralı Lok Prabha gemilerinin çarpışması sonucunda 2 kişi ölmüştür.

- 1 Temmuz 1970'te İtalyan bandıralı Agip Ancona'nın kıyıya çarpması sonucunda inşaat hâlindeki bir bina çökerken 5 kişi ölmüştür.

- 27 Aralık 1972'de Turan Emeksiz ve Sönmezler gemilerinin çarpışması sonucunda 5 kişi ölmüştür.

- 15 Kasım 1979'da Yunan bandıralı Erviali gemisi Romen bandıralı Independenta ile çarpışmış ve Independenta tankerinin infilak ederek yanması sonucunda İstanbul Boğazı'na 100 bin ton ham petrol yayılmıştır. Günlere devam eden yangın sebebiyle büyük bir çevre yıkımı yaşanırken, 43 gemici hayatını kaybetmiştir⁴⁵.

- 2 Nisan 1980'de Yunan bandıralı Elsa gemisi ile Sovyet bandıralı Mosovosky tankerinin çarpışması sonucunda 2 kişi ölmüştür.

- 24 Eylül 1985'te Meltem hücumbotu ile Sovyet savaş gemisinin çarpışması sonucunda Meltem batarken, 5 Türk denizcisi şehit olmuştur.

- 24 Mart 1990'da Sovyet bandıralı Akademik Vekua tankeri ile Türk Deniz Kuvvetlerine ait Saledıray denizaltısı çarpışmış, tahribat büyük olmuştur.

- 1991'de Lübnan bandıralı koyun yüklü Robunion 18 gemisi ile Filipin bandıralı Madonna Lili gemisinin çarpışması sonucunda 18-20 bin koyunla

⁴⁵ **Zaman**, 15 Mart 1994; **Hürriyet**, 16 Kasım 1979; Haydar Berk, "Türk Boğazları" http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ves/2_berk_2.htm, (22.04.2003'de indirildi)

birlikte Robunion batarken Boğazın sularında günlerce devam eden kirlilik meydana gelmiştir.

- 29 Ocak 1993'te Malta bandıralı Rapon Malta şilebi Galatasaray adasına çarpmış ve maddî hasara sebep olmuştur⁴⁶.

Bu kazalar içinde sebep oldukları zararın büyüklüğü açısından en dehşet verici olanı 13 Mart 1994'te İstanbul Boğazı'nda meydana gelen Nossia (Güney Kıbrıs) tankeri ile Yunanistan bandıralı Ship Broker isimli kuru yük gemisinin çarpışmasıdır. Kaza sonrasında Nossia yara aldığı için infilak etmiş ve 98 600 ton ham petrol, 600 ton gemi yakıtı, 250 ton mazot denize dökülerek yandığı için İstanbul büyük felaketin eşğine gelmiştir. Yangının Anadolu Kavağı'nda bulunan Boğaz Komutanlığı binalarına sıçraması hâlinde, burada bulunan mayın, torpido ve mühimmat depoları da patlayabileceği gibi, çevredeki sivil yerleşim birimleri de bundan zarar görebilecekti. Kaza sonucunda 15 ölü, 32 yaralı, 16 kayıp mevcudu bildirilmiştir⁴⁷. Özellikle üstünde durulması gereken husus ise, hem tankerin hem de geminin kılavuz kaptan almamış olmasıdır.

Boğazlarda meydana gelen bu kazaların sebep oldukları zarar oldukça fazla olup, ekolojik dengede tamiri imkânsız bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır.

1997–2000 Yılları Arası Kaza ve Olayların İcmal Tablosu⁴⁸

1997					
OLAY YERİ	OLAY SAYISI	ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	KAYIP SAYISI	OLAY NEDENİ
İstanbul Bölge Md.	63	5	9	1	Demir taraması, Makine arızası, Çatışma, Yarı batık, Karaya oturma, Halat kopması, Yangın, Sis, Batma, Sürüklenme
Çanakkale Bölge Md.	27	4	-	3	Alabora, Kaçak gemi, Karaya oturma, Makine arızası, Çatışma, Yangın, Yaslanma,

⁴⁶ **Zaman**, 15 Mart 1994.

⁴⁷ **Zaman**, 15 Mart 1994.

⁴⁸ **Boğazlara Teknolojik Güven**, İstanbul, 2001, s. 51.

					Sürtünme, Hava muhalefeti
--	--	--	--	--	---------------------------

1998					
İstanbul Bölge Md.	61	-	1	1	Çatışma, Yarı batık, Karaya oturma, Halat kopması, Yangın, Sis, Batma, Sürüklenme
Çanakkale Bölge Md.	29	-	4	2	Makine arızası, Çatışma, Yaslanma, Karaya oturma, Halat kopması, Yangın, Batma, Sürtünme, Hava muhalefeti
1999					
İstanbul Bölge Md.	49	4	1	10	Çatışma, Yarı batık, Karaya oturma, Halat kopması, Yangın, Sis, Batma, Sürüklenme
Çanakkale Bölge Md.	23	5	8	4	Alabora, Kaçak gemi, Karaya oturma, Makine arızası, Çatışma, Yangın, Yaslanma, Sürtünme, Hava muhalefeti
2000					
İstanbul Bölge Md.	45	1	9	-	Çatışma, Yarı batık, Karaya oturma, Halat kopması, Sis, Batma, Sürüklenme
Çanakkale Bölge Md.	26	3	-	-	Makine arızası, Çatışma, Yaslanma, Karaya oturma, Halat kopması, Yangın, Batma, Sürtünme, Hava muhalefeti

Artan Deniz Trafığı ve Petrol Sevkiyatı ile Kazaların Çevreye Verdiği Zarar

Günümüz dünyasında teknolojik gelişmelerin getirdiği olumlu kazanımların yanı sıra olumsuzlukların da giderek artan dozda insan sağlığını tehdit etmeye başladığı bilinmektedir. Bilhassa hızlı şehirleşme ve sanayileşmenin tabii sonucu olarak yoğun bir hava, su ve tabiat kirliliği yaşanmaktadır. Bu bozulmadan en fazla nasibini alan bölgelerin başlıcaları ise İstanbul, Marmara Denizi ve Karadeniz'dir. Bu bölgelerdeki kirliliğin temel sebebi insanların bilinçsiz kullanımı olup, kazaların yanı sıra, artan deniz trafiği ve petrol nakliyatı da bu kirliliği sürekli artırmaktadır.

Dünyada, denizdeki kirlenmeleri engellemek amacıyla kurulmuş birçok resmî ve gönüllü kuruluş olup, bunların en önemlisi BM Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO)dür.

Boğazlar çevresinde meydana gelebilecek ciddi bir tanker kazası sonrasında yaşanabilecek olayları tahmini olarak şöyle maddelendirmek mümkündür:

1. Binlerce insanın ölmesi.
2. Tamiri imkânsız ölçüde deniz, kıyı ve hava kirliliğinin yaşanması.
3. Değer biçilemeyen kültür mirasının, tarihî yapıların, sarayların, camilerin tahrip olması.
4. Gemi tayfa ve yüklerinin zarar görmesi, tümüyle kaybedilmesi hâlinde milyarlarca liralık zararın ortaya çıkması.
5. Büyük boyutlu bir kazanın meydana gelmesi hâlinde Karadeniz'in ve sahildar ülkelerin dünya denizleriyle olan bağlantılarının birkaç aylığına tümüyle kesilmesi⁴⁹.

Boğazlarda meydana gelen kazaların büyük bir çevre kirliliği yarattığı bilinen bir gerçek olmakla birlikte, petrolün yanması sonucu ortaya çıkan kimyasal gazların insan sağlığını tehdit ettiği tam olarak idrak edilememektedir. Nassia ve Independenta kazasının bu boyutta incelenmesi hâlinde daha farklı sonuçlara ulaşılacağı kuvvetle muhtemeldir. Çünkü hava kirliliği sonucunda 1952'de Londra'da 4 bin kişi, 1930'da Belçika'da üç gün içinde 63 kişi, 1966'da New York'ta 168 kişi ölmüştür. Ölüm hadiselerinin yaşandığı

⁴⁹ "Doğa Savaşçıları, "Kazalar Sonucunda Olanlar ve Olabilecekler",

<http://www.dogasavascilari.org/bogaz.htm>, (02.05.2008'de indirildi)

esnada, bu şehirlerde tespit edilmiş olan hava kirliliği değerleri, İstanbul'da alarm verilen ölçülerin çok altındadır.

Dünya genelinde ekolojik bozulmaları engellemek amacıyla yapılan çalışmalarından en önemlilerinden birisi Brezilya'nın Rio De Janerio şehrinde 5 Haziran 1994'te gerçekleştirilmiş olan Millî Çevre ve Geliştirme Konferansı (UNCED)'dir. Rio zirvesi olarak da isimlendirilen konferans, büyük tartışma ve tepkilere sebep olmuştur.

Konferans sonucundaki en önemli gelişmelerden birisi 178 ülkeden delege, diplomat, hükümet ve devlet başkanının bizzat görüşmelere katılmış olmasıdır. Bunun sonucunda bazı protokoller imzalanmış, 21 gündem konusu kabul edilmiştir. Katılımcılar 21. yüzyılda daha temiz, daha yaşanılır bir dünya temini konusunda katılımcılar hemfikir olmakla birlikte, projelerin malî kısmı aşılamamıştır.

Bakü-Hazar Havzası ile Kazak Petrolünün Sevkiyatı ve Boğazların Hinterlandındaki Büyüme

Türk Boğazları, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar, Karadeniz'e sahildar olan Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ı yakından ilgilendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanmış olan Ukrayna, Moldovya ve Gürcistan doğrudan doğruya Karadeniz'e sahildar ülke olurken, Ermenistan ve Azerbaycan da dolaylı yoldan Karadeniz'le bağlantılı hâle gelmişlerdir. Aynı şekilde Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın deniz yoluyla ticaret yapmaları da yalnızca Karadeniz ve Boğazlar yoluyla mümkün olmaya başlamıştır. Böylece, Boğazlarla ilgili devlet sayısı 13'e yükselmiştir. Yani Türk Boğazlarının hinterlandı büyürken, önemi de paralel bir şekilde önceki yıllara göre artmıştır⁵⁰.

Boğazların hinterlandını genişleten diğer bir hadise ise, "...25 Eylül 1992'de Main-Tuna, Tuna-Ren iç suyollarının birbiriyle bağlantılı hale getirilmesi idi"⁵¹. Boğaz trafiğinde önemli bir artışa sebep olacak bu proje ile Hollanda'nın Amsterdam şehrinde hareket eden bir gemi, Romanya'nın Karadeniz'deki Köstence Limanı'na, buradan da Boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkış yapmaya başlamıştır. Bu proje kapsamında 171 km uzunluğunda ve 16 havuzdan oluşan Main-Tuna bağlantısı ile 15 ülkeyi kapsayan ve 34.488 km uzunluğuna erişen Avrupa iç suyolları ağına, 2.860 km'lik Tuna Nehri de

⁵⁰ Rıfat Uçarol, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Ankara, 1994, s. 198; Erhan Başyurt, **Ateş Yolu Boğazlarda Bitmeyen Kavga**, İstanbul, 1998, s. 83.

⁵¹ Rıfat Uçarol, a.g.m, s. 198; Erhan Başyurt, **a.g.e s. 84**.

dâhil olmuştur. Böylece, Boğazlar trafiğine yeni bir yük ilave olduğu gibi, bu proje ile 15 Avrupa ülkesi de dolaylı yoldan Karadeniz'e sahildar olmuştur⁵². Boğazların hinterlandındaki beklenmeyen bu genişleme, petrol sevkiyatının artmasıyla üstesinden gelinemeyecek trafik yoğunluğuna sebep olmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde, gelişmiş dünya ülkelerinin dikkatleri, bu coğrafya üzerindeki doğal zenginlikler üzerinde yoğunlaşırken, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere yeraltı kaynaklarını, uluslararası pazara nasıl ve hangi yoldan sevk edilebileceği tartışma konusu olmaya başlamıştır.

Petrol iki şekilde taşınabilmektedir. 1-Büyük dev tankerlerle, 2-Boru hatlarıyla. Dünya petrol ticaretinde petrolün 3/5'i deniz yolu ve tankerlerle taşınırken, geri kalan 2/5'i ise boru hatlarıyla dünya piyasalarına nakledilmektedir. Boru hatları, tankerle nakliyata nazaran daha riskli görüldüğü için sadece yakın bölgeler arasında tercih edilmektedir.

Deniz yoluyla petrol taşımacılığı belirli yollar vasıtasıyla gerçekleştirilmekte olup, bunlar Hürmüz Boğazı, Panama Kanalı, Süveyş Kanalı, Malacca Boğazı ve İstanbul Boğazı'dır. Bu tip yerler, tıkanma noktası olarak adlandırılmakta ve bunlar, dar ve riskli suyolları olarak kabul edilmektedirler⁵³.

İntertanko verilerine göre, dünyada 3500 tanker vardır. Bu tankerler, 300 000 – 20 000 DVT arasında değişen ağırlıklara sahiptirler. Tanker boyları, geçilecek yollara göre değişiklik göstermektedir. Bu yollardan birisi olan Bab el-Mandab, Yemen'de bulunup, Kızıldeniz ile Aden Körfezi ve Arap Denizi'ni birbirine bağlamaktadır. Akış kapasitesi günde 3.2-3.3 milyon vardır⁵⁴. Bab el-Mandab'ın her hangi bir kaza ya da benzeri bir durumda kapanması hâlinde, İran Körfezi'nde bulunan gemilerin Süveyş Kanalı'na gitmeleri mümkün olmayacağı için bunlar, Afrika'nın güney ucunu dolaşmak mecburiyetinde kalacaklardır. Bu sebeple de, buradaki deniz trafiğinin Türk Boğazları'nda olduğu gibi sıkı bir kontrole ihtiyacı vardır.

Türk Boğazları gibi dar fakat coğrafi olarak doğal olmayan Panama Kanalı'ndan 2001 yılında taşınan kargonun %16'sını petrol teşkil etmektedir. Gemi geçişlerinin % 64'ü Atlantik'ten, Pasifik Okyanusu istikametindedir. ABD'nin petrol ithalatının % 1.7'si Panama Kanalı üzerinden yapılmaktadır.

⁵² Erhan Başyurt, **a.g.e** s. 85.

⁵³ Lowel Feld, "World Oil Transit Chokepoints", <http://www.cia-doe.gov/emeu/cab>, (09.07.2003'de indirildi).

⁵⁴ Feld, **a.g.e**.

Geçişlerde her hangi engelleyici bir durum olması hâlinde, “Trans Panama Petrol Boru Hattı” devreye gireceği için, oldukça avantajlı bir suyoludur⁵⁵. Petrol boru hattı, 1982’de açılmış olup, 2 milyon varil Alaska ham petrolü bu hat üzerinden nakledilmektedir. Böylece hem kanalın trafik yükü azaltılmış hem de trafiği engelleyici her hangi bir risk durumuna karşı alternatif petrol taşıyacak yol temin edilmiştir.

Türk Boğazları ile benzer kaderi yaşayan diğer bir petrol yolu Hürmüz Boğazı olup, İran Körfezi’ni Umman Denizi’ne bağlamaktadır. Tankerlerle günde 13 milyon varil petrol nakledilmektedir. Buradan nakledilen petrol, Japonya, ABD ve Batı Avrupa’ya gitmektedir. Bu sebeple de Hürmüz Boğazı, dünyanın en önemli geçiş yollarındandır⁵⁶. Buradaki herhangi bir tıkanma, dünya barışına tesir edecek önemdedir.

Malacco Boğazı ise Malezya ile Singapur’u birbirine bağlamaktadır. Günde 10.5 milyon varil petrol bu hat üzerinden, Japonya, Güney Kore, Çin ve diğer Pasifik Okyanusu ülkelerine nakledilmekte, yılda buradan 50 000 gemi geçmektedir. Orta Doğu’dan Çin’e petrol nakleden tankerler buradan geçmektedir. Malacco Boğazı’nın da Türk Boğazları gibi, petrol nakliyatındaki önemi gittikçe artmaktadır⁵⁷.

Kızıldeniz ile Akdeniz’i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı’ndan, 2001–2002 verilerine göre günlük 3.8 varil petrol sevkiyatı yapılmıştır. Buradan sevk edilen petrol, Avrupa ve ABD’ye götürülmektedir. 2001 yılının ilk sekiz ayında yaklaşık 238 petrol tankeri geçiş yapmıştır. Süveyş Kanalı’na paralel bir şekilde “Sumed Petrol Boru Hatları” vasıtasıyla da nakliyat yapılabildiği için Türk Boğazları’nda olduğu gibi yoğun trafik karmaşası yaşanması engellenmiştir. Bu hat üzerinden 2.5 milyon varil petrol taşınabilmektedir⁵⁸.

Bakü ve Tengiz petrolünün taşınması için ilk akla gelen Sovyetler Birliği’nin dağılmasından önceki yıllarda Rusya ve Sovyet Cumhuriyetleri’ne ve Varşova Paktı ülkelerine petrol sevk etmek amacıyla inşa edilmiş olan Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hatları olmuştur. Fazla bir masraf gerektirmemesi ve petrol şirketlerinin bu seçimi isabetli bulmaları sebebiyle erken üretim petrolünün bu hatlardan sevk edilerek, Türk Boğazları yoluyla dünya

⁵⁵ Feld, **a.g.e.**

⁵⁶ Feld, **a.g.e.**

⁵⁷ Feld, **a.g.e.**

⁵⁸ Feld, **a.g.e.**

piyasalarına sunulması projesi kabul edilmiştir⁵⁹. Fakat Türkiye, Boğazları fazla yük getireceği düşüncesiyle bu projeye karşı çıkmış ve engel olmaya çalışmıştır. Çünkü projenin kabulü hâlinde, petrol sevkiyatı gittikçe artacak, buna bağlı olarak da Boğazları tehdit eden tehlike dehşet verici boyutlara ulaşacaktı.

2020 yılında Hazar bölgesinde petrol üretiminin günde 3-5.5 milyon varil arasında olacağı tahmin edildiğine göre⁶⁰ Türkiye'nin endişelerinde haklı olduğu söylenebilir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın açıklamasına göre, Türk Boğazları'nın kapasitesi maksimum 1.8 milyon varil petrolü kaldıracak konumdadır⁶¹. Fakat Rusya Federasyonu, Boğazların artan deniz trafiğini kaldıramayacak durumda olduğu gerçeğini görmezden gelerek, petrol sevkiyatındaki ısrarlı tutumunu devam ettirmiştir. Bu durum, Rusya Federasyonu ile Türkiye'yi tarihte olduğu gibi yine "Boğazlar Meselesi" sebebiyle karşı karşıya getirmiştir. Fakat bu defa Türkiye, Rusya Federasyonu karşısında yalnız kalmıştır. Çünkü, büyük petrol şirketleri de Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hatları projesini desteklemişlerdir. Türkiye'nin sevkiyatına karşı olduğu erken üretim petrolünde pay sahibi olması da bu durumu daha karmaşık hâle getirmiştir.

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) % 6.75'lik küçük bir hisse ile Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC)'nde pay sahibi olup, AIOC, Azerbaycan petrolünün üretimini ve dünya piyasalarına sevkinin üstlenmiştir. Batılı petrol şirketlerinin büyük hisse sahibi olduğu AIOC, Azerbaycan'la 10 Eylül 1994'de bir anlaşma yapmış ve ilk aşamada üretilecek petrol, "erken üretim petrolü" olarak ifade edilmiştir⁶². "Erken üretim petrolü Hazar havzasının Azerbaycan'a ait bölgesinde yer alan Azerî, Çıralı ve Güneşli petrol sahalarında ana üretim öncesi, deneme niteliğinde çıkarılacak petrol manasına..." gelmektedir⁶³.

AIOC 9 Ekim 1995'te Boğazlar'da trafiğe olumsuz yönde tesir edeceğini bile bile erken üretim petrolünün Novorossisk limanından petrol tankerleriyle

⁵⁹ Kaya Ülger, "Hazarda Petrol Kavgası", **Başak Ekonomi**, Temmuz/AGS, <http://www.basakekonomi.com.tr/arsiv/hazar.html>.(05.07.2007'de indirildi)

⁶⁰ Ali Işingör, "Dünyanın Yeni Enerji Koridoru Türkiye", **Savunma ve Strateji**, No. 115, Ocak 2003, s.15.

⁶¹ Feld, **a.g.e.**

⁶² Lale Sanıbrahimoğlu, **Kurt Kapanında Kısır Siyaset, Gizli Belgelerle Boru Hattı Bozgunu**, Ankara, 1997, s.16.

⁶³ Lale Sanıbrahimoğlu, **a.g.e.**, s. 17.

nakliye edilmesine karar vermiştir. İkinci bir hat olarak da Gürcistan'ın Supsa limanının kullanımı düşünülmüştür⁶⁴. Sonuç olarak her iki limandan da petrol yükleyen tankerler, Boğazları kullanmak mecburiyetindedir.

Bütün tartışma ve Türkiye'nin engelleme çabalarına rağmen, 1997 Kasım ayı sonu ile Aralık ayı başından itibaren Azerbaycan erken üretim petrolünü taşıyan ilk tanker Boğazlardan geçmiştir. Türkiye 1994'te yürürlüğe soktuğu "Boğazlar Tüzüğü" ile kısmen de olsa trafiği denetleme yetkisi elde etmiş olmasına rağmen, güvenliğin yeterince temin edildiğini söylemek mümkün değildir. Üstelik Boğazlardaki trafiğe olumsuz yönde tesir edecek yeni bir uygulama ile Rusya Federasyonu Kazak-Tengiz petrolünün de Boğazlar yoluyla taşınmasına karar vermiştir. 158 km uzunluğundaki Tengiz-Novorossisk hattından tankerle petrol sevkiyatı, Ağustos 2001'den itibaren başlamıştır. Petrol taşımacılığını üstlenmiş olan Amerikan Chevron şirketi üst düzey yöneticilerinden Simon Nutting, Haziran 2001'de Rus İnterfaks Ajansı'na yaptığı açıklamada, Novorossisk'te yüklenecek tankerlerin 80 – 155 bin ton kapasiteli büyük gemiler olacağını belirterek, bu şekilde Boğazları yılda 100 – 160 petrol tankerinin kullanmış olacağını, tonajın artırılmasıyla tanker sayısında azalmayı temin edebileceklerini iddia etmiştir. Aynı zamanda en ekonomik yol olması sebebiyle Boğazlar yolunu tercih ettiklerini ifade etmek suretiyle⁶⁵ Türkiye'nin ve bilhassa da İstanbul ve Boğazların güvenliğinin hiç dikkate alınmadığını itiraf etmiştir.

Simon Nutting'in açıklamalarına göre, Boğazlardan iki günde bir petrol yüklü, dev tonajlı tankerler geçecektir. Bu da, boyu 300 metreyi bulabilen, üç futbol sahası uzunluğundaki gemilerin geçişi sebebiyle, iki günde bir İstanbul Boğazı'nda olağanüstü hal ilan edilmesi ve deniz trafiğinin saatlerce aksaması anlamına gelmektedir⁶⁶. Muhtemel tanker kazaları da bu ihtimale dâhildir.

Türkiye bu durumu Montreux ile engelleyemeyeceğini görmüştür. Fakat, en azından yoğun çabalar sonucunda Bakü ve Tengiz petrolünün bir bölümünün Gürcistan'ın Supsa limanından pazarlanmasını temin ederek, Rusya Federasyonu'nun petrol sevkiyatı üzerinde tekel kurmasını engellemeye çalışmıştır. Aynı zamanda, bir taraftan da Rusya Federasyonu'nun engel olmaya çalıştığı "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı" projesinin gerçekleşmesi için Amerikan şirketlerinden destek temin edilmiştir⁶⁷. Fakat bütün bunlar

⁶⁴ Sarıbrahimoğlu, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁵ Cenk Başlamış, "Soğuk Ter Dökeceğiz", **Milliyet**, 20 Haziran 2001.

⁶⁶ **A.g.e.**

⁶⁷ Ebubekir Gülüm, "Boru Hatları Zafer mi, Yutturmaca mı?", **Milli Gazete**, 15 Ekim 1995.

petrol sevkiyatının Boğazlar bölgesindeki tahribatını engellemeye yeterli değildir. Bu sebeple de Montreux'in ya günün şartlarına göre yeniden düzenlenmesi, ya da yeni bir tüzüğün hazırlanması gerekmektedir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesinin Yetersizliği ve Değişim İstekleri

Montreux'in yürürlüğe girdiği 1936 yılını müteakip, sadece 1945-1946'da Sovyet Rusya tadil isteğinde bulunmuşsa da, daha sonra bundan vazgeçmiştir. Daha sonra bu istikamette yeni bir tadil isteği olmamıştır. 2000'li yıllarla birlikte, bizzat Türkiye'de, Montreux'in günün şartlarına uygun olmayan maddeler içerdiği dile getirilerek, çözüm arayışları yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır.

Türkiye'nin bu talebinin görünürdeki sebebi, artan deniz trafiğine bağlı olarak ortaya çıkan deniz kazaları ve çevreye vermiş oldukları zararlar olmakla birlikte, Rusya Federasyonu'nun Tengiz-Bakü petrolünü Boğazlar yoluyla nakletmek istemesidir. Petrol yüklü tankerlerin Boğazlarda kaza yapmaları hâlinde neler olabileceği 1994 yılında Nassia ve 1979 yılında Independenta tankerlerinin yaptıkları kazalar sonucunda aleni bir şekilde görülmüş olup, Türkiye bu hususta haklı olarak endişelenmektedir. Burada yalnızca Boğazların değil, aynı zamanda 12 milyon nüfuslu büyük bir metropolün emniyeti de söz konusudur.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, barış zamanında ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesine imkân vermektedir. Bu gemilerin yükü ne olursa olsun, Türkiye'nin engelleme imkânı yoktur. Üstelik dünyanın en dar ve en tehlikeli suyollarından birisi olan Boğazlardan geçişlerde, gemilerin kılavuzluk ve römorkoj hizmetlerinden istifade etmeleri de isteğe bağlı bırakılmıştır. Bu da kaza riskini artırmaktadır.

Türkiye, Rusya Federasyonu'nun Boğazları petrol yolu olarak kullanması sonrasında, geçiş serbestisinin fiilen ortadan kalktığını ve çevre sorunlarını öne sürerek, bu uygulamaya itiraz etmiştir. Türk yetkililer, "...bu durumun yaratacağı çevresel sakıncaları ortaya koyarak, Boğazlar bölgesini tehlikeye atamayacağını bildirmiş ve Boğazları bir petrol yoluna dönüştürmemekte kararlı olduklarını ilgili öteki devletlere bildirmişlerdir."⁶⁸

Başlangıçta petrolün, Boğazlardan nakliyatı iki şekilde planmış olup, birincisi 10 bin tonluk küçük tankerlerle taşınmasıdır. Bu da, yılda 9000 tanke-

⁶⁸ Şükrü S. Gürel, "Möntrö Boğazlar Sözleşmesi Değiştirilmeli mi?", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Aralık 1993, No. 162, s. 45; Feld, "World Oil..." s.2/7.

rin Boğazlardan geçmesi demek olup, mevcut deniz trafiğinin yarısı kadar artış olacağı anlamına geliyordu. İkinci yol, petrolün 100 000 tonluk süper dev tankerlerle taşınmasıdır. Bu da, tankerlerin uzunlukları 400, genişlikleri 100 m civarında farz edilse, yılda 900 büyük tankerin Boğazlardan geçmesini öngörüyordu.⁶⁹ Bu trafiğin gidiş ve dönüş yönü olduğu düşünüldüğünde de, 700 m genişlikteki Boğaz'da iki yönde geçişin nasıl sağlanacağını düşünmek bile güçtür. Boğazlarda risk altında seyreden petrol tankerleri bu durumda İstanbul'un güvenliğini tehdit eden bombalar hâline dönüşmektedir.

Türkiye bu gelişmeler karşısında, bu denli ciddi bir risk üstlenmek mecburiyetinde olmayıp, gerekli güvenlik tedbirlerini almakta kendini bağımsız görmüştür. Boğazlardaki tanker trafiğine karşı tedbir almak yerine, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilini istemesi de düşünülen çözümler arasındadır. Fakat bunun yapılabilmesi kolay değildir. Her şeyden önce Türkiye'nin 1936'lı yılların olumlu siyasî atmosferini yeniden yakalayarak, Batılı ülkelerden bu hususta destek temin etmesi mümkün görünmemiştir. Üstelik sözleşmenin maddelerinin birkaçının değil, çoğunun değişmesi gerekmektedir. Çünkü Montreux ile Boğazlardan sadece petrol tankerleri değil, 2000'li yılların gelişmiş silah sistemleri de geçirilmeye başlanmış ve Türkiye bu hususta ciddi bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Uçak gemilerinin Boğazlardan geçişi yasak olduğu halde, 1970'li yıllarda Kiev uçak gemisinin savaş gemisi sınıfına sokularak Akdeniz'e çıkarılması ve Türkiye'nin NATO'nun baskılarına maruz kalması bunlardan sadece biridir.

Montreux'e göre, taraf olan ülkeler, yeni bir anlaşmada mutabık kalmazlarsa, serbest geçiş ilkesi saklı kalmak kaydıyla yürürlükteki uluslararası hukuk kurallarına göre geçiş rejimi düzenlenmesi gerekmektedir. Yani, Montreux'in yerine 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi uygulanmaya başlanacaktır. Bu takdirde, Türkiye tanker geçişini kısıtlayamadığı gibi, Montreux ile elde ettiği birçok avantajı da kaybetmiş olacaktır. Halbuki Türkiye, Montreux ile savaş gemilerinin geçişi hususunda yetkili kıldığı için gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerinde avantajlı konumdadır⁷⁰. Elbette ki, bunu kaybetmek istememiştir. Montreux'in tadili isteğinde bulunulması halinde, Uluslararası Adalet Divanı'nın 1946 Korfı Kanalı Davası'nda olduğu gibi, sahil dar olmayan ülkelere daha fazla hak tanınması ihtimali de dikkate alın-

⁶⁹ Şükrü S. Gürel, a.g.m, s. 46.

⁷⁰ Mensur Akgün, "Kaybedenlerin Öyküsü", <http://www.matbuat.com/konular/tarih/tarih4t.htm>, (22.04.2003'de indirildi)

mıştır⁷¹. Bu dava sonucunda, uluslararası boğaz tanımına açıklık getirilmiştir. Buna göre, açık "...Denizin iki parçasını birleştiren ve uluslararası deniz ulaşımında kullanılmakta olan" su yollarının uluslararası su yolu olduğuna karar verilmiştir⁷². Bu kararı müteakip, Uluslararası Adalet Divanı, "...barış zamanında iki açık deniz parçasını birleştiren Boğazlardan geçecek, bu Boğazlara kıyası olmayan devletlere ait savaş ve ticaret gemilerinin zararsız geçiş hakkına sahip olmaları..." gerektiği esasını getirmiştir⁷³. Yani "...milletler arası sözleşme ile aksine bir hüküm konulmadığı hallerde, sahil devletlerinin barış zamanında Boğazlardan bu çeşit bir geçişi önleme hakkı yoktur"⁷⁴.

1958 BM Cenevre Kararları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin 16. maddesinde de uluslararası boğaz tanımı için benzer şekilde, "açık denizin bir kısmı ile açık denizin diğer bir kısmı veya yabancı bir devletin karasularını birleştirmek suretiyle uluslararası seyrüseferde kullanılan su yoludur" tanımı yapılmıştır⁷⁵.

1994 Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü ve Montreux'in Korunmasını Müdafaa Edenler

Rusya Federasyonu'nun iddia ettiği gibi Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesinin gerçekleşmesini temin için değil, aksine Boğazlardaki trafik terörünü engellemek ve kontrol altına almak amacıyla yürürlüğe sokulan tüzüğün LVIII. maddesi, 1 Temmuz 1994'te, trafik ayırım şemaları ise IMO'nun kabul edeceği 25 Kasım 1994'ten itibaren yürürlüğe girmiştir⁷⁶.

11 ocak 1994'te Resmî Gazete'de yayınlanmış olan tüzük⁷⁷ ile ilgili ilk tepki Rusya Federasyonu'ndan gelmiştir. Şubat 1994'te basma sert bir açıklama yapan dönemin Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçisi Albert

⁷¹ **A.g.e.** "Korfu Boğazı Uyuşmazlığı" diye bilinen olay sonucunda uluslararası boğaz tanımı da, Uluslararası Adalet Divanı'nın gündemine girmiştir.

⁷² M. Deniz Vank, **Boğazların Hukukî Rejimi ve Türk Boğazları**, Ankara, 1999, s. 9.

⁷³ M. Deniz Vank, **a.g.e.**, s. 11; Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, Ankara, 1977, s. 225.

⁷⁴ M. Deniz Vank, **a.g.e.**, s. 17; Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s. 225. Türkiye'nin Boğazlar'daki hak ve yetkileriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Sevin Toluner, **Milletler Arası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, İstanbul, 2000, s. 291-329.

⁷⁵ M. Deniz Vank, **a.g.e.**, s. 12, İlhan Lüfem, **Deniz Hukukunda Gelişmeler**, BM Deniz Hukuku Konferansı, Ankara, 1959, s. 457.

⁷⁶ Recep Güvelioğlu, "Boğazlar Tüzüğü", **Yeni Günaydın**, 1 Temmuz 1994.

⁷⁷ Tüzükle ilgili olarak bkz. Selma Yel, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz Ve Boğazlar Meselesi, 1923-2008**, Ankara, 2009.

Çernişev, gelişmelerden rahatsız olduklarını belirterek, Moskova ya da Ankara'da yapılması planlanmakta olan tüzükle ilgili toplantının, kendileriyle aynı görüşte olan Karadeniz'e sahildar ülkelerin de katılımıyla, Boğazlarla ilgili uluslararası bir konferans şeklini alacağını belirtmiştir⁷⁸. Türkiye ise aksi görüşte olup toplantıda Boğazların millî bir konusu olması hasebiyle bu hususta sadece bilgi vermekle yetineceklerini, herhangi bir ülkeyle tartışmaya girmeyeceklerini belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın, "Tüzük Montrö'ye aykırı değildir. Tartışmaya açılmayacak. 1 Temmuz'da Resmî Gazete'de yayınlandığı şekli ile yürürlüğe girecek. Hiçbir ülkeye tatmin için değişiklik söz konusu değildir"⁷⁹ şeklindeki açıklaması, bu husustaki kararlılığı açıkça göstermiştir.

Rusya Federasyonu ve Türkiye arasındaki görüş ayrılığı bu açıklamalarla iyice açığa çıkarken, Dışişleri Bakanlığı 5 Nisan'da ilgili ülkelere birer nota göndererek, tüzükle ilgili bilgi vermiştir. Rusya Federasyonu 29 Nisan'da Moskova Türk Büyükelçiliği'ne verdiği cevabî notada, Yeni Boğazlar Tüzüğü'nün Montreux Sözleşmesi ve uluslararası hukuka aykırı, tek yanlı bir girişim olduğunu ve bunun kabul edilemez bulunduğunu bildirmiştir. Aynı notada Rusya Hükümeti'nin, Boğazlardan geçiş güvenliğinin temini hususunda Türkiye'nin kaygılarını paylaştığı belirtilmekle birlikte, bu hususta yalnızca, "Türk sahil hizmetlerinde organizasyon ve teknik destek düzeyinin yükseltilmesinin memnuniyetle karşılanabileceği..." ifade edilmiştir. Rusya Federasyonu, Yeni Boğazlar Tüzüğü ile geçişlere ağır sınırlandırmalar getirilmesi hâlinde ek malî yükümlülüklerle sebep olacağı düşüncesinde olup, yeni tüzüğün askerî gemilere dahi uygulanabileceğinden endişe duymuştur⁸⁰.

Türkiye, Rusya Federasyonu'nun şüphelerini bertaraf etmek amacıyla 13 Mayıs 1994'te cevabî nota göndermiştir. Bu notada, tüzük hükümlerinin Montreux Sözleşmesi ile çatıştığı ve keyfi bir şekilde uygulanması ihtimalinin olduğu görüşleri tamamıyla reddedilerek, tüzüğün 1 Temmuz 1994'ten itibaren devreye gireceği bildirilmiştir⁸¹.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında bu hususta defalarca görüşme yapılmasına rağmen, görüş ayrılıklarını yok etmek mümkün olamamıştır. Rusya Federasyonu'na göre, Türkiye'nin bu tüzüğü uygulamadaki amacı, Boğazlardan yapılacak petrol sevkiyatını engelleyerek, Bakü-Ceyhan Boru Hattı projesini daha cazip hâle getirmektir. Yani, "Rusya'nın Orta Asya ve

⁷⁸ **Hürriyet**, 11 Şubat 1994.

⁷⁹ **Hürriyet**, 11 Temmuz 1994.

⁸⁰ **Zaman**, 14 Mayıs 1994.

⁸¹ **Zaman**, 14 Mayıs 1994.

Kafkas petrollerini Novorossisk üzerinden Boğazlar yoluyla dünya pazarlarına sevk etmeyi plânlamakta olması muvacehesinde, yeni tüzüğün getirdiği kayıtlamalar Moskova'nın tüzükten duyduğu rahatsızlığın birinci...” sebebi- dir. İkincisi ise, Türkiye'nin tüzüğün hazırlanması aşamasında Rusya Federasyonu'nun fikirlerini almamış olmasıdır⁸².

Şikâyetlerden ikincisi, Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında Boğazlar üzerinde Türkiye ile ortak hükümranlık kurma isteklerini hatırlatmakla kalmamakta, aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun, Türkiye'nin Boğazlar üstünde tek taraflı karar alma gücünü engelleme çabasının bir yansımasıdır. Rusya Federasyonu'nun Karadeniz filosunun ihtiyaçlarının temini kadar, dış ticaretinin % 65'inin sevki için de Boğazları kullanması gerekmektedir. Bu sebeple, Boğazlardaki geçiş serbestisi ilkesinin hiçbir kısıtlama getirilmeden kullanılması Rusya Federasyonu için hayatî öneme haizdir⁸³. Yeni uygulamanın menfaatlerine zarar vereceğini düşündükleri için Ruslar, Montreux'in aynı şekilde devamında ısrar etmişlerdir. Hâlbuki Montreux birçok maddesiyle günün şartlarına uygun değildir. Milletler Cemiyeti'nin garantörlük hakkından, silah sistemleri ile savaş gemilerinin sınıflandırılmasına kadar getirdiği hükümler Türkiye'ye zarar vermeye başlamıştır⁸⁴. Fakat Rusya Federasyonu'nu bu hususta ikna etmek mümkün değildir. Çünkü Montreux, Mensur Akgün'ün de ifade ettiği gibi Rusya Federasyonu için “kutsal bir inek gibidir”. Birçok maddesiyle Rusya Federasyonu'nu imtiyazlı konuma getirmiştir. Bu sebeple de asla dokunulmasına ya da değiştirilmesine müsaade etmeyecektir⁸⁵. Rusya, konunun uluslararası bir konferansta tartışılmasını da istememiştir⁸⁶. Çünkü 2000'li yıllar itibarıyla Rusya Federasyonu'nun dünya siyasetindeki ağırlığı azalmış, ABD'ninki aksine artmıştır. ABD'nin isteği ise hiçbir kayıt ve şart getirilmeden Boğazların uluslararası trafiğe açılması şeklindedir. Hatta ABD, son yıllarda, Boğazların yeniden uluslararası bir komisyonun kontrolüne bırakılmasını talep etmektedir. Emekli büyükelçilerden Şükrü Elekdağ'a göre, bu şartlar altında Montreux'in tadilini istemek ne Türkiye, ne de Rusya Federasyonu'na fayda

⁸² Ayhan Kamel, “İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, <http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/akamel/.htm>, (11.05.2007'de indirildi)

⁸³ a.g.e.

⁸⁴ Mensur Akgün, “Kazalar ve Boğazlar”, <http://www.hurriyetim.com.tr/dosya/abd-dehseti/36-mensur.asp>, (11.05.2007'de indirildi)

⁸⁵ a.g.e.

⁸⁶ Esra Doğan , “Montreux Rejiminin Değiştirilmesi Üzerine”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, No. 343, Ankara, 1995, s. 46.

getirmeyecektir⁸⁷. Bu sebeple, yeni tüzük üzerinde uzlaşmanın temini, her iki ülkenin menfaatleri açısından daha doğru olacaktır. Bu amaç doğrultusunda iki ülke arasında yoğun diplomasi trafiği yaşanırken, Rusya Federasyonu'nun, Türkiye'nin aleyhine planlar içinde olduğu görülmüştür.

Rusya Federasyonu bir taraftan Azerbaycan'a baskı yapıp, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesini engellemeye çalışırken⁸⁸, diğer taraftan da Boğazların petrol nakliyesinde kullanılması için büyük petrol şirketlerinin desteğini temin etmeye çalışmıştır. Bu lobi çalışmaları sonucunda Türkiye'nin Bakü-Ceyhan ile petrol sevkiyatında merkezi bir rol üstlenmesinin ihtimali azalmaya başlamıştır⁸⁹. Rusya Federasyonu'nun asıl istediği sonuçlardan birisi budur. Zira, ABD Ordusu için stratejik Araştırmalar Enstitüsü tarafından 24 Haziran 1993'te hazırlanmış olan bir raporda da teyit edildiği gibi Rusya Federasyonu, Boğazlar ve petrol boru hattı hususunda uzun vadeli bir planın gerçekleşmesi için çaba sarf etmektedir. Rusya Federasyonu, Orta Asya ve Kafkasya petrolünün Boğazlardan tankerlerle taşınması yerine, Bakü-Ceyhan ile Türkiye kanalıyla taşınması hâlinde büyük kayba uğrayacağını, Türkiye'nin ise aksine stratejik öneminin artarak maddi güç temin edeceğini düşünmektedir⁹⁰. Hâlbuki Boğazlarla, Bakü-Ceyhan projesi farklı konular olup birlikte değerlendirilmemesi gerekmektedir. Fakat Türkiye'nin yanlış bir zamanlamayla Boğazlar Tüzüğü ile Bakü-Ceyhan projesini eş zamanlı bir noktada devreye sokması, başta Rusya Federasyonu olmak üzere uluslararası çevrelerde böyle bir kanaatin yaygınlaşmasına sebep olmuştur⁹¹.

Rusya Federasyonu, tüzüğün yürürlüğe girmesini engellemek için konuyu, uluslararası platformlara götürme amacıyla 30 Haziran 1994'te Tiflis'te yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)nin Dışişleri Bakanları seviyesindeki toplantıya getirmiştir. Rus Dışişleri yetkililerinden Pavel Dzubenko konuşmasında, "Türkiye tüzüğü uygulamakta ısrar ederse, ülkesinin de karşı tedbirler alacağını" açıklamıştır⁹².

Boğazlar ve Türkiye söz konusu olduğunda genelde olumsuz tavır sergileyen Yunanistan, yine Rusya Federasyonu'nun yanında yer almıştır. Kıbrıs

⁸⁷ Şükrü Elekdağ, "Monterux ve Avrasya Stratejik Dengesi", **Milliyet**, 27 Mart 1994.

⁸⁸ **Hürriyet**, 11 Şubat 1994.

⁸⁹ **Hürriyet**, 11 Şubat 1994.

⁹⁰ **Günaydın**, 1 Temmuz 1994

⁹¹ Şerif Erol, "Montreux Yine Boğazlarımızı Sıkıyor", **Nokta**, No. 26, 23-29 Haziran 1996, s. 59.

⁹² Sami Kohen, "Boğaz Ağrısı", **Milliyet**, 29 Haziran 1994.

Rum Kesimi de bilinen siyasî sebeplerle bu işbirliğini desteklemiştir⁹³. 29 Haziran 1994'te Yunanistan, Türkiye'ye yazılı bir nota vermiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Konstantinos Bikas, "Türkiye yürürlükteki seyr-i sefer yönetmeliğinde bir problemi olduğunu sanıyorsa, o zaman konuyu IMO çerçevesinde gündeme getirmelidir" diyerek, Rusya Federasyonu gibi konuyu KEİP Dışişleri Bakanları toplantısına getirecekleri tehdidinde bulunmuştur⁹⁴.

Yunan notasını müteakiben, 31 Haziran 1994'te Rusya Federasyonu, Moskova Türk Büyükelçiliği'ne bir muhtıra vererek, IMO'nun belirlediği kurallar haricinde Türkiye'nin getirdiği yeni prensiplere uyulmayacağını ilan etmiştir⁹⁵. Aynı gün, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, KEİ toplantısının kapanış yemeği sonrasında Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev ile bu hususta bir görüşme yaparak, problemi çözmeye çalışmıştır.

Hikmet Çetin bu görüşmede Boğazlar Tüzüğü ile amaçlanan hedefleri açık bir şekilde izah ederek, Rusya Federasyonu'nun endişelerinin yersiz olduğunu göstermeye çalışmıştır. Rusya Federasyonu'nun tüzükten haklı bir şikâyeti olursa dikkate alınacağı garantisini verildiği sonrasında, her iki bakan da ülkeleri adına verdikleri demeçlerde, anlayış birliğine ulaşıldığını açıklamışlardır. Kozirev, "Anlaşma oldu mu?" sorusuna, "Evet" cevabını vermiştir⁹⁶.

Hikmet Çetin Tiflis dönüşü sonrasında verdiği beyanatta, "Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev ile yaptığım görüşmede tereddütlerinin yersiz olduğunu söyledim. Yeni uygulamanın amacının sorun çıkarmak olmayıp, Boğaz girişinde yaşanan tehlikeler ve aksaklıkların giderilmesine yönelik olduğunu, serbest geçişin başıboş olmadığını ifade ettim. Uygulamadan doğabilecek aksaklıklar ortaya çıkar ve bunlarla ilgili haklı ve meşru şikâyetler olursa, bunları görüşebileceğimizi bildirdim..."⁹⁷ sözleriyle görüşmenin içeriğine açıklık getirmiştir. Fakat Rusya Federasyonu'nun daha sonraki icraat ve açıklamaları ile Tiflis görüşmesinin kalıcı olmadığı görülmüştür. Rusya Federasyonu'nun, Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Sırbistan'la kurmuş olduğu Ortodoks ittifakı çerçevesinde konuyu uluslararası kurumlara götürme tehdidinde

⁹³ **Tercüman**, 4 Şubat 1994.

⁹⁴ **Türkiye**, 30 Haziran 1994.

⁹⁵ **Günaydın**, 1 Temmuz 1994.

⁹⁶ **Zaman**, 1 Temmuz 1994.

⁹⁷ **Zaman**, 2 Temmuz 1994.

devam etmesi, Türkiye'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Şaşırtıcı olan Umman'ın da bu ittifaka dâhil olarak, Boğazlardaki yeni düzenlemeye itiraz etmesidir.

Bütün engelleme çabalarına karşın, tüzük 1 Temmuz 1994'te saat 14.00'den itibaren yürürlüğe girmiştir⁹⁸. Rusya Federasyonu'nun bu husustaki itirazları devam etmekte olup Dışişleri Bakanlığı Hukuk Bölümü Başkan Yardımcısı Yakov Ostrovski ülkesi adına tüzüğün yürürlüğe girmesi sebebiyle yaptığı açıklamada, "Rusya gemi trafiğinde güvenliği artırıcı olan uluslararası hukuku ihlal etmeyen bazı maddeleri kabul edebilir. Ama diğer bazı hükümler yasal olmayıp, kabul edilemez" demiştir. Aynı beyanatta, tüzükteki bazı maddelerin Boğazların geçici olarak kapanmasına sebep olacağı belirtilerek, bunun Montreux'in hükümlerine aykırı olduğu iddia edilmiştir⁹⁹. Diplomatik olarak oldukça sert üsluba sahip olan beyanatta, "...Türkler, herhangi bir Rus gemisini durdururlarsa kayıplarımızın telafi edilmesini talep edeceğiz ve diplomatik alanda da yoğun girişimlerde bulunacağız" ifadelerine yer verildiği gibi, "Türkiye Boğazlar konusunda yaptığımız uyarılara rağmen, başından beri tek taraflı adımlar atmakta ısrar ediyor. Bu tek taraflı adımlar, gerginliğin artmasına ve çatışmalara yol açabilir"¹⁰⁰ diyerek de, üstü kapalı şekilde Türkiye'yi tehdit etmekten çekinmemişlerdir.

Tüzüğe karşı çıkan ülkeler, Türkiye'nin bu uygulamaya hangi şartlar sonucunda karar verdiğini görmezden gelerek, bu durumu politik bir mücadeleye dönüştürmüşlerdir. Hâlbuki tüzükle birlikte yalnız İstanbul ve çevresinin güvenliğinin temini amaçlanmamış, aynı zamanda Boğazlardaki seyrüsefer güvenliğinin sağlanması da hedeflenmiştir. Fakat hem Yunanistan hem de Rusya Federasyonu, Türkiye'yi başka hususlarda tavize zorlamak için Boğazlar Tüzüğü'nü koz olarak kullanmaya başlamışlardır. Rusya Federasyonu Başbakan Birinci Yardımcısı Oleg Soskavets, Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi'nin (DEİK) düzenlediği basın toplantısında yaptığı konuşmada, "...Boğazlar konusunda Türkiye'nin aldığı kararlara, uluslararası kural ve sözleşmelere aykırı düşmediği sürece uyacaklarını...", uluslararası sözleşmelere aykırı bir uygulama söz konusu olduğunda da, Türkiye ile görüşüleceğini belirtmiştir. Soskavets aynı beyanatta, "Eğer Rus gemisi geçerken engel olu-

⁹⁸ **Hürriyet**, 1 Temmuz 1994; **Zaman**, 1 Temmuz 1994; **Günaydın**, 1 Temmuz 1994; **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1994.

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1994.

¹⁰⁰ **Sabah**, 7 Temmuz 1994.

nursa, Rusya'da da birileri kalkar, doğalgazı keselim diyebilir. Ancak bu da medeni bir davranış olmaz"¹⁰¹ diyerek, açık bir şekilde Türkiye'yi uyarmıştır.

Türkiye'nin Boğazlarla ilgili yeni düzenlemesi için temel teşkil edebilecek benzer uygulamalar mevcut olup, bunlardan birisi ABD'nin kendi kararları ile ilgili özel düzenlemeler getirmiş olmasıdır¹⁰². Benzeri bir diğer uygulama ise İsviçre'nin Alp Dağları'ndaki karayolu tünellerinden yanıcı, parlayıcı ve patlayıcı madde taşıyan araçların geçişini uluslararası anlaşmalara rağmen yasaklamasıdır. Karayolu taşımacılığı, deniz ulaşımında olduğu gibi uluslararası anlaşmalarla teminat altına alınmış olduğu için Türkiye ve İsviçre'nin uygulamaları benzerlik taşımaktadır. İsviçre'nin yasaklayıcı tutumu da aynen Türkiye'ninki gibi, ülkesi ve halkını koruma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Üstelik bu kararı, Türk Boğazlarında meydana gelen kazaların benzerini yaşamadan almışlardır. Benzeri şekilde Avusturya da Alpler'deki tünellerde hiçbir ülkenin kaza yapmayacağına dair güvence veremeyeceğini ve doğacak zararları telâfi edemeyeceklerini gerekçe göstererek, zararlı maddelerin geçişini yasaklamıştır¹⁰³.

Türk Boğazları ise İstanbul gibi büyük bir kültür ve sanayi merkezinin ortasında geçmesi sebebiyle daha fazla dikkat ve ilgiyi hak etmektedir. Dünya kamuoyunda da aynı görüşlerin paylaşıldığı görülmektedir. 13 Mart 1994'te Ship Broker ile Nossia tankerinin çarpışması sonucunda¹⁰⁴, Belçika'da Le Soir gazetesinde yayınlanan yorumda, "Avrupa'nın en güzel şehrinin bir kere daha büyük tehlike atlattığı" vurgulanarak, Türkiye'ye 11 Temmuz'u beklemeden gerekli güvenlik tedbirlerini alması tavsiye edilmektedir. Le Soir'e göre, her yıl 50 bin geminin geçtiği İstanbul Boğazı, Avrupa'ya gelen Rus petrolünün de geçiş yoludur. Bu durum, İstanbul ve çevresinin güvenliği açısından büyük risk teşkil etmekte ve İstanbul Boğazı mevcut geçiş trafiği ile

¹⁰¹ **Zaman**, 21 Temmuz 1994.

¹⁰² İ. Reşat Özkan, **Dış Politika...**, s. 161. ABD tarafından 1990'da çıkarılmış olan Deniz Kirliliği Yasası (OPA'90) bu örnekler içinde en önemlilerinden birisidir. Bu yasaya göre, ABD limanlarını ziyaret eden ya da 200 millik ekonomik kara suları içinde bulunan gemilerin geçişlerini ve yüklerini resmî makamlara önceden bildirmeleri gerekmektedir. İlgili yasa, uluslararası deniz ticareti ve denizde sorumluluk normlarına uygun olmamakla birlikte halen yürürlüktedir. ABD'nin kendi inisiyatifi ve kendi şartlarından doğmuş olan bu yasa, Türkiye için de Boğazlarda özel şartlardan doğan yasaların getirilmesine örnek teşkil etmiştir.

¹⁰³ Güntay Şimşek, "Boğazlar Montrö'ye Kurban Edilmesin", **Zaman**, 17 Mart 1994. Avusturya bu sebeple AB'ye girmekte zorluklarla karşılaşmıştır. Topluluğa üye olduktan sonra da 13 yıl süreyle bu kararı askıya almıştır. AB de, karşılık olarak Avusturya'da kendi malî imkânlarıyla özel güvenli yol yapma ve 13 yılda bitirme taahhüdünde bulunmuştur.

¹⁰⁴ **Tercüman**, 15 Mart 1994.

“tehlikeli bir otoyola” benzemektedir. Bu sebeple acil önlemler alınmalıdır¹⁰⁵. Başta ABD olmak üzere İngiltere de bu hususta Türkiye’ye destek vermiştir¹⁰⁶.

İngiltere’nin yanı sıra, Avrupa Parlamentosu’nun da benzeri tutum içerisinde olduğu görülmektedir. 20 Nisan 1994’te Avrupa Parlamentosu, Yeşiller ve Avrupa Demokratlar grubunun sunmuş olduğu karar tasarılarını onaylayarak, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki güvenlik tedbirlerinin artırılmasını ve özellikle de petrol tankerlerinin geçişiyle ilgili olan kuralların sertleştirilmesini istemiştir¹⁰⁷.

Avrupa Parlamentosu, Karadeniz’e sahildar ülkelere de çağrıda bulunarak, Marmara, Ege ve Karadeniz’deki kazalar sebebiyle ekolojik dengenin bozulmakta olduğunu vurgulayarak, kazalara karşı tedbir alınmasını talep etmiştir. Aynı zamanda, AB Konseyi’nin Uluslararası Denizcilik Teşkilatı (IMO) bünyesinde girişimde bulunarak, denizcilik kurallarının sertleştirilmesi ve kazalara karşı daha net ve sert tedbirler alınması istenmiştir. Ayrıca Boğaz’dan geçen tüm gemi ve tankerlere kılavuz kaptan alınması mecburiyetinin getirilmesi de talep edilmiştir¹⁰⁸.

Rusya Federasyonu’nun, tüzükle ilgili itirazları 25 ülkeye gönderilmiş olmasına rağmen, sadece Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi’nden açık destek gelmiştir. ABD, Almanya, Japonya, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş Batılı ülkelerle, Karadeniz’e sahildar olan Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Gürcistan bu tüzüğe destek vermemişlerdir¹⁰⁹.

¹⁰⁵ **Zaman**, 16 Mart 1994

¹⁰⁶ **Milliyet**, 17 Eylül 1994. İngiliz basınının ciddi fikir gazetelerinden Independent on Sunday’de de, Türkiye’nin, Boğazları güvenli hâle getirmek için aldığı tedbirler desteklenerek, “Boğazdan geçen petrol yüklü dev tankerlerin milyonlarca insanın yatak odalarını ve bahçelerinin önünden geçip gittiğini ve sürekli tehdit teşkil etmekte oldukları” belirtilmektedir. Aynı makalede Nassia Tankeri ve Ship Broker’ın çarpışmasında, İstanbul’un ucuz kurtulduğu, birçok geminin benzer şekilde Boğazdan rehbersiz geçerken sahildeki tarihî yapıları, ve benzeri binalara, yollara çarpukları açık bir şekilde vurgulanmaktadır. “Su trafiğine kısıtlamalar eski kurtları kızdırdı. Türkiye Boğazda fırtına çıkardı” başlığıyla verilen yorumda, Montreux’e göre, uluslararası gemiler Boğazlardan serbestçe geçiş hakkına sahip olmakla birlikte, meydana gelen kazalar sonucunda ortaya çıkan tehlikeler dikkate alındığında, “Türkiye’nin Boğazlardan geçişi daha sık kurallara bağlamasının tamamen mantıklı görüldüğü” kaydedilmekte ve açıkça Türkiye’nin uygulamaya soktuğu tüzük desteklenmektedir.

¹⁰⁷ “Boğazdaki Denetime Avrupa’dan Destek”, **Hürriyet**, 22 Nisan 1994.

¹⁰⁸ **a.g.e.**

¹⁰⁹ Erhan Başyurt, **Ateş Yolu Boğazlar’da Bitmeyen Kavga**, s. 125; “Rusya Boğazlar’da Yalnız Kaldı”, **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1995.

Türkiye'nin tüzük konusundaki haklılığı uluslararası kurum ve kuruluşlarca da teyit edilmesine rağmen Ankara, Rusya Federasyonu'nun bu husustaki itirazlarını dikkate almış ve anlaşmazlığın çözümü için ikili görüşmeler başlatılmıştır. Ancak, Rusya Federasyonu konuyu yine de IMO'ya götürmüştür¹¹⁰.

IMO Görüşmelerinde Boğazlar

Türkiye, Montreux Boğazlar Konferansı öncesinde takip etmiş olduğu stratejiyi aynen takip ederek, Yeni Boğazlar Tüzüğü'nü ilan etmeden önce de akit ülkelerin ve uluslararası kuruluşların görüşlerini almıştır. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'nin de taraflarından birisi olduğu Uluslararası 1972 Denizde Çatışmayı Önleme Tüzüğü'ndeki (COLREG72) hakkından istifade edebilmek için Uluslararası Denizcilik Örgütü IMO'ya müracaat edilmiştir¹¹¹. Kuruluş ve faaliyetleri birçok ülke tarafından kabul edilmiş olan COLREG/72'nin 1/d ve 10. maddeleri devletlere, Trafik Ayrım Düzeni kurma yetkisini vermekle birlikte, bu uygulamanın IMO tarafından da onaylanması şartını getirmiştir. Bu sebeple, Türkiye IMO'ya tüzüğün tamamını değil, sadece Trafik Ayrım Şeması'nı (TSS) götürmüştür¹¹². Zaten Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi (UDHS)'nin 22. maddesinde de yer aldığı gibi, Türkiye'nin deniz trafiğini düzenleme yetkisine sahiptir. Fakat IMO'nun tavsiyelerinin de alınması gerekmektedir¹¹³.

¹¹⁰ Erhan Başyurt, **a.g.e.**, s. 106.

¹¹¹ Erhan Başyurt, **a.g.e.**, s. 95-96, COLREG/72, IMO'nun 4-20 Ekim 1972 tarihli konferansla kabul edilerek 1977'de yürürlüğe girmiştir. Denizde kazaların engellenebilmesi için deniz trafiğinin şerhlerle ayrılarak düzenlenmesi amacına dayanan sözleşme 38 maddeden müteşekkildir. Sözleşmenin 10. maddesinde deniz trafiği ayırım düzenlenmesine ilişkin bilgiler verilmektedir. Türkiye'nin kabul ettiği COLREG/72, 29 Nisan 1978'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1981 yılında kurallarda bazı değişiklikler yapılmış ve 1983 yılında yürürlüğe sokulmuştur. 1 Mayıs 1998'de 131 ülke sözleşmeyi imzalamıştır. COLREG/72 hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Refik Akdoğan - Fikret Altunçubuk, **Denizde Çatışmayı Önleme Yönelik Uluslararası Kurallar**, İstanbul, 1995.

¹¹² Şükrü Yılmaz, "Dışişleri Ben haklıyım diyor ama", **Zaman**, 17 Haziran 1994.

¹¹³ **The Law Of The Sea Official Text of the United Nations Conventions on the Law of the Sea with Annexes and Index**, New York, 1983, s. 8. 22. madde şu hususları içermektedir: 1-Ülkelerin üzerinde hassasiyetle durduğu denizlerinin güvenliği, yabancı gemilerin karasularından sabıkasız geçişini temin etmek için deniz rotaları ve trafik ayırım sistemleri kurulmalıdır. 2-Tankerler, nükleer silahlı gemiler ve gemilerin taşıdığı diğer nükleer veya zehirli/tehlikeli maddeler, ülkeleri sahillerini kapatmaya mecbur bırakmaktadır. 3-Ülke sınırlarında geçiş düzeni, şu hususları içermelidir: a) Uluslararası organizasyon önerileri, b) Herhangi bir kanalın uluslararası denizciliğe uygun olması, c) Gemilerin ve kanalların karak-

Türkiye'nin müracaatı haklı gerekçelere dayandığı için hazırlanmış olan Trafik Ayrım Düzeni (TSS) hakkındaki şemalar Eylül 1993'te yapılan Seyir Güvenliği Alt Komitesi (SGAK-39)'nde birkaç küçük değişiklikten sonra kabul edilmiştir¹¹⁴.

Değişiklikler, Rusya Federasyonu'nun itirazı üzerine gerçekleşmiş olup, büyük tankerler için özel kurallar (Special rules) tespit edilerek, Türkiye'nin "Routings" dökümanının ek.F.'sine ilavesine karar verilmiştir¹¹⁵. Haziran 1994'te yapılan değişiklikler Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girerken¹¹⁶ Türkiye de değişiklik bilgilerini IMO'ya sunmuştur. Fakat stratejik bir hata yapılarak, sadece manevra imkânı kısıtlı gemiler için çok kısa birkaç kuralın gönderilmesi gerekirken, 11 Ocak 1994'te Resmî Gazete'de yayımlanmış olan tüzüğün bütünü ve hatta tüzükte olmayıp, fiilen uygulanmakta olan kuralların bütünü IMO'ya gönderilmiştir¹¹⁷. Bu uygulama ile IMO'nun bilgilendirilmesi amaçlanmış olmasına rağmen, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti zarar görmüştür. Çünkü bu uygulama ile resmî olarak kabul edilmemiş olan Boğazlar Tüzüğü, uluslararası bir kuruluş vasıtasıyla tartışmaya açılmıştır. Hâlbuki Trafik Ayrım Şeması'nın, sadece bilgilendirme amacıyla IMO'ya sunulması yeterli olup, onay istenmesine gerek yoktur¹¹⁸. Türkiye, bu davranışı ile yeni tüzüğe karşı olan ülkelere büyük bir fırsat vermiştir.

1994 Mayıs'ında IMO Deniz Güvenliği Komitesi'nin 63. Dönem Toplantısı'nda, Türkiye'nin hazırlamış olduğu trafik ayırım şemaları kabul edilken "IMO Kural ve Tavsiyeleri" başlıklı bir metin de kabul edilmiştir. Bu metin de 1994 Tüzüğü gibi Boğazlardaki trafik düzeni ile ilgili olduğu için ortaya iki metin çıkmıştır. Biri Türkiye'nin teklif etmiş olduğu tüzük, diğeri

teristik özellikleri, d) Trafik yoğunluğu. 4-Ülke sınırlarının deniz rotaları ve trafik ayırım sistemleri aslında publicity'e bağlı olmaktadır.

¹¹⁴ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt I, s. 590.

¹¹⁵ Yılmaz, "Dışişleri Ben Haklıyım...", **Zaman**, 17 Haziran 1994.

¹¹⁶ **Zaman**, 22 Haziran 1994. Bu değişikliğe göre, "Nükleer, tehlikeli, zararlı, yük ve atık taşıyan gemiler" ifadesi, "Nükleer güçle yürütülen veya nükleer tehlikeli, zararlı yük ve atık taşıyan gemiler" şekline dönüştürülmüştür. Ayrıca "askeri gemiler dışındaki nükleer güçle yürütülen gemi" ifadesi yerine, "askeri gemiler dışındaki nükleer güçle yürütülen veya nükleer güç taşıyan gemi" ifadesi getirilmiştir.

¹¹⁷ Yılmaz, "Dışişleri Ben Haklıyım...", **Zaman**, 17 Haziran 1994.

¹¹⁸ "Dışişlerinin Montrö Skandalı", **Zaman**, 15 Haziran 1994.

ise uluslararası özellikte olan IMO Kural ve Tavsiyeleri'dir. İkinci tüzük, Türkiye'nin isteklerinden farklı hususları içerdiği için tartışmaları da beraberinde getirmiştir¹¹⁹.

Türkiye'nin hazırlamış olduğu 1994 Tüzüğü yaptırım gücüne sahipken, IMO'nunki sadece tavsiye niteliğinde kurallar getirmektedir. Diğer olumsuz yanı ise, Türkiye'nin hâkimiyet haklarını kısıtlayacak hükümler içermesidir. Örneğin IMO Kural ve Tavsiyeleri, Türkiye'nin tezlerine temel teşkil eden COLREG-72'nin 10. maddesine değil, sahildar devletlerin yetkilerini sınırlandırarak gemi kaptanlarının yetkilerini çoğaltan 9. maddesine atıfta bulunmaktadır¹²⁰. Bu sonucun alınmasında elbette ki, Türkiye'nin hatalı davranışları etkili olmuştur. 1994 Tüzüğü'nden önce çıkarılarak uygulamaya sokulmuş olan diğer 66 tüzükteki gibi hareket edilmesi¹²¹ ya da sadece Trafik Ayrım Şemaları'nın IMO'ya sunulmuş olması hâlinde, bu problemlerle karşılaşılması söz konusu olmayacaktır. Ancak, Tüzüğün tamamının IMO'ya sunulması sebebiyle Rusya Federasyonu, mümkün olduğunca bu konuyu istismar etmeye çalışmış ve Türkiye beklemediği bir şekilde zorlanmaya başlamıştır.

Rusya Federasyonu, 1995 Mayıs'ndaki toplantıda Türkiye'nin IMO Kural ve Tavsiyeleri dışına çıktığını iddia ederek, aleyhte kararlar alınmasını temin etmiştir. Bu kararlardan birisi, "bir sahildar ülke tarafından alınan kararların IMO Tavsiye ve Kurallarına uyması"¹²² mecburiyetinin getirilmesidir. Rusya Federasyonu'nun bu kararı aldırmasında Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Ukrayna, Bulgaristan ve Romanya'nın da tesiri vardır¹²³. Bu karar gereğince elbette ki 1994 Tüzüğü'nün de IMO'nun onayından geçmesi gerekmektedir.

Türkiye tüzüğün yürürlüğe girmesinden önceki 10 yıl içinde 20, 1994 yılının ilk 6 ayında ise 22 deniz kazasının yaşandığını, tüzüğün yürürlüğe girmesinden sonraki 6 ayda sadece 2 kazanın olduğunu belgelerle ortaya koy-

¹¹⁹ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt II, s. 590.

¹²⁰ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt II, s. 590.

¹²¹ Erhan Başyurt, **Ateş Yolu Boğazlar'da Bitmeyen Kavga**, s. 105. Türkiye, 1994 Tüzüğü'nden önce İstanbul ve Çanakkale'yi liman ilan etmiş, deniz güvenliğini temine yönelik 65 ayrı tüzüğü devreye sokmuştur. 1982 yılındaki düzenlemeyle ilgili IMO Deniz Güvenliği'ne sadece dev kapsamlı bir özet sunmak suretiyle bilgilendirme yoluna gidilmiştir.

¹²² Erhan Başyurt, **a.g.e.**, s. 105; "ABD'den Türkiye'ye Boğaz Uyarısı", **Meydan**, 29 Mayıs 1995.

¹²³ Erhan Başyurt, **a.g.e.**, s. 106.

masına rağmen Rusya Federasyonu'nu ikna edememiştir. Rusya Federasyonu, büyük gemilerin geçişine sınırlandırma getiren maddelerin değiştirilmesini ya da hepten kaldırılmasını istemeye devam etmiştir¹²⁴.

Türkiye'nin haklı gerekçelerine rağmen, tüzük hususunda fikir birliği temin edilemeyince, problemin ikili görüşmelerle çözümlenmesi yolu seçilmiştir. Bu amaçla Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında 1994–1996 yılları arasında 4 ayrı toplantı yapılmış, fakat hiç birinden sonuç alınamamıştır. Bu şekilde yapılan görüşmelerden de bir sonuç alınamayınca, konu yeniden IMO'ya götürülmüştür¹²⁵.

IMO'nun Deniz Güvenlik Komitesi'nin Aralık 1996'daki 67. dönem toplantısı, aslında Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki mücadeleyle geçmiştir. Bulgaristan'ın da desteğini temin etmiş olan Rusya Federasyonu'nun Boğazlar üzerindeki hak arayışı, Türkiye'nin hâkimiyet haklarına saldırı niteliğinde görüldüğü için Türk temsilciler toplantıyı terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır¹²⁶.

Türkiye'yi savunmasında zayıflatan diğer bir husus da aynı toplantıda Petrol Şirketleri Uluslararası Forumu (OCIMH)'nin 1994 tüzüğünü eleştiren belgesi olmuştur. Bu belgede, tehlikeli yük taşıyan büyük gemilerin geçişi esnasında, aynı tür iki geminin aynı anda Boğazlara girebilmesine izin verilmesi istenerek, iki gemi arasında belli bir mesafe bırakılmasının yeterli olacağı müdafaa edilmiştir. Bu talep, Türkiye'nin uygulamakta olduğu Yeni Boğazlar Rejimi'ni tamamiyle zayıflatmaya ve geçiş kapasitesini artırarak, petrol sevkiyatını artırmaya yönelikti. Arkasında da büyük ihtimalle, Orta Asya petrolünü dünya pazarlarına Boğazlar yoluyla pazarlamayı planlamış olan büyük petrol şirketleri vardı¹²⁷.

Rusya Federasyonu'nun, IMO toplantılarında Türkiye'nin tezine karşı çıkmasının sebebi, petrol taşımacılığıyla ilgiliydi¹²⁸. Rusya Federasyonu, IMO'nun 1972 tarihli Denizde Çatışmayı Önleme (COLREG) Sözleşmesi'nin 10. maddesinde yer alan trafik ayırım düzenine son verdirerek amacına

¹²⁴ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt II, s. 590.

¹²⁵ Faruk Arslan, "Boğazlar Yine Masada", **Zaman**, 31 Mayıs 1997.

¹²⁶ Mustafa Köker, "Boğazda Diplomasi Sınavı", **Türkiye**, 19 Mayıs 1998.

¹²⁷ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt II, s. 591.

¹²⁸ Reşat Özkan, "Boğazlardan Petrol Geçişinde Oyun Hevesleri" , **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1996.

ulaşacağını ümit etmiştir. Bu madde, “Büyük ve tehlikeli yük taşıyan gemilerin geçişi sırasında Boğazların iki yönlü trafiğe kapatılması” kuralını getirmektedir¹²⁹. Böylece, Boğazlardan geçiş kolaylaşıp maliyet düşerken, Türkiye açısından da risk artarak tehlike büyümektedir. Fakat bu durum Rusya Federasyonu’nu ilgilendirmemektedir.

Rusya Federasyonu bu husustaki itirazlarını 1997’de IMO’nun 68. dönem toplantısında yeniden gündeme aldirtmayı başarmıştır. Rusya Federasyonu’nun Novorossisk Denizcilik İdaresi Başkan Yardımcısı Gennadiy Fadçenko, toplantıya katılmak için hareket etmeden önce Itar Tass Ajansı’na verdiği beyanatta Türkiye’yi uluslararası deniz kurallarını ve Montreux’u ihlal etmekle suçlamıştır. Fadçenko’ya göre, Türkiye’nin hiçbir kayıt ve şart altında Boğazları trafiğe kapatmaya hakkı yoktur. Montreux’e göre, herhangi bir ticaret gemisi Boğazları sınırsız bir şekilde kullanma hakkına sahiptir. 1 Temmuz 1994’te Türkiye’nin tek taraflı uygulamaya başladığı tüzük de, uluslararası kanunlara tamamıyla terstir. Bu sebeple de Türkiye, Boğazlardan sadece 150 m. uzunluğundaki gemilerin geçişine değil, 349 m uzunluğunda ve suda 17 m. derinden yüzen devasa petrol yüklü gemilerin geçişine dahi müsaade etmek mecburiyetindedir¹³⁰.

Rusya Federasyonu Nisan 1996’da Almatı’da, Kazak petrolünü Rusya üzerinden Karadeniz’e taşımak için tespit edilmiş olan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium - CPC) ile anlaşma yapmış olduğu için tüzüğe itirazlarını yoğunlaştırmıştır. İki büyük Amerikan petrol şirketi Chevron ile Mobil’in de hissedar oldukları CPC’nin hisselerinin büyük bölümü, yaklaşık % 44’ü Rusya’nın elindedir. İlk aşamada 35 milyon ton, ikinci aşamada 60 milyon ton petrolün Novorossisk’e taşınması planlanmıştır¹³¹. Rusya Federasyonu ile Kazakistan arasında yapılan protokole göre, en geç iki buçuk yıl içinde tamamlanması planlanmış olan boru hattı ile 10 milyar varile yakın petrol Karadeniz’e akıtılacaktır. Petrol buradan da tankerlerle Boğazlar yolu ile dünya piyasalarına nakledilecektir. Türkiye’nin, arkasına dünyanın en büyük petrol şirketlerinin ve lobilerinin desteğini almış olan Rusya Federasyonu’na karşı petrol tankerlerine kısıtlama getirmesi hangi gerekçeyle olursa olsun mümkün görünmemektedir.

Petrol taşımacılığında 2000’li yıllarda Boğazlara büyük bir yük binecek ve yılda 622 dev tanker geçiş yapacaktır. Bu da yaklaşık 100 milyon ton pet-

¹²⁹ Köker, “Boğazda Diplomasi...”, **Türkiye**, 19 Mayıs 1998.

¹³⁰ Arslan, “Boğazlar Yine ...”, **Zaman**, 31 Mayıs 1997.

¹³¹ Şükrü Elekdağ, “Boğazlar Türkiye’nin...”, **Milliyet**, 3 Haziran 1996.

rol demektir. Bakü petrolünün de aynı şekilde Boğazlardan geçirilmesi hâlinde 2016 yılından itibaren 35–40 milyon ekstra yük daha eklenecektir. Bu miktar, Hazar’ın Şahdeniz Karabağ havzası petroleri devreye girdiğinde daha da artacaktır¹³². Hâlbuki uluslararası platformlarda Türkiye’nin defalarca dile getirmiş olduğu gibi, Boğazlar petrol sevkiyatında maksimum kapasitesini doldurmuş ve yılda 35 milyon ton petrol sevkiyatının üstüne çıkılması, Boğazların coğrafi ve fizikî yapısı sebebiyle mümkün değildir. Aksi takdirde ciddi seyrüsefer riskleri doğabileceği gibi, İstanbul da tehlikeye girmiş olacaktır¹³³.

Mayıs 1996’da İstanbul’da Adam Smith Enstitüsü’nün düzenlemiş olduğu, Orta Asya Cumhuriyetleri Petrol ve Gaz Boru Hatları konulu seminerde söz alan Rusya Federasyonu temsilcileri ile Chevron Petrol Şirketi temsilcisi, Boğazlardan mevcut geçiş yükünün haricinde petrol taşınmayacağı tezini ciddiye almayarak, aksini iddia etmeye devam etmişlerdir. Rusya Federasyonu, Türkiye’nin Montreux’in 2. maddesinden kaynaklanan yükümlükleri gereğince Boğazlardan serbest geçişi engelleyemeyeceğini ve Boğazlar Tüzüğü’nün de uluslararası müeyyidelere aykırı hükümler içermesine rağmen uygulanmasından dolayı Boğazlarda tankerlerin bekletilmesiyle ciddi maddî kayıplara maruz kaldıklarını iddia etmiştir. Ayrıca, uluslararası bir komisyon teşkili ile Boğazlardan optimum geçiş kapasitesinin tespit edilmesini önermiştir¹³⁴.

Tartışma konusu olan Montreux’in 2. maddesi şöyledir: “Barış zamanında ticaret gemileri, bayrak ve yükü ne olursa olsun, gündüz ve gece aşağıda 3. maddenin hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir işleme bağlı olmadan Boğazlar’dan geçiş ve geliş-gidiş tam serbestliğinden yararlanacaklardır. Bu gemiler, Boğazlar’ın hiçbir limanında durmaksızın transit olarak geçerlerse, Türk makamlarınca alınması, işbu sözleşmenin 1.ekinde öngörülen resm ya da harçlardan başka, hiçbir resm ya da harca bağlı tutulmayacaklardır”¹³⁵. Rusya Federasyonu’nun 1994 Tüzüğü’ne itiraz ederken en sık kullandıkları bu maddenin “yükü (hamulesi) ne olursa olsun” ifadesidir. Fakat Soysal aksi görüşte olup, “sözleşmenin yapıldığı zaman ne petrol tankeri ne de metan gazı dolu gemiler vardı. Atom bombası ya da enerji santralleri için gerekli uranyum maddeleri bilinmiyordu. Gerçi zehirli gaz vardı, ama bu gibi kimyasal silahlar yayılmış değildi. Bakteriolojik silahlar bilinse bile kullanıma

¹³² Cengiz Çandar, “21.Yüzyıl’da İstanbul ve Kıyamet Günleri”, **Sabah**, 5 Mayıs 1996.

¹³³ Şükrü Elekdağ, “Boğazlar Türkiye’nin Kalbidir”, **Milliyet**, 3 Haziran 1996.

¹³⁴ Şükrü Elekdağ, “Boğazlar Türkiye’nin...”, **Milliyet**, 3 Haziran 1996.

¹³⁵ İsmail Soysal, “Türk Boğazlarında Geçiş Düzeni”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1996.

hazırlanmış değildi. Deniz kirlenmesi ve çevre bilinci gelişmemiştir. Boğazlarda boyları 300 metreyi geçen tankerler akla bile gelmemiştir...” diyerek, 2. maddenin günün şartlarına göre yeniden yorumlanması gerektiğini iddia etmektedir. Bu görüş doğrultusunda da Türkiye'nin 1994 Tüzüğüne uygulamakta haklı olduğu müdafaa edilmektedir¹³⁶.

Prof. Dr. İ. Reşat Özkan da benzer görüşleri müdafaa etmekte ve 1994 Boğazlar Tüzüğü ile ilgili şunları söylemektedir: “Türkiye'nin girişimi Boğazları tamamıyla Türkiye'nin egemenlik ve denetimine terk eden 1936 tarihli Montreux Konvansiyonu'na tümüyle uygundur. Hatta onun doğal sonucudur. 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonu'nda (UNCLOS) tanımlanan (md. 21/3) “Zararsız geçiş” TBB (Türk Boğazlar Bölgesi)'nin durumu ile tam bir uyum içindedir.” Yine Özkan'a göre IMO, sadece tavsiyede bulunabilecek statüde olup Türkiye'ye baskı uygulayabilecek konumda değildir¹³⁷. Türkiye de bu gerçeği bilmesine rağmen, Rusya Federasyonu ve uluslararası petrol şirketleri karşısında güç kazanabilmek için tüzükle ilgili IMO'nun onayını almak istemiştir. Bu sebeple de, IMO'daki toplantılara ve alınan kararlara büyük önem verilmiştir.

Rusya Federasyonu'nun gayretleri ile IMO'nun Deniz Güvenliği Komitesi, Türkiye ile görüşmelerin devamına karar verince, konu, Gemilerin Rotalandırılması Çalışma Grubu'nun (GRÇG) Mayıs 1997'deki toplantısında yeniden gündeme alınmıştır. IMO toplantılarında Türkiye'nin tezi, “Türk Boğazları konusu sadece teknik düzeyde ele alınmalıdır” şeklinde olduğu için, Türkiye temsilci göndermemiş, sadece boğazlara ait temel bilgileri ve istatistikleri içeren iki adet “bilgilendirme belgesi” sunmuştur. Fakat raporlarda Türkiye'yi zor durumda bırakacak bilgiler mevcut olup, 1994 Tüzüğü çerçevesinde, Türk gemilerinin bazı uygulamalardan muaf tutulduğu gösterilmiştir. Rusya Federasyonu'nun bu konu üzerinde özellikle durması sonucunda Türkiye aleyhine rapor hazırlanmıştır¹³⁸.

Türkiye, gelişmelerin aleyhinde olduğunu görünce, Dışişleri vasıtasıyla Rusya Federasyonu ile ikili görüşmeleri yeniden başlatma kararı almış ve tüzükte istenilen değişiklikleri yapma taahhüdünde bulunmuştur. Bu garanti üzerine Rusya Federasyonu, Türkiye aleyhindeki raporu geri çekmiştir¹³⁹.

¹³⁶ Soysal, “Türk Boğazlarında...”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1996.

¹³⁷ Özkan, “Boğazlardan Petrol...”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1996.

¹³⁸ **Akşam**, 27 Aralık 1997.

¹³⁹ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt II, s. 59.

Fakat bu gelişme Rusya Federasyonu'nun, Türkiye ile fikir birliği yaptığı manasına gelmemektedir.

Aralık 1997'de Ankara'yı ziyaret eden Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomırdin, ülkesinin, Boğazlardaki deniz trafiğinin düzenlenmesi için Türkiye'nin uygulamakta olduğu rejimin değiştirilmesini istediğini deklare etmiştir. Çernomırdin de daha önceki Rusya Federasyonu temsilcilerinin beyanlarında olduğu gibi, Türkiye'nin Boğazlarda deniz trafiğini tek yanlı düzenlemesine karşı olduğunu ve bu düzenlemenin Montreux'in seyrüsefer serbestisi prensibine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye'nin, Rusya Federasyonu'nun sıkıntılarını dikkate alarak, 1994 Tüzüğü üzerinde değişiklik yapma çalışmaları, Rusya Federasyonu'nca memnuniyetle karşılanmıştır¹⁴⁰. Bu beyandan da anlaşılabilirliği gibi, Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ikili görüşmeler olumlu sonuç vermiş ve ortak bir uzlaşma zemini temin edilmiştir.

Türk delegasyonu bu gelişmelerin sonucunda, Mayıs 1998'de IMO'nun Deniz Güvenliği Komitesi (MSC) toplantısında, önemli bir diplomatik başarı kazanmıştır. Türkiye, aralarında Amerika, Rusya, Almanya, Fransa, Yunanistan'ın da bulunduğu 17 devlet ile dört güçlü denizcilik örgütü tarafından hazırlanmış olan 3 Haziran 1997 tarihli Rotalama Çalışma Grubu raporunun tartışılmasını engellemiştir¹⁴¹. Elbette ki bu başarıda ABD, İngiltere, Fransa, Malta ve Bahama gibi önde gelen denizci ülkelerin desteğinin katkısı vardır¹⁴². Böylece, rapordaki önerilerin benimsenerek IMO'nun resmî görüşü hâline gelmesi de mümkün olamamıştır. Raporun kabulü hâlinde, IMO'nun kararları sahil devleti olmadan uygulanamayacağı için, belki de Türkiye üstünde yaptırım gücüne sebep olamayacaktır. Fakat Türkiye bu hususta bütün dünya devletlerini karşısına almış gibi bir görüntü yaratmış olacağı için siyasî yönden büyük zarar görecekti.

Türkiye aynı toplantıda, 1994 Tüzüğü'nde bazı değişiklikler yapmayı düşündüğünü de açıklamış olup, bunlar şunlardır: "1) Derin su çekimli gemi artık 10 metre olarak değil, 15 metre olarak tanımlanacak, 2) Büyük gemi sınıfı getirilen alt sınır 150 metreden 200 metreye çıkarılacak, 3) 1994 Tüzüğü'nün 21.maddesi uyarınca bir gemi ya da cisim, yalnızca römökör tarafından yedeklenerek geçirilebilirken, tasarlanan yeni düzenleme ile IMO stan-

¹⁴⁰ **Zaman**, 15 Aralık 1997.

¹⁴¹ Mensur Akgün, "Diplomatik Başarı", **Yeni Yüzyıl**, 14 Mart 1998.

¹⁴² Erhan Başyurt, **Ateş Yolu Boğazlarda Bitmeyen Kavga**, s. 127.

dartları çerçevesinde teşkil edilen ve yedekleme yapabilme özelliğine sahip olan gemilere de yedekleme yapma yetkisi verilecektir”¹⁴³.

Türkiye’nin aynı toplantıda sunmuş olduğu raporlardan bir diğeri de Gemi Trafik Hizmetleri (Vessel Traffic Services-VTS) ile ilgilidir. Başta Rusya Federasyonu olmak üzere Boğazlarla ilgili ülkeler, Türkiye’yi Boğazlarda gerekli teknik donanımı kurmayarak güvenlik tedbirlerini ihmal etmekle suçladığı için bu yönde hazırlıklar başlatılmıştır. Türkiye 2000 yılında çalışmaya başlaması planlanmış olan VTS sistemini kurarak seyir güvenliğini artırma sözü vermiştir. Bu sistem sayesinde Boğazlardan geçecek gemilerin tehlikeli dönüş noktalarında çarpışmaları engellenebilecek ve deniz trafiği elektronik bir merkez tarafından takip edilerek yönlendirilmektedir¹⁴⁴.

Londra’da toplantı devam ederken, Rusya Federasyonu heyetinin önde gelen isimlerinden birisi olan Vladimir Kotlyar basına yaptığı açıklamada, ülkesinin Türkiye politikasındaki yumuşamasının gerekçelerini şöyle izah etmiştir “Rusya her zaman Türkiye’nin dostudur. Biz Türkiye’nin taleplerine karşı çıkmıyoruz. Türkler şunu iyi bilmelidir ki, Rusya onların düşmanı değildir. Biz sadece hukuki meselenin açıklık kazanmasını istiyoruz.”¹⁴⁵ Kotlyar, gazetelerin “Niçin tüzüğe karşısınız?” sorusunda verdiği cevapta ise, seyir güvenliği için alınan kararlara karşı olmayıp sadece Türkiye’nin Boğazlar gibi hassas bir konuda kendilerine danışmadan tek taraflı karar almasına tepki gösterdiklerini söylemiştir¹⁴⁶. Fakat bu ifadeler gerçeği yansıtmamaktadır. Rusya Federasyonu bir taraftan Türkiye ile ikili görüşmelere devam edip 1994 Boğazlar Tüzüğü üstünde değişiklikler yaptırmaya çalışırken diğer yandan da IMO toplantılarında Türkiye aleyhindeki tutumunu devam ettirmiştir.

Rusya Federasyonu, 20 Temmuz 1998’de IMO Sahil Güvenliği Alt Komitesi’nin 44. dönem toplantısında, bu defa da Dünya Denizcilik Ticaret Odası ile işbirliği yaparak Türk Boğazları’nda uygulanması planlanmakta olan “Rotalandırma Sistemi”ni eleştirmiştir. Türkiye ise aynı toplantıda, Boğazlarla ilgili düzenlemelerdeki asıl amaçlarının, çevre ve insanı korumak olduğunu ifade etmiş ve Rusya Federasyonu, Yunanistan ve Güney Kıbrıs’ın muhalif politikalarının temelinde siyasî ve ekonomik çıkarlar olduğunu an-

¹⁴³ **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular-Belgeler-Yorumlar**, Cilt II, s. 591.

¹⁴⁴ Akgün, “Diplomatik Başarı”, **Yeni Yüzyıl**, 14 Mayıs 1998; **Zaman**, 11 Ocak 1997.

¹⁴⁵ “Ruslar Ağız Değiştirdi”, **Hürriyet**, 13 Mayıs 1998.

¹⁴⁶ “Ruslar Ağız Değiştirdi”, **Hürriyet**, 13 Mayıs 1998.

latmaya çalışmıştır¹⁴⁷. Türkiye'nin bu iddiaları büyük ölçüde doğru olmakla birlikte, aslında adı geçen ülkeler tarafından sürekli eleştiri konusu yapılmakta olan "Radar Sistemi"ni henüz tamamiyle tescil edememesi sebebiyle, kendisi de hatalıdır. Türkiye, bu sebeple, 20 Temmuz toplantısında, bu yöndeki eksikliklerini en kısa zamanda tamamlama sözü vermiştir¹⁴⁸.

1998 Boğazlar Tüzüğü ve Uygulanmasındaki Güçlükler

6 Kasım 1998'de yeni Boğazlar Tüzüğü devreye sokulmuştur¹⁴⁹. Yeni tüzük, 1994 Tüzüğü ile mukayese edildiğinde, bazı açılardan daha esnek hükümler içermekle birlikte, bazı açılardan da daha katı kurallar getirmiştir.

Yeni tüzükte belki de en önemli değişiklik, Türk Boğazları tanımının getirilerek Marmara deniziyle birlikte coğrafi bir bütünlüğün teşkil edilmiş olmasıdır. Yunanistan'ın Dardanel demekte niçin ısrarlı olduğu düşünülürse, "Türk Boğazları" tanımının uluslararası bir merkezde kabul edilmiş olmasının ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

1998 Tüzüğü ile 1994 Tüzüğü'nden farklı olarak ticaret gemileri lehine ciddi değişiklikler yapılmıştır. Büyük gemiler için getirilen alt sınır 150 m iken yeni tüzükte bu 200 m'ye çıkarılmıştır. Böylece Türkiye IMO'da Rusya'nın getirdiği engelleri aşabilmiştir. Benzer şekilde, "derin su çekimli gemi" sınıflandırması dışında kalmak için en büyük su çekiminin 10 m olması yeterli görülürken, yeni tüzükte bu oran 15 m'ye yükseltilmiştir. Bu tür gemiler Boğazlardan geçecekleri zaman daha fazla kısıtlamaya tâbi olacakları için, yeni tüzükle getirilen bu değişikliklerle, daha fazla gemi, daha az kısıtlamaya tâbi olarak Boğazlardan geçiş yapabilecektir.

En önemli değişikliklerden birisi ise, petrol tankerlerinin geçişleriyle ilgilidir. 1994 Tüzüğü'nün 42. maddesi, tehlikeli yük taşıyan büyük bir gemi/tanker İstanbul Boğazı'na girdiğinde, başka bir geminin/tankerin Boğazlara girişini engellerken 1998 Tüzüğü'nün 25. maddesi (d bendi) Boğaza önce girmiş geminin belli bir mesafe kat etmesi sonrasında benzer nitelikte başka bir geminin boğaza girmesine imkân vermektedir.

¹⁴⁷ Anadolu Ajansı, 20 Temmuz 1998.

¹⁴⁸ Cumhuriyet, 20 Temmuz 1998.

¹⁴⁹ Zaman, 6 Kasım 1998.

Resmî Uygulamada Karşılaşılan Problemler ve VTS Sistemi

Türkiye bütün siyasî imkânlarını, çevresel faktörler ve risk analizlerini ortaya koymasına rağmen, uluslararası büyük petrol şirketlerinin desteğini temin etmiş olan Rusya Federasyonu'nun Novorossisk ve Supsa limanları üzerinden petrol nakletmesini engelleyememiştir. Aksine, başta IMO toplantıları olmak üzere bilhassa Mart 1994'teki Nassia ve Ship Broker tankerlerinin çarpışması sonrasında, Türkiye'nin Boğazların güvenliğini temin edemediği iddiası yeniden tartışmaya açılmıştır. Ne yazık ki, bu tez, ABD tarafından da destek görmüş ve Boğazların uluslararası bir komisyonun kontrolüne bırakılması gerekliliği öne sürülmüştür¹⁵⁰. Boğazların petrol taşımacılığında dünyanın en önemli yollardan birisi hâline dönüşmüş olması sebebiyle önemi daha da artmış olduğu için, kazaların devam etmesi hâlinde, bu iddianın güçlenerek yeniden Türkiye'nin önüne getirilebileceği kuvvetle muhtemeldir. ABD'nin Boğazlar politikasında görülen bu değişiklik, Karadeniz sahillerinde üs isteği ile açıklanmaktadır. ABD, 21. yüzyıl için yeni stratejik hedefler tespit etmiş olup bunların en önemlisi, Avrasya'yı kontrol altına almaktır. Türkiye de, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu ile birlikte Avrasya'nın kalbi olarak kabul edildiği için Boğazlar ve Karadeniz'de tesirli olmak başlıca amaç hâline dönüşmüştür¹⁵¹.

Türkiye'nin bu iddialara karşılık elinde sadece Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve 1998 Boğazlar Tüzüğü olmakla birlikte, son yıllarda giderek artan bir şekilde Karadeniz'in güvenliğini teminde Rusya Federasyonu ile birlikte hareket ediyor olması çok isabetli bir karar olmuştur.

Sonuç

Lozan'da kabul edilen Boğazlar rejimi, o yıllarda güvenliğini tehdit etmemekle birlikte, Türkiye mevcut durumdan rahatsızlık duyarak ilk fırsatta değişiklik yaptırtmak istemiştir. 1930'lu yıllarda bütün dünyada hızlı bir silahlanma yarışının başlamasının yanı sıra ülkeler arasındaki siyasî ve askerî çekişmelerin yoğunlaşması, Türkiye'nin, Boğazlar rejimi sebebiyle kendisini tehlikede hissetmesine sebep olmuştur. Fakat başta İngiltere olmak üzere haktan ve adaletten söz eden akit devletler, hâlâ Boğazlar rejiminin korunmasında ısrar edip barışın mutlaka korunacağını iddia etmiş ve bu amaç

¹⁵⁰ "Boğazlar'daki Türk Egemenliğine Yönelik Amerikan-Rus-Yunan Ortak Tehdidi Gündemde", **Yeni Hayat**, <http://www.yenihayat.org/39/3.html> (22.04.2003'de indirildi). Ayrıca bkz. **Hürriyet**, 2 Ocak 1998.

¹⁵¹ Nevval Sevindi, "Avrasya Kavşağı", <http://www.nevvalsevindi.com/oku.php?id=578>, (07.10.2007'de indirildi). Ayrıca bkz. Murat Metin Hakkı, **Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor**, İstanbul, 2007.

doğrultusunda yapılan her türlü işgal ve saldırıyı görmezden gelmişlerdir. Hâlbuki her türlü egemenlik hakkı elinden alınan, toprakları işgal edilen Almanya'nın bu durumu değiştirmek isteyeceği aşikâr olduğu gibi, yeni bir savaşın kaçınılmaz olduğu gerçeğini görmemek mümkün değildir.

Lozan Anlaşması sonrasında, bu ihtimale göre iç ve dış politikasını yönlendiren Türkiye, bütün siyasî ve askerî problemlerini çözümleyerek, komşularıyla dostluklar ve ittifaklar tesis etmeye başlamıştır. Çünkü Lozan'da yalnız bir devlet olmanın siyasî mahzurları görülmüştür. Dış politikada güçlü olabilmek için her şeyden önce siyasî ve askerî ittifakların güçlü olması gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın çıkma ihtimalinin güçlenmesiyle birlikte, Boğazlar Bölgesi'nin Türkiye'nin hâkimiyetine girmesini istemeyen ülkelerin düşüncelerinde değişiklikler olmaya başlamıştır. Düşündükleri elbette ki, Türkiye'nin güvenliğini temin meselesi değildi. Çünkü Türkiye'nin saldırgan politika takip etmekte olan Almanya ile bir problemi yoktu. Kısmen İtalya ile bazı hususlarda ihtilaf mevcuttu. Fakat bu da karşılıklı görüşmelerle çözülebilecekti. İngiltere, Fransa, ABD ve SSCB'yi endişelendiren, Türkiye'nin revizyonist gruba kayma ihtimaliydi. Boğazlar Bölgesi ve bulunduğu jeostratejik konumu sebebiyle Türkiye'nin müttefikliği çok önemli olup I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Türkiye'yi kaybetmekten çekiniyorlardı. Bu sebeple de Türkiye'nin isteklerinin kabul edilerek ittifakının temin edilmesi gerekiyordu. Üstelik her ne kadar Türkiye antirevizyonist politika takip ediyor görünse de, Boğazlar sebebiyle tehlide açık olduğu için, Almanya ve İtalya'nın baskısıyla, bu ülkelerle ittifak yapması da mümkündü. Yani İngiltere ve Fransa'yı, Boğazlar rejiminde değişiklik yapmaya iten sebep, Türkiye'nin değil, kendi menfaatlerinin temin edilmesiydi.

Türkiye, dünyadaki mevcut siyasî ve askerî karmaşayı fırsat bilerek Boğazlarda hiçbir devlete söz hakkı vermeden istediği statüyü uygulayabilecekken, aksine, uluslararası anlaşma yoluyla problemin çözümlenmesi yolunu tercih etmiştir. Montreux'in imzalanmasında Türkiye'nin takip ettiği bu akılcı siyasetin tesiri çok fazladır.

Almanya ve İtalya'nın değişimci politikalarının tersine bir uygulama ile yapılan Lozan Boğazlar Sözleşmesi tadili girişimi başarılı olmuştur. Lozan'da Türkiye'nin başlıca muhalifi olan İngiltere dahi, Montreux'de tarafsız bölge uygulamasına son verilmesine itiraz etmemiş, aksine en büyük desteği vermiştir. Konferanstaki tartışmalar, genellikle teferruata ait hususlarda meydana gelmiştir.

Montreux'in, Türkiye'nin lehine sonuçlanmasında tesirli olan faktörlerden bir diğeri de başta Devlet Başkanı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'ın dünya siyasi gündemini yakından takip ederek strateji geliştirmeleri, ekip çalışması yapmaları ve de basın ve halkla ilişkilere gereken önemi vermiş olmalarıdır. Özellikle, konferansı takip etmekte olan basın mensuplarının sürekli bilgilendirilerek taltif edilmiş olmaları, dünya kamuoyunun Türkiye lehine yönlendirilmesinde tesirli olmuştur.

Lozan'da Türkiye'nin hâkimiyetine gölge düşüren uygulamalar, Montreux ile sona ererken, Türk tarihinde son kapitülasyon niteliğinde olan "Boğazlar Komisyonu" da kaldırılmıştır. Aynı zamanda bu anlaşma ile Türkiye'nin uluslararası politikadaki ağırlığı daha da artmış, gerek statükocu grup, gerekse de revizyonist grup tarafından dostluğu aranan bir devlet hâline gelmiştir. Fakat bu durum, II. Dünya Savaşı süresince Türkiye üzerinde baskıların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın gösterdiği bir diğer gerçek de, Boğazlara hâkim olan gücün, savaşın gidişatı üzerindeki tesiridir. Ancak Türkiye bütün baskı ve vaatlere rağmen seçimini barıştan yana yapmıştır. Bu tercihte Türkiye'nin savaş yorgunu olmasının yanı sıra, Stalin Rusyası'ndan savaş sonrasında gelebilecek toprak talebidir. Bu takdirde Türkiye yorgun ve imkânlarını tüketmiş bir ülke olarak Sovyet Rusya Federasyonu karşısında yalnız kalmak istememiştir.

Savaş sonrasında Sovyet Rusya Federasyonu, Türkiye'nin siyasî yalnızlığından istifade ederek, Boğazlar üzerinde hak talep etmişse de, Türkiye'nin yine akılcı bir politika takibi sonucunda Montreux günümüze kadar gelmiştir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, her ne kadar Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini kesinleştirmiş olsa da, zaman içerisinde mahzurlu tarafları görülmeye başlanmıştır. Deniz trafik düzenlemesi 1936 yılı şartlarına göre yapıldığı için çağdaş teknolojik gelişmeler sonucunda yapılmış olan gemilerin ağırlıkları, silah sistemleri ve sayılarının artması ilerleyen yıllarda problem yaratmaya başlamıştır.

Deniz trafiği yoğunluğuna bağlı olarak meydana gelen kazalar ve yarattığı çevre kirliliği ciddi olarak Boğazlar Bölgesi, İstanbul ve de Karadeniz'i tehdit etmeye başlamıştır. 1937'de Boğazlardan geçen yabancı gemi sayısı 2603, tonilatosu ise 4.800.000'dir. Tuna ve Ren nehirlerinin Main-Tuna kanalıyla birleşerek Karadeniz'e çıkış imkânı elde etmesi ve petrol taşımacılığının artmasıyla, bu rakam bugün Boğazların kaldıramayacağı ölçülere ulaşmış, kirlilik ise giderek denizdeki canlı çeşitliliğini azaltmaya başlamıştır.

Trafik yoğunluğuna bağlı olarak Boğazlarda meydana gelen kaza sayısında da artış görülmektedir. 1960-70'li yıllarda ortalama iki deniz kazası

olurken 1990'lı yıllarla birlikte bu konuda da ciddi artış yaşanmaya başlanmıştır. Bunların içinde, bilhassa Romen bandıralı Independante'nin Kadıköy açıklarında yanması, günlerce İstanbul'u tehdit etmiştir.

Montreux'in imzalandığı yıllarda ne yoğun petrol taşımacılığı söz konusuydu, ne metan gazı taşıyor ve ne de atom bombası ya da uranyum biliniyordu. Deniz kirlenmesi ve çevre bilinci henüz gelişmemiş olup Rusya Federasyonu'nun bir gün 300 metreyi geçen gemilerle petrol taşıyabileceği kimsenin aklına gelmemiştir. İstanbul nüfusunun bu denli artış göstereceği de hiç düşünülmemiştir. Bu sebeple, acil olarak, Boğazlardaki trafik yükünün hafifletilmesi gerektiği gerçeği ile yüz yüze kalınmıştır. Üstelik Türk Boğazları, diğer su yollarında olduğu gibi ekonomik gelir temin edememektedirler.

Türkiye, Boğazlardan geçen gemilerden hiçbir ücret almazken, Süveyş Kanalı'ndan geçişler paralıdır. Sebebi ise, Türk Boğazlarının doğal, Süveyş Kanalı'nın suni olmasıdır. Silivri-Karadeniz arasında bir kanal açılarak, Boğazların yükünün hafifletilmesi düşünülmektedir. Bu takdirde, geçişler ücretli olacağı için, kısa sürede bu kanal hem kendini finanse edebilecek hem de dev tankerler buraya sevk edileceği için Boğazlarda kaza ihtimali de büyük ölçüde azalacak ve trafik hafifleyecektir. Bu da dolaylı yoldan İstanbul'un içinde bulunduğu tehlike riskinin azalmasına sebep olacaktır.

Türkiye, Montreux'in ikinci maddesi gereğince, ticaret gemilerine serbest geçiş imkânı sunmaktadır. Fakat bu geçişlerin düzgün gitmesi için fener, sağlık ve kılavuz hizmetleri sunmasına rağmen, masraflarını telafi edememektedir. Üstelik yılda yaklaşık 30 milyon ton petrolün taşındığı bir yerde, bütün bölgeyi tehdit edecek kazaların meydana gelme ihtimali çok yüksektir. Türkiye bu sebeple, Montreux'in temel niteliklerini ihlâl etmeden 1 Temmuz 1994'te Boğazlar Tüzüğü'nü yürürlüğe sokarak Boğazlardaki trafiğe düzenlemeler getirmiştir. 1994 yılının ilk altı ayında Boğazlar Bölgesi'nde 22 kaza meydana gelirken, tüzük yürürlüğe girdikten sonraki ikinci altı ayda sadece iki kaza olmuştur. 1996 ve 1997 yıllarındaki kaza sayısı ise sadece 7'dir. Bu da, Türkiye'nin trafik ayırım şemalarını uygulamakta isabetli karar aldığını göstermektedir. Fakat Boğazları kullanmakta olan ülkelerden bazıları, bu sonuçları görmeyerek tüzüğe itiraz etmişlerdir.

Yeni tüzükten en fazla rahatsız olan ülkeler Rusya Federasyonu ve Yunanistan olup bunlar IMO toplantılarında, Türkiye'yi uygulamadan vazgeçirmeye zorlamışlardır. Türkiye, bu devrede Rusya Federasyonu'nu ikna için çaba sarf ederken tüzük devrede olmasına rağmen, petrol tankerlerinin geçişi de devam etmiştir. Türkiye'nin, tüzüğü uygulamadaki kararsızlığı, VTS sistemini tamamlayamamasından kaynaklanmıştır. Sonuçta Türkiye, ABD ve İngiltere'nin desteği ile IMO toplantısında Rusya Federasyonu'nun aleyhteki

önerilerini iptal ettirirken 1994 Tüzüğü hükümlerini geçersiz kılan 1998 Tüzüğü'nü devreye sokmuştur. Türkiye'nin bu dönemde de, Mustafa Kemal Atatürk dönemi dış politikasını takip ettiği görülmektedir. Yine uluslararası dengeler dikkate alınmış, Türkiye'nin taleplerine zemin hazırlayan deliller sunulmuştur. Aynı zamanda da 20.yy'ın sonlarından itibaren uluslararası ilişkilerde belirleyici olan çevre korumayı sebep olarak göstermiştir. Yine uluslararası basın çok iyi kullanılarak Türkiye'nin tezleri kamuoyuna açık bir şekilde aktarılabilmiştir.

Türkiye'nin bu kararlı tutumu, haklı sebeplere dayanmakta olup büyük bir yerleşim biriminin merkezinden geçmekte olan Boğazların güvenliğini temin etmek mecburiyetindedir. Bu da, Türkiye'nin aynı şekilde önümüzdeki yıllarda da, Boğazlar hususundaki hassasiyetinin devam edeceğini göstermektedir. Bu hassasiyet, Rusya Federasyonu'nun iddia ettiği gibi Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na işlerlik kazandırmaktan kaynaklanmayıp Boğazlar Bölgesi civarında yaşayan halkın sağlığını korumak ve çevreyi tehlikelere karşı muhafaza etmek amacına bağlıdır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu gibi, Türkiye bir taraftan VTS sistemini acil olarak devreye soktuğu gibi, Karadeniz'i, Silivri üzerinden bir kanalla Marmara'ya bağlama projesini de hayata geçirmelidir. Ayrıca, Boğazlar Bölgesi'nde geçiş kurallarına uymayanlara gerekli cezai yaptırımlar uygulanmalıdır. ABD, kendi karasuları olarak ilan ettiği 200 millik mesafede yoğun kontrol sistemi uygulamakta olup petrol tankerlerin çift cidarlı olma mecburiyeti, transit geçen gemilere de sınırsız limite varan sigorta şartı getirmiştir. Bu şartı yerine getirmeyen gemilere 25.000 dolar ceza verilmektedir. Bu uygulama, hiçbir insanın yaşamadığı, Alaska'nın en ücra sahillerinde dahi geçerliliğini muhafaza etmektedir.

Bir Türk gemisinin Manş Denizi'nde karaya oturması sonucunda, İngiltere'nin derhal yeni düzenlemeler yapacağını ilan etmesi henüz çok yenidir. Bu sebeple Türkiye, 1998 Tüzüğü'nün getirdiği uygulamalar çerçevesinde, çevreye zarar verdiği tespit edilen gemi ve tankerlere, ABD'de olduğu gibi en ağır cezai yaptırımları uygulamalıdır. Aksi takdirde, Rio Zirvesi'nde alınan karar gereğince, belki bir gün bunun hesabı Türkiye'den sorulacaktır. Üstelik yeni bir Nassia tankeri kazası benzeri yaşandığında nelerin olacağını hiç kimse tahmin edememektedir. Unutmayalım, başka İstanbul olmadığı gibi başka Türk Boğazları da yoktur. Üstelik Boğazların herhangi bir kaza hâlinde geçişlere kapanması hâlinde en az Türkiye kadar Rusya Federasyonu ve diğer sahilدار ülkeler de zarar görecektir.

Günümüzde Boğazların özelleştirilmesi ve uluslararası komisyonun kontrolüne bırakılması önerilerinin sıkça tekrarlandığı düşünülürse, bu hu-

susta Türkiye'nin ne denli ciddi karar alıp uygulaması gerektiği daha iyi anlaşılacaktır. Aynı durum Karadeniz için de söz konusudur. Karadeniz son yıllarda çok ciddi kirlenmeye maruz kalmıştır.

Karadeniz'in güvenliğini ve çevre korumasını Türkiye'nin güvenliğinden ayrı tutmak, Boğazlar bölgesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Karadeniz aynı zamanda da 21. yüzyılda dünyanın en önemli enerji nakil hattı merkezi olacağı için stratejik önemi de her zamankinden daha fazla artmıştır. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası adlı eserinde ifade ettiği üzere, ABD'nin 21.yüzyılda da dünya hâkimiyetinin devamı için Hazar ve Karadeniz bölgelerini kontrol altına alarak enerji hatlarını hâkimiyeti altına alması gerekmektedir. Aynı durum AB için de geçerli olmakla birlikte, farklılıklar da içermektedir. AB, enerji ihtiyacı açısından dışa bağımlı olduğu için, Rusya Federasyonu ve de Türkiye'nin kontrolü altındaki bir enerji bölgesinden tedirginlik duymaktadır.

Türkiye aslında enerjiiyi üreten değil, enerjiiyi farklı bölgelere aktaran konumda olup enerji kaynakları son derece zengin olan ülkelerle ya sınır komşusudur ya da enerji kaynağının dünya pazarlarına nakledildiği güzergâh üzerindedir. Dünya üzerindeki varlığı tespit edilmiş olan petrol ve gaz rezervlerinin dörtte üçü Türkiye'nin çevresindedir. Hali hazırda, doğalgaz ve petrol rezervi zengini olan Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri ile enerji ihtiyacı olan sanayileşmiş Batılı ülkeler arasında, Karadeniz, Boğazlar ve Anadolu yarımadasının en güvenli yollar olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu da Türkiye'yi 21. yüzyılın "enerji koridorunun anahtarı" konumuna getirmiş olup Türkiye'ye gerek ekonomik gerekse de politik yönden büyük güç katacak potansiyelde görülmektedir. Aynı durum Rusya Federasyonu için de geçerlidir.

Enerji koridoru olan ülkelerin siyasi istikrara sahip ve güvenilir olması, en az enerjiiyi üreten ülkeler kadar önemli kabul edilmektedir. Bu önem, özellikle de enerji bağımlısı olan ve tüketici ülke konumunda olan başta AB olmak üzere gelişmiş ülkeler için hayati öneme haizdir. Petrol ve doğalgazın üretimi için üretici ülkelerdeki güvenlik ve istikrara ne kadar ihtiyaç varsa, onun tüketicisi olan gelişmiş ülkelere ulaştırılmasını sağlayan Türkiye gibi ülkelerin iç politik istikrarı ve güvenilir olması da o kadar önem taşımaktadır. Ağustos 2008'de Gürcistan'la Rusya Federasyonu arasında çıkan çatışma, bunun ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Öncelikle bölgesel barışın korunması, daha sonra da oturmuş demokrasisi ile dünya barışının korunmasında Türkiye, öncü bir devlet olmanın sorumluluğu ile hareket ettiğini kanıtlamıştır. Bu yüzden de Hazar havzası enerji kaynaklarının farklı yollarla dünya pazarlarına nakledilmesinde Türkiye'nin güzergâh olması genel kabul gören bir kanaat hâline gelmiştir. Bu da tarihî bir fırsat olarak görülmelidir.

Türkiye, aynı zamanda karışık etnik problemlerin yaşandığı ve iktidar mücadelelerine sahne olan Kafkaslarda istikrarı sağlayabilecek ülkelerin başında gelmektedir. Aynı zamanda da oturmuş demokratik yönetimi ile bölge ülkelerine yön verecek güçtedir. Bu haliyle Türkiye, ORSAM Başkanı Hasan Kanbolat'ın da ifade ettiği gibi, uyandırılmayı bekleyen "Uyuyan Bir Dev" gibidir. Uyanıp bu imkânları lehine kullandığı zaman sadece kendisinin değil, Kafkasya ve Hazar Havzası ülkelerinin yanı sıra dünyanın kaderini de etkileyebilecektir.

Türkiye ve Rusya Federasyonu bu stratejik ortam içinde yeniden Montreux şartlarının çok ciddi bir şekilde muhafazası ve ihlaline müsaade edilmemesi gerçeği ile yüz yüze gelmişlerdir. Ankara, stratejik müttefiki ABD'ye, Ağustos 2008 krizi sırasında Karadeniz'e geçiş müsaadesi vermek suretiyle, bu husustaki tarafsızlığını ve gücünü göstermiştir. Türkiye, Boğazlarda kapı bekçisi değil, mülk sahibi olduğunu ispat etmiştir.

Bundan sonra da takip edilmesi gereken politika bellidir. Yine uluslararası dengeler gözetilerek dünya barışının korunmasında gayret sarf edilirken diğer yönden de gerek ülke güvenliği için gerekse ekonomik menfaatlerin korunması ve siyasi gücün artırılması için Karadeniz'de tek bir gücün hâkim olmasına mani olunmalıdır. 1990 sonrasında, ABD'nin tek dünya gücü olmaya çalışmasının sonuçları Irak'ta, Afganistan'da görülmüştür. Bu sebeple de, yeniden çok kutuplu bir sisteme ihtiyaç hissedilmektedir. Türkiye, dünya yeniden şekillenirken İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi pasifize değil, etkin ve yönlendirici olacak imkânlarla sahiptir. Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki söz hakkı, ona bu gücü vermektedir. Üstelik de, bunun için gerekli sebeplere sahip olup Karadeniz'deki çevre şartlarının giderek bozulması, bölgenin korunması hususunda katı uygulamalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ABD ve AB'nin bu yöndeki çabalarına mani olmak için Lozan'da ve Montreux başlangıcında Sovyet Rusya ile nasıl işbirliği yapılmışsa, günümüzde de Rusya Federasyonu ile yine aynı yolun takip edilebilmesini temin edecek imkânlar mevcuttur. Bunu yaparken dikkatli olunması gerekmektedir. Çünkü Türkiye her şeyden önce bir NATO üyesi olup AB'ye girme çabası içindedir. Rusya Federasyonu ile ilişkiler bu hassas dengede götürülmelidir.

SÜLEYMAN DEMİREL DÖNEMİNDE TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİNİN GELİŞİMİNDEKİ TEMEL EĞİLİMLER

Sergey KORİTSKIY*

Hayatının 40 yılını aktif siyasette geçiren Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bugün de Türk siyasi arenasındaki en önemli şahıslarından biridir. Onu haklı olarak eşi benzeri olmayan siyasetçi olarak nitelendiriyorlar. Gerçekten de yeni dönemde bu tür siyasi istikrarın örneği çok yoktur. Ordu tarafından iki kez başbakanlık görevinden alınan devlet adamı, ülkenin en önemli siyasetçilerinden biri olarak kalmaya devam etmiş ve nihayetinde Çankaya'ya çıkmayı başarmıştır.

Bugün Demirel, millî bir lider konumundadır. O, Türk tarihinin farklı dönemlerinde "zaman"ın onun çapındaki devlet adamlarından talep ettiği bütün kaidelere uymuştur. 2000 yılında Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanlığı görevi sona erdiğinde resmî olarak emekliye ayrılrsa da siyasetle uğraşmaya devam etmektedir. Yerli ve yabancı devlet adamları, basın mensupları ve siyaset bilimcileri, onun ülke içerisinde ve uluslararası arenadaki gelişmelerle ilgili tecrübe, bilgi ve görüşünü merak etmeye devam etmektedirler. İlginçtir ki S. Demirel ile görüşme, hâlâ birçok yabancı liderin Türkiye ziyaretlerinin programında yer almaya devam etmektedir.

Hiç şüphesiz Süleyman Demirel, muhalefette bulunarak da Türkiye'nin iç ve dış politikasını etkilemektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısındaki Türkiye'nin gelişim eğilimlerini anlamak için Demirel'in düşünce, görüş ve faaliyetlerini doğru analiz etmek gerekmektedir. Aşağıdaki karşılaştırmayı da yapmak mümkündür: Süleyman Demirel'in hayatı ve siyasi kaderi, Türki-

* M. V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi

ye'nin en yeni tarihidir. Bu siyasetçi ve devlet adamını anlamak, günümüz Türkiye'sinin sosyo-politik değişikliklerini anlamak anlamına gelmektedir.

Bu bildirinin amacı, Süleyman Demirel'in iktidarda bulunduğu dönemdeki Rus-Türk münasebetlerinin gelişiminin temel eğilimlerini analiz etmektir¹. Bu makalede 1960-70'li yıllardaki Sovyet-Türk münasebetlerinin değişimine yol açan temel faktörler ele alınacak, SSCB'nin yıkılışından sonra oluşan yeni jeopolitik ortamdaki Rus-Türk münasebetlerinin gelişimindeki bazı yönler aydınlatılacak ve Demirel'in bu süreçlerdeki rolü tespit edilecektir.

Süleyman Demirel'in dış politika hedeflerinin oluşumu, Soğuk Savaş dönemine denk gelmiştir. 1950-60'lı yıllardaki Türkiye'nin jeopolitik konumunun belirleyici özelliği, NATO'nun kanat ülkesi olmasıdır. Bu husus aynı zamanda Türkiye'nin NATO açısından arz ettiği stratejik önemi de oluştuyordu. Bundan dolayıdır ki Ankara, Batı'nın ve özellikle de ABD'nin daimi kontrolü ve baskısı altında bulunuyordu. Ancak şunu da belirtmek gerekmektedir ki Türkiye, örgütün bölgeye yönelik siyasetinin ürkek propogandacısı değildi. Hatta Türk Devleti, kendi millî çıkarlarını gözeterek örgüt içerisinde birçok kez anlaşmazlık kaynağı ve sebebi olmuştur. Bu bağlamda Kıbrıs sorunu ile Türkiye-Yunanistan münasebetlerini örnek olarak verebiliriz.

Süleyman Demirel ile ilgili iki önemli hususu belirtmekte fayda vardır. Birincisi, Süleyman Demirel'in pragmatik bir lider olmasıdır. İkincisi ise onun Batı yanlısı ve Komünizm karşıtı bir siyaset adamı olmasıdır. Demirel, Türkiye'nin ekonomik açıdan kalkınması için Sovyet-Türk münasebetlerinin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Diğer taraftan Türkiye'nin iç politika-sındaki gerçekler ve uluslararası arenadaki konumunu da göz önünde bulundurarak SSCB ile temaslarını temkinli bir şekilde devam ettirmeli, her adımını iyi ölçmeliydi. 1960-70'li yıllardaki Sovyet-Türk münasebetlerindeki istikrarsızlığı ve Türk yetkililerinin SSCB ile siyasi münasebetler geliştirme konusundaki temkinliliği de bu hususla açıklamak gerekmektedir. Ancak Demirel her zaman gerçekçi düşünen bir siyasetçi olup çok yönlü ve esnek bir dış siyaset izlenmesinden yanaydı. Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumu ve jeopolitik önemini iyi anlayan Demirel, kendi ülkesinin millî çıkarlarını doğrultusunda büyük ülke ve bloklar arasında bir balans arayışı içerisindediydi.

Süleyman Demirel devamlı Türkiye'ye NATO içerisinde özel bir statünün verilmesi tezini savunmuştur. Bir kez daha şunun altını çizelim ki, Anka-

¹ S. Demirel'in başbakanlık dönemleri: 27.10.1965-26.03.1971; 31.03.1975-21.06.1977; 21.07.1977-05.01.1978; 12.11.1979-12.09.1980; 20.11.1991-16.05.1993. Cumhurbaşkanlığı dönemi: 16.05.1993-16.05.2000.

ra, NATO ile münasebetlerini kendi millî öncelikleri doğrultusunda düzenlemiştir. Böyle bir yaklaşım, Türkiye-NATO ve Türkiye-ABD arasında bir takım sorunların yaşanmasına da neden oluyordu. Bu da birçok tarihçi ve siyaset bilimcisinin haklı olarak belirttiği gibi Türkiye'yi SSCB ile yakınlaşmaya itiyordu. Aynı zamanda 1960'lı yılların sonlarında 1970'li yılların başlarında Sovyet-Türk münasebetlerinin gelişimi artık Ankara'nın Batılı müttefikleri ile münasebetlerindeki sorunların sonucu değil, sebebiydi. Batı ile stratejik münasebetleri devam ettiren Ankara, Moskova'yı Batı'nın karşı çıkmasına ve Soğuk Savaş'ın gerçeklerine rağmen münasebetlerin geliştirilmesi gerektiği bir ortak olarak görmüştür.

Araştırmacılar 1960-1970'li yıllarda Sovyet-Türk münasebetlerindeki değişikliklere neden olan aşağıdaki sebepleri ileri sürmektedirler²:

1. Küba Füze Krizi: ABD, Ankara'ya danışmadan Jüpiter füzelerini İzmir'e yerleştirmiştir. Bu husus, bir taraftan Ankara-Washington hattında gerilime yol açmış, diğer taraftan da Türkiye'yi SSCB'ye "yakınlaştırmıştır".

2. 1960'larda NATO içerisindeki müttefikler arasındaki münasebetler genel olarak gerginleşmiştir. Bu da dolaylı olarak Sovyet-Türk işbirliğinin gelişmesine olumlu katkıda bulunmuştur.

3. ABD, uzun yıllar boyunca Türkiye'den krom satın almıştır. 1963'te SSCB, krom fiyatlarını düşürmüş ve ABD, SSCB ile krom alımı konusunda anlaşmıştır. Bu husus da Ankara'nın blok siyasetini gözden geçirmesine neden olmuştur.

4. 1964'teki Kıbrıs sorunu: II. Dünya Savaşı sonrasında ilk kez SSCB ile Türkiye'nin tutumları en azından çatışmıyordu³. SSCB'nin Kıbrıs sorununa yapıcı yaklaşımı, Ankara tarafından minnettarlıkla algılanmıştır. Aynı zamanda Kıbrıs'taki olaylar (1963-1964) dolayısıyla ABD, meşhur Türkolog D. E. Eremeev'in ifadesiyle Türkiye'nin "burnuna fiske vurmıştır". Bu da

² Daha geniş bilgi için bkz. B. M. Potshveriya, **Vneşnyaya Politika Turtsii Posle Vtoroy Mirovoy Voyni**, Moskova, 1976; B. M. Potshveriya, **Vneşnyaya Politika Turtsii v 60-h – Naçale 80-h Godov XX Veka**, Moskova, 1986; **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar**, Cilt I (1919-1980), ed. Baskın Oran, İstanbul, 2002.

³ 1964'te Türkiye Dışişleri Bakanı F. C. Erkin'in Moskova ziyareti neticesinde taraflar ortak açıklamada bulunmuşlardır. Taraflar, Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün sağlanması gerektiği konusunda hemfikirdiler. Yine taraflar adada iki etnik toplumun varlığının kabul edilmesi ve onların yaşamlarını sürdürmeleri için barışçıl şartların oluşturulması gerektiği konusunda anlaşmışlardır. Daha geniş bilgi için bkz. B. M. Potshveriya, **Vneşnyaya Politika Turtsii Posle Vtoroy Mirovoy Voyni**, Moskova, 1976.

Türkiye'nin yalnızca ABD ve NATO yanlısı tek taraflı siyasetini sorgulanmasına neden olmuştur⁴. 1974'te Sovyet Hükümeti, Türk askerlerinin Kıbrıs'a çıkarma yapmalarına karşı çıkmıştır. Ancak bu husus Sovyet-Türk münasebetlerini ciddi oranda etkilememiştir⁵.

5. 1970'li yıllarda uluslararası arenada genel bir yumuşama dönemi yaşanmıştır (Helsinki süreci, silahların sınırlandırılmasını öngören SSCB ile ABD arasında anlaşmanın imzalanması vs).

6. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sorunlar, Demirel'i Moskova ile daha yakın temaslar içerisinde olmaya zorlamıştır. Moskova kredi vermeye ve Türk sanayisine yatırım yapmaya hazırды.

1965 yılında S. Demirel başbakan olduktan sonra 1964 yılında onun selevi tarafından imzalanan ve Sovyetlerle Türkiye arasında kültürel işbirliğini öngören anlaşmanın onayı gecikmiştir⁶. Sağ partilerin ve başkanlığını yaptığı Adalet Partisi'nin tutucu kanadının eleştirilerini öngördüğünden dolayı SSCB'den petrol ürünleri ithal etme fikrini de desteklememiştir. Hâlbuki SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosigin'in 1966'da gerçekleştirdiği ziyaret sırasında bu konu görüşülmüştü. Bu hususlara rağmen S. Demirel'in başbakanlık ve tecrübeli ve uzak görüşlü Dışişleri Bakanı İ. S. Çağlayan döneminde genel olarak Sovyet-Türk münasebetleri ivme kazanmıştır. Çok yönlü dış politika konseptinin en önemli mimarlarından biri olarak İ. S. Çağlayan kabul ediliyordu. Bu siyaset, SSCB ile de çok yönlü ve derin münasebetlerin geliştirilmesini hedefliyordu. 1965-1979 yılları arasında (Sovyet askerlerinin Afganistan'a girişine kadar) söz konusu münasebetler, işbirliği ortamında gelişmiş, bu dönemde üst düzey karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiş ve uzun vadeli önemli anlaşmalar imzalanmıştır.

Süleyman Demirel, Sovyetler Birliği ile işbirliğinin faydalarını her uygun fırsatta dile getirmiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısında gerçekleşen SSCB-Türkiye münasebetlerindeki yumuşama döneminde Demirel'in SSCB'ye gerçekleştirdiği resmî ziyaret (19-29 Eylül 1967) önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye Başbakanı'na yaklaşık 100 kişilik bir delegasyon (bakanlar, milletve-

⁴ D. E. Ereemeev, **Turtsiya v Godı Vtoroy Mirovoy i "Holodnoy" Voyn (1939-1990)**, Moskova, 2005; B. M. Potshveriya, **Vneşnyaya Politika Turtsii Posle Vtoroy Mirovoy Voynı**, Moskova, 1976; B. M. Potshveriya, **Vneşnyaya Politika v 60-h-Naçale 80-h Godov XX Veka**, Moskova, 1986.

⁵ **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar (1919-1980)**, Cilt I s. 779.

⁶ **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar (1919-1980)**, Cilt I s. 777.

killeri, işadamları, basın mensupları) refakat etmiştir. Demirel gerçekleştirdiği bu ziyareti günümüzde şöyle anlatmaktadır: “Delegasyona SSCB ile münasebetlerin geliştirilmesine karşı çıkan kimseleri bilerek dâhil ettim. Ben, onların kendi gözleriyle SSCB’deki başarıları görmelerini ve bu ülkeye olan yaklaşımlarını değiştirmelerini istedim. Biz ziyaretimiz boyunca Moskova, Leningrad, Kiev, Taşkent, Bakü gibi şehirleri ziyaret ettik. Bizi her yerde çok iyi karşıladılar”⁷. O dönemin en popüler ve en büyük tiraja sahip olan gazetelerden Akşam, bu ziyareti birinci sayfadan vermiştir. Gazetenin 26 Eylül 1967 tarihli sayının başlığı şöyleydi: “Demirel, Sovyet Kalkınmasını Övdü”⁸. Demirel’in ziyareti, Türk toplumunda Sovyet tehdidi ile ilgili yaygın olan algılamaların kırılmaya başlamasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu ziyareti, en yüksek seviyede gerçekleşen karşılıklı ziyaretler takip etmiştir. 12-21 Kasım 1969’da Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, SSCB’yi ziyaret etmiştir.

1967’de imzalanan anlaşmalar da ikili münasebetlerin geliştirilmesi açısından önem arz etmiş ve karşılıklı çıkarların gözetildiği komşuluk münasebetlerinin gelişiminin temelini oluşturmuşlardır. Bu anlaşmalar gereğince Sovyet uzmanların yardımıyla Türkiye’de ülkenin, hatta bölgenin en büyük sanayi fabrikaları kurulmuştur ki bunlar günümüz Türk ekonomisinin temelini atmıştır. Bu fabrika ve projelerin başında Aliğa’daki petrol işleme fabrikası, İskenderun’daki metalürji fabrikası, Seydişehir’deki alüminyum fabrikası, Mersin’deki kimya fabrikası, Bandırma’daki sülfürik asit üretim fabrikası, Seyitömer-Seydişehir elektrik hattı gelmektedir. İlginçtir ki o tarihlerde Batı ülkeleri, Türkiye’ye bu fabrikaları inşa etmesi için gereken teknolojileri vermeyi reddetmiş, Moskova ise yeni teknolojilerini komşusuyla paylaşmıştır.

SSCB ile işbirliğinin artırılmasını istemesine rağmen S. Demirel, ülke içerisindeki siyasi havayı da göz önünde bulundurmalı, toplumun görüşlerine kulak asmalıydı. Toplum ise ülke içinde sol güçlerin faaliyetlerinin artışı ve iç istikrarın bozulmasında “Moskova’nın parmağı”nın olduğuna inanıyordu. Ancak zamanla bu görüş değişmiştir. Adalet Partisi ile muhalif CHP’nin SSCB ile münasebetlerin geliştirilmesi konusundaki görüşlerinin örtüştüğünü de söylemek gerekmektedir. SSCB’nin Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov, Turtisiya – Perekrestok Sudeb. Vospominaniya Posla (Türkiye – Kaderler Kavşağı. Büyükelçinin Hatıraları) adlı kitabında konuyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. 1978 yılında Moskova’ya gerçekleştirdiği resmî ziyare-

⁷ S. Demirel ile yapılan konuşma kaydı. Ankara, 2 Nisan 2011.

⁸ “Türk-Sovyet İlişkilerinin Artması. Demirel Sovyet Kalkınmasını Övdü”, **Akşam**, 26.09.1967.

ret öncesinde Başbakan Bülent Ecevit, Moskova'daki görüşmelere vurgu yapmış ve Türk-Sovyet münasebetlerinin geliştirilmeye devam edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu yöndeki açıklamalarının çoğunu da Türk Başbakanı, Batı'ya gerçekleştirdiği ziyaretler sırasında yapmıştır. Yani Başbakan, açık olarak NATO'lu müttefiklerine SSCB ile yakınlaşmaya gideceği mesajını vermiştir. 1970'li yıllarda kurulan neredeyse bütün hükümetlerin programlarında Moskova ile münasebetlerin geliştirilmesinin faydalarından bahsedilmektedir. Komünizm tehlikesi ile ilgili sözler sarf edilmesine rağmen hem ikili münasebetler açısından hem de bölgede güvenliğin sağlanması açısından Sovyet-Türk münasebetleri faydalı görülmüştür.

Böylece S. Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi'nin iktidarda bulunduğu dönemde katı ideolojik ve bloklar arasındaki çekişmelere rağmen Sovyet-Türk münasebetlerinde yeni bir sayfanın açıldığını söylersek, abartmış olmalıyız. İki ülkenin yöneticilerinin olumlu yaklaşımları sayesinde taraflar, II. Dünya Savaşı dönemindeki karşılıklı düşmanlığı geride bırakmayı başarmışlardır.

O dönemde SSCB ile Türkiye arasındaki yakınlaşma, Ankara'nın Batılı müttefiklerinin memnuniyetsizliğine rağmen gerçekleşmiştir. Hiç şüphesiz bunda Sovyetlerle münasebetlerin gelişmesini isteyen Süleyman Demirel'in de şahsi katkısı büyüktür. Demirel konuyla ilgili hatıralarını şöyle aktarmaktadır: "1967'de SSCB'yi ziyaret ettikten sonra New York Times yazarını kabul ettim. O daha merdivenden bana "Neler oluyor? Türkiye, dış politikasını mı değiştiriyor?" sorusunu sordu. Ben de ona "bağımsız bir ülke olarak Türkiye'nin karşılıklı çıkarları gözeterek Moskova ile münasebetleri geliştirmeye devam edeceğini söyledim"⁹.

Aralık 1975'te Süleyman Demirel, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosigin ile birlikte İskenderun Metalürji Fabrikası'nın açılışına katılmıştır. Demirel ile Kosigin arasında yapılan görüşme sırasında taraflar SSCB-Türkiye münasebetlerinin çok yönlü geliştirilmesini öngören anlaşma metni üzerinde anlaşmışlardır¹⁰. Böylece iki ülke arasındaki münasebetler, yeni bir seviyeye çıkmıştır. Ocak 1976'da Hürriyet gazetesine verdiği röportajda Demirel, şunları söylemiştir: "Türkiye, çok yönlü bir dış politika izleyecektir.

⁹ S. Demirel ile yapılan konuşma kaydı. Ankara, 2 Nisan 2011.

¹⁰ SSCB ile Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluk münasebetlerinin prensipleri hakkındaki anlaşma, S. Demirel Hükümeti tarafından hazırlanmış, ancak Başbakan B. Ecevit'in 21-25 Haziran 1978'de gerçekleştirdiği Moskova ziyareti sırasında imzalanmıştır.

Biz, Komünizm'e karşı olsak da Komünist ülkelerle devletler arası münasebetleri devam ettireceğiz"¹¹.

1976 yılından itibaren askerî-teknoloji alanında da Sovyet-Türk münasebetleri gelişmeye başlamıştır. 1976'da gerçekleştirilen "Kafkasya" adlı askerî tatbikatlara Türk uzmanları da davet edilmiştir. Daha sonra Türk uzmanlar Moksova'yı ziyaret etmiş ve Savunma Bakanı A. A. Greçko ile görüşmüşlerdir. Bu ziyareti, Türkiye Genelkurmay Başkan Yardımcısı Kenan Evren'in SSCB ziyareti takip etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı İ. S. Çağlayangil'in Mart 1977'de gerçekleştirdiği Moksova ziyareti sırasında ise Türkiye'nin Sovyet silahlarını satın alacağı konusu görüşülmüştür.

Başarılı işbirliğine SSCB'nin Afganistan müdahalesi (1979) büyük zarar vermiştir. Süleyman Demirel, gelişmeleri büyük kaygıyla takip etmiştir. Afganistan'daki olaylar dolayısıyla ABD, müttefiklerine SSCB ile münasebetlerini kesmesi konusunda baskı yapmıştır. Türkiye, Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesini onaylanmamıştır ancak Türk Hükümeti, Washington çıkarları için Sovyet-Türk münasebetlerinin feda edilemeyeceğini düşünüyordu.

12 Eylül 1980'de Türkiye'de askerî darbe gerçekleşmiş ve Demirel, iktidardan uzaklaştırılmıştır. Daha sonra ise Demirel, 122 gün boyunca Zincirbozan askerî tesislerinde tutuklu kalmış ve 1987 yılına kadar kendisine siyaset yasağı getirilmiştir. Turgut Özal'ın siyasi arenaya çıkmasıyla Türkiye'nin siyasi sisteminin demokratikleşmesi konusundaki Demirel'in misyonunu Özal devam ettirmiştir.

Süleyman Demirel, daha sonraki başbakanlık (1991-1993) ve cumhurbaşkanlığı (1993-2000) dönemlerinde de Rusya ile iyi komşuluk ve ortaklık münasebetlerinin gelişmesinden yana olmuştur. Mayıs 1992'de Türk lider, Rusya'ya resmî ziyaret gerçekleştirmiş ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve diğer Rus yetkililerle görüşmüştür. Ziyaret sırasında SSCB'nin yıkılışından sonra ilk Rus-Türk devletlerarası anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki münasebetlerin temellerini belirleyen bir anlaşmaydı. Belgede tarafların ekonomi, yatırım, askerî-teknoloji, ilim, teknoloji, ekoloji vs. alanlarda uzun vadeli işbirliği geliştirme konusunda istekli olduğu kaydedilmiştir. Ziyaret sırasında Demirel'e kalabalık bir işadamları grubu refakat etmiştir. Türk işadamları, Rus işadamları ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.

Demirel döneminde Rus-Türk münasebetlerinde enerji ve dış ticaret alanındaki işbirliğini koordine eden yeni bir mekanizma oluşturulmuştur.

¹¹ D. E. Eremeev, **a.g.e.**, s. 181.

Kasım 1992’de Rusya-Türkiye Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu ilk toplantısını gerçekleştirmiştir¹².

Sonraki yıllarda Süleyman Demirel, birçok kez Rus yetkilileriyle (Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Başbakan V. S. Çernomırdin, Başbakan M. M. Kasyanov, Başbakan Yardımcısı O. N. Soskovts) görüşmüştür.

Cumhurbaşkanı Demirel dönemi Rus-Türk münasebetlerindeki süreçleri anlamamızı sağlayacak önemli bir husus üzerinde durmakta fayda vardır. Ağustos 1990’da Basra Körfezi’nde kriz yaşanmıştır. Bilindiği gibi Turgut Özal, Irak karşıtı ittifaka destek vermiştir. Türkiye, ABD ve Batı Avrupa’nın Irak’a uyguladıkları yaptırımlara katılmış ve Türk topraklarını (İncirlik’teki üssü) ittifak güçlerine kullanma izni vermiştir. Ankara’nın bu siyaseti, T. Özal’ın şahsi niyetlerinin göstergesiydi. Özal, fiiliyatta Türkiye’nin ABD ile işbirliğine önem verdiğini ve Türkiye’nin Batı açısından arz ettiği önemi sergilemeye çalışmıştır¹³.

Özal’ın bu siyasetini eleştiren Demirel, Türkiye’nin Körfez Krizi’ne müdahil edilmesine ve bu ölçüde ABD’ye destek vermesine karşı çıkmıştır. Demirel’e göre, Türkiye bu durumda acele davranıyordu, hâlbuki bu krize müdahil edilmesine karşı çıkılması gerekiyordu. Demirel, ABD’nin bölgedeki siyasetinin Irak’ın parçalanmasına yol açabileceğini düşünüyordu. Özal ise bunda kendi çıkarını gözetiyor ve Kuzey Irak’daki petrol kaynaklarına ulaşmayı amaçlıyordu. Ancak Irak’ın parçalanması, Türkiye’nin de toprak bütünlüğünü tehlikeye atacaktı. Burada S. Demirel’in siyasetçi olarak bir başka prensibi daha ortaya çıkmaktadır. O, sınırlar konusunda statükonun korunmasından yanaydı. Meşhur Türk tarihçisi, ekonomist ve uzman Yalçın Küçük, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde devletin mevcut sınırlarını kabul eden ve sınırları genişletmeye çalışmayan iki liderin olduğunu yazmaktadır. Küçük’e göre bu liderler, İsmet İnönü ile Süleyman Demirel’di.

Benzer bir tutum ile biz 1992’de yaşanan Yukarı Karabağ Savaşı sırasında da karşılaştık. Demirel, o tarihte çok zor bir durumda kalmıştı. Bir taraftan o hiç şüphesiz Nahçıvan ve Yukarı Karabağ’a asker gönderdiği, yani “kardeş Azerbaycan” halkına aktif yardımda bulunduğu takdirde Türk milletinin gözünde otoritesini arttıracaktı. (Burada Başbakan Bülent Ecevit’in

¹² Rusya-Türkiye Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu’nun kuruluşu ile ilgili hükümetlerarası anlaşma, S. Demirel’in ziyareti öncesinde Rusya Dış Ekonomi Bağlantılar Bakanı P. Aven ile Türkiye Bayındırlık ve İskan Bakanı O. Kumbaracıbaşı tarafından imzalanmıştır.

¹³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 440.

Kıbrıs'a Türk birliklerini gönderme kararı aldığında artan otoritesini hatırlatmakta fayda vardır.) Diğer taraftan Demirel, böyle bir adımla bütün dünyayı karşısına alacağını, toprak bütünlüğü sorununun da dinî temelli uzun süreli bir savaşa dönüşeceğini biliyordu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, o dönemde birçok kez gayet de açık bir şekilde Türk birliklerinin Azerbaycan ordusuna yardım etmesi gerektiğini dile getirmiştir. S. Demirel ise Ermenistan'ı kınamıştır. Ancak Demirel böyle meş'um bir adımı atmamak için de yeterince uzak görüşlü bir devlet adamıydı.

Bu örnekler, S. Demirel'in SSCB'nin yıkılışından sonra dünya haritasına adlarını yazdıran Orta Asya ve Kafkasya Ötesi'ndeki (eski Sovyet) Türki cumhuriyetleriyle münasebetlere bakış açısını anlamak için önem arz etmektedir. Bazı analizciler 1990'lı yıllardaki Türk yönetiminin siyasetini, yayılmacılık siyaseti olarak değerlendiriyorlardı. Onlara göre bu siyaset, adeta Büyük Turan'ın kuruluşunu öngörüyordu. Uzmanlarla ancak Demirel yönetimindeki Türkiye'nin Türki cumhuriyetleriyle sıkı münasebetler tesis ettiği konusunda hemfikiriz. Nitekim Süleyman Demirel, "Türk Dünyasının Atası" olarak ilan edilmiştir. Türk lider gerçekten de Türkiye'nin Türki cumhuriyetleriyle hızlı bir şekilde yakın münasebetlerin geliştirilmesi için büyük çaba sarfetmiştir. Bu süreci de o, siyasi olarak değil tüm insanlara özgü bir olay olarak değerlendirmiştir¹⁴. SSCB yıkıldıktan sonra Türk coğrafyasının oluşumunu ve "Avrasya coğrafyasına dönüşü"nü o, "tarihin, kardeş cumhuriyetlere hediye ettiği altın bir şans" olarak nitelendirmiştir¹⁵. Türk dünyasının lokomotifleri olarak ise Demirel, Türkiye'yi görüyordu. Ona göre Türkiye, aynı zamanda Batı ile Türk cumhuriyetleri arasında köprü rolü de oynuyordu. 8 Nisan 2000'de Bakü'de gerçekleşen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları VI. Zirve'de Türkiye'nin "dünyadaki bütün kardeşlerine, soydaşlarına ve dostlarına hacet kapısı ve dayanak" olacağını belirtmiştir¹⁶.

Bununla birlikte Süleyman Demirel, bu devletlerin toprak bütünlüğünü savunmuş, bağımsızlıklarını desteklemiştir. Ayrıca Türk lider, bu cumhuriyetlerle münasebetlerde "yumuşak güç"e vurgu yapmıştır. Demirel'in siyaseti her zaman bölgesel istikrarın korunmasına yönelikti. Demirel Türkiye'nin

¹⁴ Süleyman Demirel, "Günümüzde Avrasya", **Avrasya Etütleri**, No. 3, Ankara, 1994, s. 103.

¹⁵ Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları VI. Zirve Toplantısı'nda Yaptıkları Konuşma, 08.04.2000.
<http://www.tccb.gov.tr/suleyman-demirel-konusmalari/492/56976/cumhurbaskani-sayin-suleyman-demirelin-turkce-konusan-ulkeler-devlet-baskanlari-vi-zirve-toplantisin.html>.

¹⁶ a.g.e.

bu cumhuriyetlere karşı izlediği siyasetin açık olduğunu da vurgulamıştır: “Türkiye bu cumhuriyetlere kendi ayaklarında durmaları ve millî güvenliklerini sağlamaları konusunda yardım etmek istemektedir. Kimse Türkiye’yi yayılmacılık politika izlemekle suçlayamaz”.

Rus yetkililerle yapılan görüşmelerde ise Demirel, Türkçülerin aşırılıklarını kabul etmediğini vurgulayarak Türki cumhuriyetlere karşı izlediği siyasetin temelinde bölgede istikrarın sağlanması hedefinin yattığını ve bu siyasetin ne Pantürkizm ne de Panislamizm ile ilgisi olduğunu belirtmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı A. V. Kozirev’in 1992 yılının başında Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Türk yetkilileri, Türkiye’nin Rusya ile Orta Asya ve Kafkasya Ötesi’nde etki mücadelesi içerisinde olmak istemediğini ileri sürmüşlerdir. Demirel, Kozirev’e aşağıdaki cümleyi sarfetmiştir: “Biz Türkçülük ve İslamî radikalizme karşıyız”¹⁷. 24 Ağustos 1994’te Rusya’nın RTR Kanalına verdiği röportajda Türkiye’nin Türki cumhuriyetleriyle geliştirdiği işbirliğinin Rusya’nın çıkarlarını tehdit etmediğini, tam tersine Orta Asya ve Kafkasya Ötesi’ndeki Türki cumhuriyetlerinde sağlanan iç istikrarın Rusya’nın da işine yarayacağını belirtmiştir¹⁸. Demirel, Türki devletleriyle işbirliği geliştirirken Türkiye’nin Avrasya bölgesindeki en önemli ortağı olan Rusya’nın çıkarlarının görmemezlikten gelinemeyeceğini söylemiştir¹⁹.

1990’lı yıllarda gelişen Türk-Rus münasebetlerinin bir başka önemli yönü de Karadeniz idi. Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye’nin NATO üyeliğine rağmen Karadeniz bölgesinde Rusya ile Türkiye arasında adeta stratejik bir ittifak kurulmuştur ki söz konusu ittifak günümüzde de devam etmektedir.

Demirel bugün de Rus-Türk münasebetlerinin gelişiminden yanadır. Muhtemelen eskiden Türkiye’deki birçok fabrikanın Rus uzmanlarının desteğiyle kurulduğunu göz önünde bulundurarak Demirel, Türkiye’deki ilk nükleer santralin Rus dizaynına göre inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Muğla Üniversitesi’nde Mühendislik Fakültesi’nin açılışında (14 Haziran 2010) “Türkiye ve Enerji” adlı bir konuşma yapan Türk siyaset adamı,

¹⁷ E. İ. Urazova, **Ekonomiçeskoe Sotrudniçestvo Turtsii i Türkskih Gosudarstv SNG**, Moskova, 2003, s. 32.

¹⁸ a.g.e.

¹⁹ S. Demirel ile yapılan konuşma kaydı. Ankara, 2 Nisan 2011.

Akkuyu'daki nükleer santralin Rusların inşa edecek ve işletecek olmalarında hiçbir sakınca görmediğini vurgulamıştır²⁰.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, kendisiyle yaptığımız röportaj sırasında Rus-Türk münasebetlerini şöyle değerlendirmişti: “Rusya ile Türkiye, bölgede ve genel olarak iki etkili güçtür. Günümüzde bu iki ülke arasında dostluk münasebetleri gelişmektedir ki bunlar bölgesel ve küresel planlarda karşılıklı çıkarları gözetmektedir. Ve bu da bizleri sevindirmektedir. Önümüzdeki on yılda Rusya'nın küresel güç statüsünü daha da sağlamlaştıracağını düşünüyorum. Türkiye ise dünyanın en büyük on ekonomisinden biri olacaktır. Rusya ile Türkiye'nin önümüzdeki dönemde de iki ülke için de faydalı olan bu işbirliğini devam ettireceklerini tahmin etmemiz için yeterince neden mevcuttur. Zira bu süreç yalnızca Rus ve Türk halklarının çıkarına hizmet etmekle kalmıyor, bölgesel ve küresel güvenlik ile istikrar açısından da büyük önem arz ediyor. Eminim ki Rus-Türk münasebetlerinin geleceği parlaktır”²¹.

Günümüzde Türkiye'nin bölgesel uluslararası münasebetlerde merkezî bir yer alan etkili bir güç olarak algılanmasında Süleyman Demirel'in önemli katkısının olduğunu söylersek abartmış olmayız. Millî ekonomi ve siyasi amaçlar güderek Türkiye, bölgede komşuları için de stratejik dayanak konumundadır. Hiç şüphesiz Türkiye'nin en büyük ortağı, Rusya'dır. Moskova, Ankara'nın siyasetini bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarının sağlanmasında önemli bir faktör olarak algılamaktadır. Günümüzde Rus-Türk işbirliği, çok yönlü ortaklık, hatta bazı alanlarda stratejik ortaklık seviyesine ulaştysa bunda Demirel'in rolü büyüktür. 40 yıllık siyasi hayatı boyunca Türkiye'nin 9. cumhurbaşkanı, Rus-Türk münasebetlerinin çok yönlü gelişmesi gerektiği tezini savunmuştur.

²⁰ Süleyman Demirel, “Turtsiya i Energetika”, **Konspekt Vıstupleniya S. Demirelya Na Otkrıtii İnjenernogo Fakulteta Universiteta g. Mughl**, 14.06.2010.

²¹ “Suleyman Demirel: U Rossiysko-Turetskih Otnoşeniy Blestyayşee Buduşee”, A. A. Koritskiy'nin S. Demirel ile yaptığı röportaj, 19.04.2011, <http://7rus.ruvr.ru/2011/04/19/49167503.html>

II. OTURUM

Oturum Başkanı: Dr. İrina SVİSTUNOVA

Doç. Dr. Fırat PURTAŞ

Türk-Rus İlişkilerinin Gelişiminin Anahtarı: İyi Komşuluk

Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU

Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri

Doç. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Türkiye-Rusya İlişkilerinin Geleceğinde Tarihsel Kodlar ve Soğuk Savaş Faktörü

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİNİN ANAHTARI: İYİ KOMŞULUK

Doç. Dr. Fırat PURTAŞ*

Bölgesel ve evrensel barışın tesisi ve sürdürülmesinde kilit rol oynayan faktörlerin başında gelen “iyi komşuluk ilkesi” yüz yıllardan beri uluslararası ilişkilerin değişmeyen temel prensiplerinden biridir. Devletler arasında iyi komşuluk inşasının ve geliştirilmesinin başlıca esaslarını ise toprak bütünlüğüne saygı, sınırların dokunulmazlığı, içişlerine karışmama, karşılıklı çıkar ve ahde vefa gibi evrensel hukuk kuralları oluşturmaktadır.

Taraflar arasında her alanda sürekli iletişim ve karşılıklı güven üzerine dayalı iyi komşuluk ilişkileri sayesinde pek çok kriz konuları daha hafif bir şekilde atlatılabilmektedir. Öte yandan komşu devletler coğrafi yakınlık sayesinde karşılıklı ticaret ve insani-kültürel ilişkilerin artırılmasında birbirine uzak olan devletlere nazaran daha avantajlıdırlar. Ortak ekonomik ve kültürel entegrasyonların kurulması düzeyinde imkânlar sunan “iyi komşuluk”, toplumsal refah ve kalkınmanın da anahtarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beş yüzyılı aşkındır diplomatik ilişkiler yürüten Türkiye ile Rusya arasında 1920’li yıllardan başlayan ve günümüzde en üst noktada devam eden iyi komşuluk ilişkileri mevcuttur. 1990’lı yıllarda Türkiye ile Rusya arasında yaşanan Dağlık Karabağ Sorunu, Çeçenistan Sorunu, PKK Sorunu gibi pek çok ciddi siyasi kriz iyi komşuluk ilişkileri sayesinde aşılmıştır. Günümüzde 40 milyar doları aşan karşılıklı ticaret hacmine de yine bu sayede ulaşılmıştır. Karşılıklı güven tesisinde önemli rol oynayan iyi komşuluk ilişkileri iki ülke arasında vize rejiminin kaldırılması kararını aldırılmıştır. Sembolik açıdan çok büyük önem taşıyan bu karar iki taraf arasında uzun yıllar devam eden algı

* Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

yanlılığı ve güven sorunu gibi engellerin tamamen ortadan kalkmasına ve yeni işbirliği ufuklarının oluşmasına yol açacaktır.

Rusya'da artık Türkiye'ye yönelik ABD'nin ve NATO'nun bölgedeki ajanı, Rusya'yı parçalamaya yönelik Pantürkist politikalar yürüten bir devlet gibi asılsız yorumlara fazla rastlanmamaktadır. Türkiye'de ise, Rusya'ya yönelik sıcak denizlere inme hedefi doğrultusunda Karadeniz'e ve Boğazlar'a hâkim olmaya çalışan ya da topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman kökenli halklara baskı uygulayan bir devlet yorumları yapılmamaktadır. Her iki tarafta da karşılıklı işbirliği potansiyellerinin yeteri kadar kullanılmadığı, ortaklığın güçlendirmesi için her türlü imkânların seferber edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bavul ticareti, inşaat projeleri, enerji alış verişi, turizm gibi konu başlıkları bir yana, iki ülke liderleri arasındaki yakın dostluktan, sayıları 100 bine ulaşan karma evliliklerden söz edilmektedir. Tüm bu gelişmeler iyi komşuluk ilişkilerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye ve Rusya Federasyonu 11 Eylül 2001 sonrası küresel çapta başlatılan terörle mücadeleye en etkin destek veren iki ülke olmuştur. Diğer yandan iki ülke de Irak sorununun askerî müdahale ile çözülmeyeceği konusunda da aynı görüşü paylaşmışlar ve ABD'nin 2003 yılında Irak'a yönelik başlattığı askerî operasyonlara karşı çıkmışlardır. O dönemde başlayan ve günümüzde de devam eden Türk-Rus ilişkilerinin anti-Amerikan bir karakter taşıdığı şeklinde yorumlara rastlamaktayız. Türkiye ile Rusya'yı yakınlaştıran esas faktörün Amerikan düşmanlığı olduğu, iki ülkenin dışlanmışlar ekseninde (axis of the excluded) yer aldığı gibi değerlendirmeler yapılmıştır¹. ABD'nin bölge ülkelerini göz ardı eden tek taraflı faaliyetlerinin Türkiye ile Rusya'yı yakınlaştırdığı kabul edilebilir olmakla beraber, ABD karşıtlığı üzerinde bir Türk-Rus ortaklığı yorumları bilimsellikten uzak değerlendirmelerdir. Türkiye ile Rusya arasındaki stratejik ortaklığın temelinde iyi komşuluk ilkesine riayet bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dünyada kıyasıya devam eden ve Türk-Rus ilişkilerinin de en gergin konularından biri olan enerji rekabeti üzerinde Türkiye ile Rusya arasında varılan nokta bu olguyu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyada büyük güçler arasında enerji kaynaklarının ve bunların ulaşım hatlarının kontrolü üzerinde bir rekabet söz konusudur. Türkiye ile Rusya arasında da 90'lı yıllarda başlayan ve günümüzde de devam eden Hazar havzası enerji kaynaklarını taşıyacak boru hatları güzergâhı konusunda bir rekabet yaşanmaktadır. Doksanlı yılların

¹ Fiona Hill vd., "Turkey and Russia: Axis of the Excluded", **Survival: Global Politics and Strategy**, Volume 48, Issue 1, 2006.

ortalarında Türkiye'nin PKK'ya yönelik geniş çaplı ve sınır ötesi askerî operasyonlarını, Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik başlattığı askerî operasyonları, Karadeniz ve Boğazların statüsü ile ilgili tartışmalar enerji kaynakları üzerindeki rekabetle ilişkilendirilmiştir. Gizli ya da açık rekabet bir yanda süre dursun, 1997 yılında Türkiye ile Rusya Mavi Akım projesine başlamışlardır. Ayrıca Türkiye 1999 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin yapımına başlamıştır. Günümüzde gelineen noktada ise, Rusya doğal gazını Güney Akım projesi ile Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırmaya çalışmakta, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına petrol pompalamayı görüşmektedir. Bu sayede enerji arzıcısı ülke olarak Rusya, transit ülke olarak Türkiye bundan kazanç sağlarken, sürdürülebilir enerji güvenliği elde ederek tüm dünya bu uzlaşmadan kazançlı çıkmaktadır. Karşılıklı ve çok taraflı çıkara göre şekillenen bu denkleme belirleyici ve temel unsur ise Türkiye ile Rusya arasındaki iyi komşuluk ilişkileridir. Enerji alanındaki işbirliğinde halen rekabet konusu olarak devam eden Nabucco Projesi de tarafların ihtiyaçları ve çıkarlarını uzlaştırma doğrultusunda ortak aklın işletilmesi suretiyle çözümlenecektir.

İyi komşuluk anlayışının, Türk-Rus ilişkilerinin değişmez karakteri olmakla birlikte özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren ivme kazandığını görmekteyiz. Her iki tarafın da dış politikalarında komşularıyla sorunlarını çözmeye öncelik vermesi bu gelişmede belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Türkiye bu politikasını "komşularla sıfır sorun" olarak adlandırırken, Rusya ise "komşularla stratejik ortaklık" olarak ifade etmiştir. Günümüzde Çin, Kazakistan, İran, Ukrayna gibi Rusya ile ortak kara veya deniz sınırını paylaşan ülkeler Rusya'nın stratejik ortakları olarak görülmektedir. Türkiye ise sıfır sorun politikası doğrultusunda daha önce diplomatik ilişkileri bulunmayan komşusu Ermenistan ile sınırlarını açmaya ve diplomatik ilişkileri kurmaya çalışmakta, Yunanistan gibi sorun yaşadığı komşularıyla sorunlarını çözmektedir. İki tarafın iyi komşuluğa önem ve öncelik veren dış politika anlayışı Türkiye ile Rusya'yı da stratejik ortak düzeyine ulaştırmıştır.

Rusya ile Türkiye arasındaki iyi komşuluğu güçlendiren unsurların yanında sürekli artan ekonomik ilişkiler gelmektedir. İki taraf da ekonomik ilişkilerini siyasi meselelerden ayrı tutma konusunda hassasiyet göstermektedir. Ekonomik ilişkiler günümüzde ortaya çıkan siyasi ortaklığın motoru olmuştur.

İyi komşuluğun ebedî dostluk ve ortaklığa dönüştürülmesinde ise rol oynayacak en önemli unsur insanî alanda ilişkilerin önünün açılmasıdır. Türkiye'de hem Türk hem de Rus kimliğini ve kültürünü özümsemiş sayıları yüz bini aşan yeni bir nesil yetişmektedir. Ortak evliliklerin ürünü olan bu nesil, iyi komşuluk ilişkilerini akrabalık düzeyinde yürütebilecek niteliktedir. Bura-

da gerçekleştirilen sempozyum benzeri bilimsel, sanatsal, kültürel buluşmaların daha da sıklaştırılması suretiyle insanî ilişkilerin geliştirilmesi sürecine daha fazla destek verilmelidir. İki dilli, iki kimlikli köprü nesillerin kimlik çatışmasına düşmemeleri ve Türk-Rus dostluğunun toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenmesi açısından tarih kitaplarındaki olumsuz unsurlar kaldırılmalıdır.

On yıla yakın süredir devam eden Türklerle Rusların ticarî, iktisadî, askerî, kültürel, insanî ve diğer alanlardaki işbirliğinin önünü açan yönetim anlayışının bir on yıl daha devam etmesi durumunda hedeflenen 100 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşılması, serbest dolaşım alanlarının genişletilmesi, daha istikrarlı ve müreffeh bir Avrasya gibi idealler kendiliğinden gerçekleşecektir. Türkiye ile Rusya'nın iyi komşuluğu sadece iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinin anahtarı değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel barış ve istikrarın anahtarıdır.

KOMŞULUKTAN STRATEJİK İŞBİRLİĞİNE: TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU*

GİRİŞ

Rusya Federasyonu'nda Vladimir Putin döneminin başlaması, Türkiye'de de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türk-Rus ilişkileri ivme kazanmıştır. 1990'lı yıllarda Türk-Rus ilişkilerinde ancak ticari boyut söz konusu idiysen de, günümüzde iki ülke arasında "stratejik ortaklıktan" dahi bahsedilmeye başlanmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 40 milyar dolara ulaşması, ikili görüşmelerin çok sık ve en üst düzeyde yapılması, uluslararası arenada tarafların birbirlerine destekte bulunmaları, enerji alanındaki işbirliğinin artması, Türk-Rus ilişkilerinin "stratejik ortaklık" düzeyine çıkması için zemini hazırlayan gelişmelerdir. Bütün bu gelişmelerin gerek Türkiye'nin gerekse de Rusya'nın Batı ile sorun yaşadığı bir döneme denk gelmesi, Rusya ile Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne doğru gittiğine ve Rusya'nın Türkiye'nin AB yolunda alternatif olup olamayacağına dair tartışmaların artmasına yol açmıştır. Türk-Sovyet (Rus) münasebetlerinin kuruluşunun 90. yılının kutlandığı 2010 yılında diplomatik ilişkilerin artması, vizelerin kaldırılması ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin faaliyete geçmesi, bundan sonraki süreçte Türk-Rus münasebetlerinin daha fazla gelişeceğine işaret etmektedir.

Türk - Rus İlişkilerine Tarihî Bakış

Rus-Türk münasebetlerinin başlangıcı bundan yaklaşık bin yıl öncesine, Rusların tarih sahnesine ilk çıktıkları zamana kadar uzanır. Bu iki halk yan

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

yana yaşamış ve tarih boyunca sık sık birbirleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen o kadar çok ortak yönleri vardır ki Ruslar, Avrupalılarla karşılaştırıldığında Türklere daha yakın görünmektedir. Coğrafi olarak her iki ülkenin de hem Batı'da hem de Doğu'da topraklarının bulunması, iki ülkeyi birleştiren bir diğer etkidir. Bundan dolayı, Rusya'yı ve Türkiye'yi ne Batı, Batılı olarak kabul etmekte, ne de Doğu, Doğulu olarak görmektedir. Rusya ve Türkiye'nin bir diğer ortak noktası ise tarihteki en büyük imparatorlukları meydana getirmiş ve bu imparatorlukların aynı dönemde yıkılıp yerlerine iki yeni devletin kurulmuş olmasıdır¹. Yeni kurulan iki devlet çok geçmeden birbirlerine yakınlaşma ihtiyacı duymuştur.

Bundan yaklaşık 90 yıl önce Mustafa Kemal'in V. İ. Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektup, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında resmî ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu mektupta, diplomatik ilişkilerin tesisi teklif edilmiş, Rusya'dan Türkiye'ye yürüttüğü bağımsızlık savaşında yardım etmesi istenmiştir. Bunun karşılığında ise Türkiye, Sovyet Rusya ile birlikte emperyalist güçlere karşı mücadele verecekti. Sovyet Hükümeti, TBMM'yi tanıyan dünyadaki ilk büyük devlet oldu ve Moskova, Ankara ile dostluk münasebetlerinin kurulmasından yana bir karar aldı². Neticede 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türk Hükümeti ile Sovyet Hükümeti, Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasını imzalamışlardır.

Anlaşmada iki hükümetin “milletlerin kardeşlik prensipleri ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkına sahip oldukları konularında hemfikir ve emperyalistlere karşı mücadele konusunda dayanışma içerisinde oldukları” belirtilmiştir. Ayrıca tarafların daimi dostluk ve gerçek işbirliğini öngören münasebetleri kurma yönünde istekli olduklarının da altı çizilmiştir. Ülkeler arasında imzalanan bütün eski anlaşmalar, geçersiz ilan edilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde Sovyet Rusya, ayrıca Türkiye'ye 10 milyon altın ruble değerinde yardım etmeyi kabul etmiştir. Söz konusu yardım, sadece para yardımı değildi. Silah ve askerî teçhizatların teslimatının yanı sıra Rusya, silah ve diğer askerî ihtiyaçları üretecek ve imalathaneleri hayata geçirecek

¹ Rus-Türk İlişkileri için bkz. Ömer Göksel İşyar, **Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004; S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları**, Hasan Ali Ediz (çev.), Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1985; R. Tacibayev, **Siyasette, Kültürde, Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri: Kızıl Meydan'dan Taksim'e**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004; Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998; V. N. Koptevskiy, **Rossiya-Turtsiya: Etapı Torgovo-Ekonomiçeskoğo Sotrudniçestva**, Moskova, 2003.

² A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, çev. İ. Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 27.

makinaları de teslim etmeyi kabul etmiştir. Türkiye için özellikle silah ve askerî teçhizat yardımı önem arz ediyordu. Dostluk ve çok yönlü işbirliği çerçevesinde Sovyetler Birliği, Türkiye'nin silahsızlanma ve kolektif güvenlikle ilgili uluslararası toplantılara katılmasını desteklemiştir³.

Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki münasebetler hızla gelişmiştir. Diplomatik münasebetlerin yanı sıra iki ülke arasında ekonomik ve kültürel alanlarda da bir yakınlaşma görülmüştür. Sovyetler Birliği, Türkiye'deki sanayi gelişimini öngören bazı projelere katılmış, Kayseri ve Nazilli'de tekstil fabrikalarının inşasında önemli rol oynamıştır. Türkiye için zor olarak nitelendirilebilecek bir dönemde yardım elini uzatan Sovyetler için dönemin Türk yetkilileri "Büyük Kuzey Komşu" terimini kullanmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki yakınlaşma çok geçmeden sona ermiş ve taraflar II. Dünya Savaşı'nı takip eden Soğuk Savaş döneminde farklı cephelerde yer almışlardır. Ancak 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra mirasçısı Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ilişkiler tekrar canlanmıştır. 1990'larda "bavul ticareti" ile başlayan Türk-Rus ilişkileri günümüzde bambaşka bir boyutta yer almakta ve taraflar arasında adeta bir "stratejik ortaklık"tan bahsedilmektedir.

Türk-Rus İlişkilerinin Gelişmesindeki Etkenler

Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesinde birkaç önemli etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden ilki, iki ülkenin XXI. yüzyılın başında izlemeye başladıkları dış politikalarının birbirine benzer olmasıdır. Gerek Moskova, gerek Ankara XXI. yüzyılın başında dış politikalarını gözden geçirmişlerdir. Kremlin, çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamış ve bu bağlamda özellikle BDT coğrafyası ve komşu ülkelerle münasebetlerin geliştirilmesine önem vermiştir⁴. Türkiye de 2000'li yıllarda komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi ve komşularla olan sorunların çözümünü öngören bir dış politika benimsemiştir. Her iki ülkenin de komşularına ve dolayısıyla birbirlerine önem vermeye başlaması, Türk-Rus diyalogunun yeni bir boyuta çıkmasını sağlamıştır. Yine bu bağlamda özellikle son yıllarda Ankara ve Moskova'nın Batı tarafından kendilerine atfedilen rolden de memnun olmadıklarını belirtmek gerekmektedir. Moskova, kendisine yalnızca "petrol pompalayan bir istasyon" gözüyle bakılmasına itiraz ederken, Türkiye ABD ve AB'nin kendisini sadece Batı'nın

³ a.g.e., s. 28.

⁴ XXI. yüzyılın başındaki Rus dış politikası için bkz. **Vneşnyaya Politika Rossiye: Ot Yeltsina k Putinu**, yay. haz. S. Kroytsberger-S. Grabovski-Y. Unzer, Kiyev, 2002; İlyas Kamalov, **Moskova'nın Rövanşı: Putin Dönemi Rus Dış Politikası**, Yeditepe Yayınevi, Moskova, 2008.

Orta Doğu ve Afganistan gibi coğrafyalara yönelik politikalarında bir “köprü” olarak kullanmasından yakınmaktadır.

Moskova-Ankara yakınlaşmasının ikinci önemli etkeni ise uluslararası arenadaki gelişmelerdir. Enerji kaynakları sayesinde ekonomisini toparlayan ve dış borçlarını kapatan Moskova, daha aktif bir dış politika izlemeye başlamış ve adeta ABD ile yeni bir Soğuk Savaş başlatmıştır. Türkiye'nin başta Irak'daki gelişmeler dolayısıyla ABD ile, AB sürecindeki sorunlar yüzünden dolayı da AB ile ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Avrasya bölgesinin iki önemli ülkesinin de Batı ile arasının açılması, gerek Rusya'da gerekse de Türkiye'de Rus-Türk ittifakından söz edilmesine neden olmuştur. XXI. yüzyılın başında Türkiye ile Rusya'nın yer aldığı Avrasya coğrafyasının jeostratejik öneminin artması ve bu coğrafyada hızlı gelişmelerin yaşanması da, bölgenin en önemli iki ülkesinin birçok konuda karşılıklı görüş alışverişinde olmalarını ve faaliyetlerini karşılıklı koordine etmelerini sağlamıştır.

Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlaşmanın bir başka önemli nedeni hiç şüphesiz, iki ülke arasında diplomatik temasların artmasıdır. Dönemin Devlet Başkanı Vladimir Putin'in ilk Türkiye ziyaretinden (5-6 Aralık 2004) sonra Türkiye ile Rusya arasında diplomatik münasebetler hız kazanmıştır. Yılda birkaç kez en üst seviyede yapılan görüşmelerin yanı sıra yılda iki kez biri Rusya'da, diğeri de Türkiye'de olmak üzere bakanlar toplantısı yapılmaktadır. Bu husus tarafların iki ülke arasında çıkan sorunlara aniden müdahale etmeyi ve uluslararası arenadaki gelişmelerle ilgili görüş alışverişinde olmalarını sağlamaktadır. Diplomatik ilişkilerin seviyesinin artırılması hiç şüphesiz ekonomik ve kültürel münasebetlerin gelişmesini ve dolayısıyla Soğuk Savaş sırasında oluşan algılama sorununun tamamen olmasa da çözülmesini beraberinde getirmiştir. Algılama sorununun gittikçe ortadan kalkması da Türk-Rus yakınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesindeki bir başka önemli etken ise hiç şüphesiz ticarettir. Bavul ticareti ile başlayan bu alandaki münasebetler, günümüzde iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin temelini oluşturmaktadır.

Komşuluktan Stratejik İşbirliğine Doğru: Türk-Rus İlişkileri

a) İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler

2011 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi, yaklaşık 40 milyar dolara ulaşmış ve Rusya, Türkiye'nin en büyük ticari ortaklarından biri hâline gelmiştir. Hâlbuki daha 2003 yılında bu rakam 6 milyar dolar seviyesindeydi. Rusya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracatın yüzde 42'sini doğalgaz, yüzde 26'sını petrol ve petrol ürünleri teşkil ederken, Türkiye'nin Rusya'ya sattığı mallar arasında en önemli kalemi yüzde 20'lik payla tekstil ürünleri, yüzde 16'lık

payla demir ve çelik ürünleri, yüzde 12'lik payla da sebze ve meyve oluşturmaktadır⁵. Bununla birlikte ticari ilişkilerde Türkiye aleyhine bir dengesizlik söz konusudur. Türkiye, bütün görüşmelerde aleyhine olan dengesizliği gündeme getirmesine rağmen, Rus yetkililer bu dengesizliğin Rusya'da Türklerin inşaat sektörüne yaptığı yatırımlar, bavul ticareti ve turizm sayesinde kapandığı görüşündedirler. Rusya'da çok sayıda Türk inşaat şirketi faaliyet göstermektedir ve 90'lı yıllardan itibaren Türk firmaları Rusya'da yaklaşık 1000 projeyi hayata geçirmişlerdir. 2011 yılında Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı ise 3 milyonu aşmış ve Ruslar, Türkiye'yi ziyaret eden turistler arasında birinci sırada yer almışlardır. Taraflar bu alanlardaki işbirliğini devam ettirme konusunda kararlıdır. Nitekim iki ülke yetkilileri de 2015 yılında ticaret hacmini 100 milyar dolar seviyesine çıkaracaklarını ileri sürmektedirler. Ticarî münasebetlerin gelişimi ise diğer alanlardaki işbirliğini de beraberinde getirecektir.

b) Enerji Alanındaki İşbirliği

Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacminin bu kadar yüksek olmasının nedenleri arasında hiç şüphesiz Rus enerji kaynaklarının büyük payı vardır. Rusya'dan doğalgaz ithal eden ülkeler arasında üçüncü sırada bulunan Türkiye'nin Rus doğalgazına olan bağımlılığı yüzde 60 civarındadır. 1984'te iki ülke arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde Rusya 1987 yılında Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden gelen boru hattıyla, Türkiye'ye gaz ihracatını başlatmıştır. 2005 yılında da Mavi Akım Projesi hayata geçmiştir⁶. Mavi Akım'ın hayata geçmesiyle Türkiye, Rusya'nın enerji alanındaki en büyük ortaklarından biri hâline gelmiştir. Diğer taraftan Türkiye, Rus gazını 1987 yılından itibaren satın almasına rağmen Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında bu konuda hiçbir zaman büyük sorunlar yaşanmamış ve Rusya, güvenilir bir ortak olduğunu ispatlamıştır.

Bu işbirliğine rağmen Türkiye ile Rusya enerji alanında bugüne kadar özellikle Orta Asya'daki enerji kaynaklarının uluslararası pazara ulaştırılması konusunda farklı projeler ileri sürmüşlerdir. Burada Güney Akım - Nabucco rekabeti söz konusudur. Ancak Putin'in Ağustos 2009'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında imzalanan anlaşma ve protokoller, bundan sonra enerji alanındaki işbirliğinin daha da artacağına işaret etmektedir. Zira Rusya, kendi projesine (Burgas-Dedeağaç) rakip olarak gördüğü Samsun-Ceyhan

⁵ İlyas Kamalov, **Putin'in Rusya'sı, KGB'den Devlet Başkanlığına Vladimir Putin**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004, s. 158.

⁶ Mihail Zıgary, "Proekt Putin i Druzuya", **Vlasty**, Sayı 50, 19 Aralık 2005, s. 28.

boru hattına petrol vermeyi kabul ederken, Ankara da Nabucco'nun alternatifi olarak ortaya atılan Güney Akım boru hattının Türkiye'nin karasularından geçmesine müsaade etmiştir. Her iki ülkenin de söz konusu projelere karşı olan tutumlarını değiştirmelerinin nedeni ise bölgede enerji alanında meydana gelen gelişmelerdir. Bulgaristan'da iktidara gelen yeni hükümet, Güney Akım ve Burgas-Dedeağaç dâhil olmak üzere bütün projeleri tekrar gözden geçireceğini ve askıya alabileceğini açıklayarak, Rusya'nın önem verdiği projeleri tehlikeye sokmuştur. Transit konusunda Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya bağlı kalmak istemeyen Rusya ise Güney Akım'a büyük önem vermekte ve projenin hayata geçmesi için rakip olarak gördüğü Samsun-Ceyhan hattına petrol aktarmayı dahi kabul etmiştir⁷. Türkiye'nin Güney Akım'a "katılması"nı da Güney Akım'ın alternatifi olan Nabucco için bir türlü gazın bulunamamasıyla açıklayabiliriz. Irak'ta istikrarsızlığın devam etmesi, İran'ın projeye katılımını ABD'nin istememesi, Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Hazar'ın ve bölgedeki kaynakların paylaşımı konusundaki anlaşmazlığın devam etmesi, Kazakistan'ın projeye katılımı konusunda kesin kararını verememesi, Nabucco için gazın bulunmasını zorlaştırmaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki diyalogun başlatılmasına olumsuz yaklaşım gösteren Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerinde enerji kartını devreye sokması da Nabucco'yu olumsuz etkilemektedir. Neticede Rusya ile Türkiye çözümü, birbirlerinin ortaya attığı projeleri destekleyerek bulmuştur. Ancak bu husus Rusya'nın kendi projelerinden, Türkiye'nin de Nabucco'dan tamamen vazgeçtiği anlamına gelmemektedir.

Yine son dönemde gerçekleşen karşılıklı ziyaretler sırasında taraflar ayrıca Türkiye'de yer altı depolarının oluşturulması ve Rusların Türkiye'de nükleer santral inşa etmeleri konusunda da anlaşmalar imzalamışlardır⁸. Bütün bunlar önümüzdeki dönemde ülkeler arasında enerji, ticari ve hatta siyasi ilişkilerin katlanarak gelişmeye devam edeceğine işaret etmektedir. Bu husus, hiç şüphesiz Türkiye'nin Rusya'ya enerji alanındaki bağımlılığını da arttıracaktır. Ancak bu bağımlılığın tek taraflı olmadığını ve Türkiye'nin Rusya'ya olduğu kadar, Rusya'nın da Türkiye'ye bağımlı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira Batı Hattı ile Mavi Akım'ın yanı sıra Samsun-Ceyhan'a Rusya'nın katılmasından ve Türkiye'nin kendi karasularını Rusya'ya açmasından sonra Rusya'nın Batı'ya ihraç ettiği kaynakların büyük bir kısmı Türkiye üzerinden geçecektir. Dolayısıyla Moskova da transit konusunda Ankara'ya

⁷ Sergey Kulikov, "Moskva Ugodila v Bolgarskiy Kapkan", **Nezavisimaya Gazeta**, 30 Temmuz 2009.

⁸ İlyas Kamalov, "Türkiye ile Rusya'nın "Enerji" k Dansı Sürüyor", **Yeni Şafak**, 8 Ağustos 2009.

bağımlı hâle gelecektir. Gerek Avrasya coğrafyasında enerji alanındaki hâkimiyetini pekiştirmek ve transit konusunda Ukrayna ile Beyaz Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmak isteyen Rusya'nın, gerekse de Batı ile Doğu arasında enerji alanında köprü olmak isteyen Türkiye'nin enerji alanında işbirliğine giderek isabetli adımlar attığını söyleyebiliriz.

c) Uluslararası Arenada Karşılıklı Destek

Kafkaslar ve Orta Asya, Rusya ile Türkiye arasında rekabet alanı olarak görülse de, iki ülkenin birçok uluslararası soruna yaklaşımları birbirine yakındır. Temmuz 2005'te yapılan Erdoğan-Putin görüşmesi sırasında Erdoğan, "Dünyada istikrarın korunmasına ilişkin konular da dâhil olmak üzere, bölgedeki duruma ilişkin görüşlerimiz tamamıyla örtüşmektedir" açıklamasını yapmıştır⁹. Rusya, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklerken, Türkiye de, Rusya'nın İKÖ'ye gözlemci üye olarak katılmasında önemli rol oynamıştır. 20 milyon Müslüman nüfusa sahip olan Rusya, İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmek, bölgede ekonomik ve siyasi çıkarlarını gözetmek, Orta Doğu'da yaşanan sorunlarda arabulucu olmak için İKÖ gözlemci üyeliğine başvurmuştur. Rusya'yı örnek alarak Hindistan'ın da üye olmasından korkan Pakistan, Rusya'nın İKÖ'ye gözlemci statüde bile üye olmasına karşı çıkmış, ancak Türkiye'nin girişimiyle Rusya gözlemci üye statüsünü elde etmiştir.

Aynı şekilde Türkiye, Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğini de desteklemiştir. Rusya, Türkiye gibi, başta İran sorunu olmak üzere Orta Doğu'daki sorunların barışçıl yollarla çözülmesinden yana tavır takınmaktadır. Ankara ile Moskova'nın bu yaklaşımları Türkiye ile Rusya'ya bölgedeki bütün taraflarla görüşme imkânı tanımaktadır. Bu husus hiç şüphesiz iki ülkenin de bölgede etkisini arttırmaktadır. Diğer taraftan her iki ülke de Batı ile Doğu arasında köprü vazifesi üstlenmeye hazırdır. Bu benzerlikler, iki ülkeyi birbirine yaklaştırmaktadır. Yine taraflar, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (KEİ) daha etkin hâle getirmek için çaba gösterme yönünde anlaşmaya varmıştır. NATO'nun Karadeniz'i kontrol altında tutma çabaları konusunda da Rusya ile Türkiye'nin görüşleri uymaktadır. Türkiye, Montrö Antlaşması'nın değişmesine karşı çıkarken, Rusya NATO güçlerinin Karadeniz'de yayılmasını istememektedir¹⁰. Çeşitli uluslararası platformlarda tarafların karşılıklı gösterdiği desteğin yanı sıra, Rusya ile Türkiye, KEİ ve

⁹ Suat Kımkoğlu, "Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi", **Avrasya Dosyası, Türk Dünyası-Çin**, Sayı 1, 2006, s. 100.

¹⁰ "NATO: Çernomorskiye Protivoreçiya", 2 Mart 2006, http://www/turtsia.ru/full_news.php?nid=439

BLACKSEAFOR gibi Karadeniz’de varlık gösteren iki kurum çerçevesinde de birlikte hareket etmeye çalışmaktadırlar.

d) Kültürel Alandaki İşbirliği

Bavul ticareti ve Türk şirketlerinin Rusya’daki yatırımları, sadece ekonomik ilişkilerin değil aynı zamanda kültürel ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. İki halk arasında artan temaslar, Türklerle Rusların birbirlerini daha iyi tanımalarını sağlamıştır. Söz konusu temaslar sayesinde artan karma evlilikler de kültürel ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya gibi büyük şehirlerde faaliyet gösteren Rus kültür cemiyetleri de bu alandaki münasebetlere olumlu katkılarda bulunmaktadırlar.

2007 yılında Türkiye’de Rusya Kültür yılı, 2008 yılında da Rusya’da Türkiye Kültür yılı ilan edilmesi ve iki yıl boyunca Türkiye ile Rusya’da çeşitli kültürel etkinliklerin gerçekleştirilmiş olması, iki ülke arasında kültürel münasebetleri yeni bir seviyeye çıkarmıştır. Yine iki ülkenin akademisyenleri arasında başlatılan diyaloglar, üniversite ve arşivler arasında işbirliğine dair imzalanan anlaşmalar, öğrenci ve öğretim görevlileri değişim programları, bu alanda kayda değer diğer gelişmelerdir. Ancak yine de bu alandaki işbirliğinin, potansiyelin altında olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Vladimir Putin’in Ocak 2010’da gerçekleştirdiği ziyaret sırasında taraflar arasında imzalanan ve kültür, sanat, ilim, eğitim, spor gibi alanlarda işbirliğini öngören protokollerin hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Zira bu alandaki işbirliği asırlarca yan yana yaşayan Türkler ile Rusların birbirlerini daha iyi tanımalarını ve Soğuk Savaş döneminden kalan “algılama ve güvensizlik sorununun” çözülmesini sağlayacaktır.

Türk-Rus Stratejik Ortaklığın Önündeki Engeller

Her ne kadar ticari ilişkiler hızla gelişse ve eskisiyle kıyasla iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler ivme kazansa da, Başbakan Erdoğan tarafından dile getirilen “stratejik ortaklık”tan bahsetmenin daha erken olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Türk-Rus ilişkileri ile ilgili Rus yetkililerinin açıklamalarında stratejik ortaklığa dair herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Putin, Rus-Türk ilişkilerinin geliştirilmesinden yana olduklarını ve bu ilişkilerin aynen Rusya-Almanya ve Rusya-Fransa ilişkileri seviyesine çıkartılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için her iki tarafın da büyük çaba göstermesi ve ikili ilişkilerdeki sorunların veya bir takım engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Türk-Rus stratejik ortaklığın önündeki engellerin başında hiç şüphesiz, son dönemdeki yakınlaşmaya rağmen, taraflar arasındaki güvensizlik sorunu

gelmektedir. Vizelerin kaldırılması, aslında algılama ve güven sorununun çözüm sürecinde önemli bir adımdır. Bu husus özellikle Rusya'nın Türkiye'ye karşı sergilediği tutum için geçerlidir. Rusya günümüzde BDT ülkeleri hariç çok az ülkeyle karşılıklı vizeyi kaldırmış bulunmaktadır. Vizelerin kaldırılması hiç şüphesiz vatandaşlar arasında karşılıklı ziyaretleri arttıracak ve dolayısıyla iki halkın birbirlerini daha iyi tanımalarını sağlayacak, ekonomik ve kültürel münasebetleri de arttıracaktır. Ancak algılama ve tam güvenin sağlanması için biraz daha zamana ihtiyaç olduğu da görülmektedir. Zira Moskova, NATO üyesi Türkiye'yi hâlâ ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki olarak görmektedir. Türkiye'nin kendi topraklarında ABD'nin füze radar sistemlerine yeşil ışık yakması, Rusların bu yöndeki Türkiye algılamasını arttırmıştır.

Türkiye'nin Rusya algılamasında da bir takım şüpheler mevcuttur. Türkiye'de Rusya'nın enerji kartını dış politikada bir koz olarak kullandığı fikri hâkimdir. Ayrıca Moskova'nın gerek sebze-meyve ithalatında gerekse de Türk turlarının geçişinde bir takım sorunlar çıkarması da Türk-Rus ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda Rus yetkililerin bu sorunları ortadan kaldıracığına dair verdiği vaatlerin yerine getirilmesi, gerek iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi, gerekse de güvensizlik sorununun ortadan kaldırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Yine her ne kadar PKK konusu eskisi gibi Türk-Rus ilişkilerine gölge düşürmese ve Türkiye ile Rusya terör ile mücadele konusunda işbirliği içerisinde olsalar da Kremlin, PKK'yi terörist gruplar listesine dâhil etmemektedir¹¹. Moskova'da ondan fazla kuruluş çerçevesinde örgütlenen çok sayıda Kürt yaşamaktadır. Söz konusu örgütler, Rusya Federasyonu kanunlarına uygun bir şekilde kurulmuş olsa da, Rus uzmanlar söz konusu örgütlerin PKK ile ilişkileri olduğunu belirtmektedir. Yakın Doğu politikasının önemli bir unsuru hâline gelen Kürt etkenini göz önünde bulunduran Kremlin, bu örgütleri yasaklayarak, Kürtlerle ilişkilerini bozmaktan çekinmektedir. Ayrıca Rus yetkililer sadece Rusya'da faaliyet gösteren ve Rusya'nın çıkarlarına zarar veren terör örgütlerini listeye dâhil ettiklerini açıklamıştır. Hâlbuki Moskova'nın PKK'yi terör listesine dâhil etmesi, Rus-Türk ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunabilirdi.

Bölgesel Türk-Rus Rekabeti

Türkiye ile Rusya, birçok bölgesel soruna ortak bakış açılara sahip olmalarına rağmen, Kafkasya ile Orta Asya, Türkiye ile Rusya arasında reka-

¹¹ Timofey Borisov, "Komu Na Rusi Ne Jity", *Rossiyskaya Gazeta*, 8 Ağustos 2006.

bet alanını oluşturmaktadır. Moskova, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik küçük bir hareketini dahi kiskançlıkla karşılamaktadır. Eski Sovyet cumhuriyetlerinin Batı ile yakınlaşmasını engellemeye çalışan ve bu cumhuriyetlerdeki enerji kaynaklarını kendi kontrolü altında tutan Moskova, Ankara'nın bu cumhuriyetlerin Batı ile yakınlaşma sürecine katkıda bulunmasından da rahatsız olmaktadır. Bu husus tarafların bölgesel örgütlenmelere gitmelerine ve doğal olarak karşı taraflarda yer almalarına neden olmaktadır. Örneğin Kafkasya'da Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ittifakına karşı olarak Rusya, İran ve Ermenistan ile birlikte hareket etmektedir.

Her ne kadar Rus yetkililer, Ankara'nın Kafkasya İstikrar Paketi'ni desteklediklerini ve Yukarı Karabağ meselesinin çözümünü istediklerini ileri sürseler de, Yukarı Karabağ sorununun çözümü ve Türkiye-Ermenistan sınırının açılması da Kremlin açısından istenilen bir durum değildir. Zira bu sorunların çözümü, Kremlin'in Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişkilerde önemli kozdan mahrum kalması ve Ermenistan'ın Rusya'nın etkisi altından çıkarak Batı ile entegrasyonu artırması anlamına gelmektedir.

Ancak Rus yetkililer, bu süreci artık engelleyemeyeceklerini bildikleri ve bu sürecin dışında kalmamak için özellikle Yukarı Karabağ sorununa dair görüşmelerin Moskova'nın çatısı altında yürütülmesini istemektedir. Zira Moskova'nın bulacağı "çözüm", Rusya'yı daha sonraki süreçte diğer küresel ve bölgesel güçlere nazaran daha güçlü kılacaktır. Bundan dolayı Rus yetkililer, Yukarı Karabağ konusu ile Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesini istemektedirler. Moskova, sorunu çözme çabalarında Türkiye'yi dışlarken, Ankara da Rusya'yı bu sürecin dışında tutmak istemektedir. Hâlbuki Yukarı Karabağ sorununun çözümü, bölgenin iki önemli oyuncusu olan Rusya ile Türkiye olmadan mümkün görülmemektedir. Türkiye ile Rusya'nın bu konudaki ortak çalışmaları bölgeyi istikrara kavuşturabilir ve uzun vadede iki ülkenin de çıkarına olurdu.

Kafkasya'nın yanı sıra Orta Asya da aslında gizli bir Türk-Rus rekabetine sahne olmaktadır. Özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında, Rusya'nın bölgeye "nasılsa bizlerden fazla uzaklaşamaz" düşüncesiyle önem vermediği bir dönemde, başta Türkiye olmak üzere küresel ve bölgesel güçler bölgede etkilerini arttırmışlardır. Ancak Türkiye, ekonomik alanda yeni cumhuriyetlerin ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bu husus Türkiye'nin bu ülkelerle entegrasyon sürecini de olumsuz etkilemiştir. Neticede Türkiye, TİKA ve TÜRKSOY gibi kuruluşlar aracılığıyla Türk cumhuriyetleriyle daha çok kültür, eğitim ve sosyal alanlardaki işbirliğine ağırlık vermiştir. Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik bu politikası bölge ülkeleriyle ilişkilerinde daha çok siyasi ve askerî konulara önem veren (ekonomi alanda Çin'in üstünlüğü söz konusudur) Rusya'yı rahatsız etse de bu husus en azından şimdilik Türk-Rus

münasebetlerini olumsuz etkilememiştir. Ancak her iki ülkenin (Türkiye ve Rusya) de bölgede daha fazla güçlenmesiyle durum değişebilir. Daha güçlü bir Türkiye, münasebetlerini kültürel alandaki faaliyetlerle sınırlı tutmak istemeyeceği gibi, daha güçlü bir Rusya'nın da bölgede ABD, Çin ve Türkiye'nin varlığına tamamen son vermek istemesi, ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla Rusya ile Türkiye, Avrasya coğrafyasında "ortak" oldukları kadar da "rakip"tirler. Ancak taraflar arasında geliştirilen çok yönlü işbirliği, tarafların tartışmalı meselelerde dahi ikili münasebetlere zarar vermeyen kararlar alınmasını sağlayacaktır.

Yukarıda Orta Doğu ve diğer bölgelerdeki sorunların çözümünde Rusya ile Türkiye'nin ortak tutum sergilediklerini ve bu hususun Ankara ile Moskova'yı birbirine yakınlıktırıldığını belirtmiştik. Ancak her iki ülkenin de son dönemde önem vermeye başladıkları Orta Doğu ve Balkanlar gibi coğrafyalarda Türkiye ile Rusya'nın etkileri artmaya başlarsa bu alanlardaki işbirliği de her an bir rekabete dönüşebilir. Zira Rusya ile Türkiye'nin buradaki çıkarları, söz konusu bölgelerin istikrarlı olmasına bağlı olup taraflar bölgelerin istikrarlaşmasını birlikte savunmaktadırlar. Ancak daha sonraki adımlar ekonomik ve siyasi nitelik kazandığı takdirde, bu işbirliğinin rekabete dönüşmesi kuvvetle muhtemeldir. Ankara ile Moskova'nın bu bölgelerdeki dayanaklarının (etnik ve dini) farklı olması ise söz konusu bölgelerde yeni bloklaşmalara ve sorunlara da yol açabilir.

Sonuç

Türkiye ile Rusya'nın Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyasında birbirlerini rakip olarak görmesi, Boğazlar meselesi, Rusya'daki Ermeni diasporasının etkinliği, Moskova'nın PKK ve Kıbrıs konusunda vaat ettiği desteği yerine getirmek için acele etmemesi gibi hususlar Türk-Rus ilişkilerine zaman zaman gölge düşürse de son yıllarda Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler hızla gelişmektedir. Nitekim zamanında Talat Paşa'nın "Bizim Rusya siyasetimiz falan yoktur. Rus elçisi İgnatiev ne derse biz tersini yaparız" şeklindeki sözlerinin yerini TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun "Günümüzde Türk-Rus ilişkilerini Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi sınırlandıracak hiçbir engel kalmamıştır. Türkiye ve Rusya, geçmişte Almanya ve Fransa'nın başardığını başarabilir" şeklindeki sözleri¹² almıştır.

Bölgesel ve küresel gelişmeler ile iki ülkenin bu gelişmelere olan bakış açıları, Türkiye ile "Büyük Kuzey Komşu" olarak nitelendirdiği Rusya'yı

¹² Suat Kımkoğlu, "Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi", **Avrasya Dosyası, Türk Dün-yası-Çin**, Sayı 1, Ankara, 2006, s. 100-105.

birbirine yakınlaştırmıştır. “Bavul ticareti” ile başlayan Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler, artık çok yönlü stratejik işbirliği çerçevesinde gelişmektedir. Ancak Türk-Rus ilişkilerinin Türkiye Başbakanı Recep Tayip Erdoğan’ın dile getirdiği “stratejik ortaklık” seviyesine çıkması için tarafların daha uzun mesafe kat etmeleri gerekmektedir.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİNDE TARİHSEL KODLAR VE SOĞUK SAVAŞ FAKTÖRÜ

Doç. Dr. Mehmet Seyfettin EROL*

Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel arka planı, bize aynı zamanda Ankara-Moskova hattının geleceğiyle ilgili sağlıklı bir analiz ve öngöründe bulunabilmek açısından da zengin bir malzeme sunmaktadır. Bu kapsamda ikili ilişkilerle ilgili söylenebilecek ilk husus, ilişkilerde yaşanan iniş-çıkışlardır.

Türk-Rus ilişkilerindeki bu inişli-çıkışlı sürecin altında yatan başlıca nedenler şu şekilde sıralanabilir:

1. **Her iki devletin imparatorluk geçmişi ve bu süreçte ulaştıkları doğal sınırlar ve bunun zaman içinde birinin lehine, diğerinin aleyhine bir seyir izlemeye başlaması:** Günümüzde tarihsel kodlarına eş zamanlı olarak dönüş yaşayan bu iki bölgesel güç açısından bu tarihsel deneyim ve gerçeklik, sürecin önünde bir bilinmeyen olarak durmaktadır.)

2. **Ortak tarihsel miras, paylaşım ve liderlik sorunu:** Bizans ve Altın Orda'nın mirasları üzerine inşa edilen imparatorluklar ve sonrasında yaşanan miras ve süreklilik kavgaları (III. Roma örneğinde görüldüğü üzere). Bugün benzer bir sürecin ilk somut işaretleri, eğer bir önlem geliştirilmezse, her iki devlet açısından uzun vadede Avrasya bazında keskin bir liderlik mücadelesinin yaşanabileceğini bizlere göstermektedir.

3. **Batı faktörü:** Türk ve Slav ırklarının Batı tarafından birer öteki olarak algılanması, adlandırılması. Her iki ülkenin bir taraftan Batı ile ilişkilerinde ikircikli bir durum ortaya çıkarken, diğer taraftan Batı karşısında yeri geldiğinde ortak duygu ve duruşların geliştirilebilmesi açısından da bir fırsat olarak ön plana çıkmaktadır. Batı'nın yaklaşımları, Batı'nın iki ötekisini birbirine daha rahat yakınlaştırmaktadır.

* Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

4. **Ortak tehdit algılamaları ve birer cephe ülkesi olmaları:** Tarihsel anlamda bunun çok fazla örneğine rastlanmamakla birlikte, bunun en somut örnekleri arasında Rusya'daki iç savaş dönemi ve Türkiye'de Millî Mücadele yıllarında her iki devletin emperyalizm tehdidi ile karşı karşıya kalmaları ve bu tehdidi işbirliği içinde aşmaları yer almaktadır. İngilizlerin o yıllarda Kafkas Seddi Projesi'ne karşı gösterilen mücadelenin bir benzeri günümüzde ABD'ye karşı sergilenmektedir.

5. **Ortak bir ideolojinin geliştirilememesi:** Millî Mücadele dönemi sonrasında ortak tehdit algılamaları ve çıkarlar çerçevesinde oluşturulan işbirliği süreci, ortak bir ideolojik zemine oturtulamadığı için, dostluk ve işbirliği süreci lider bazlı, dönemsel etkilere açık bir hâl almış ve yapısal bir mahiyete kavuşturulamamıştır. İkili ilişkilerin önündeki en temel sorunlardan biri olarak yakın gelecekte de varlığını devam ettireceğe benzemektedir.

6. **Güven sorunu:** Tüm bunların toplamında, tüm iyi niyet girişimlerine rağmen halen aşlamayan bir güven sorunu ortaya çıkmaktadır. Rusya açısından bir NATO ülkesi olan Türkiye, bu üyeliğini devam ettirdiği sürece kuşku duyulan bir ülke olmaya devam edecektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin tüm iyi niyet gösterilerine rağmen, Ermenistan'la yaşanan normalleşme ve protokoller sürecinin Moskova tarafından çok daha farklı bir şekilde değerlendirilmesi bunun somut bir göstergesi olmuştur.

Peki, daha özelde, konumuz itibarıyla Soğuk Savaş döneminin ikili ilişkilere ne tür etkisi-katkısı olmuştur?

Dönemi ana hatlarıyla ele aldığımızda karşımıza şu hususların çıktığını görmekteyiz:

1. İlişkilerin kırılganlığını ve tarihsel anlamda bir takım olumsuz taleplerin ve algıların halen zihin altında yerlerini muhafaza ettiğini göstermiştir.

2. Tarafların bir takım hatalarının beraberinde çok ciddi kayıplara yol açabileceği ve bunun tamirinin tahmin edildiğinden çok daha fazla bir zaman alabildiği ve bu bağlamda her iki ülkeye güç ve zaman kaybettirdiği görülmüştür.

3. Türkiye'nin iktisadi ve mali anlamda en sıkışık olduğu dönemlerde, Batı'nın Türkiye'yi bu noktada birçok şeye mecbur etmeye çalıştığı bir ortamda Rusya'nın Batı'ya nazaran çok daha dostane bir şekilde Türkiye'nin yanında yer alabileceği görülmüştür.

4. Rusya, Türkiye'nin millî ve bağımsız bir politika izlemesi açısından Soğuk Savaş'ın iki kutuplu gerçeğine ve Türkiye'nin bir NATO üyesi ülke olmasına rağmen bir denge unsuru olarak ön plana çıkmıştır.

5. Bu kapsamda, Türk-Batı ilişkilerinde yaşanan Kıbrıs vb. sorunlarda, Rusya geleneksel bir dengeleyici olarak dostluğuna ihtiyaç duyulan bir ülke olarak Türk dış politikasında çok yönlülük arayışlarındaki yerini almıştır.

6. Pek ön plana çıkartılmamakla birlikte, Rusya Batı'ya nazaran Türkiye'nin sanayileşmesine stratejik sektörler bağlamında da katkıda bulunmuş ve ilgili teknoloji transferini yapmaktan geri kalmamıştır. Bu hususta Batı'nın nasıl bir tutum içinde olduğu ise çok iyi bilinmektedir.

7. Dolayısıyla, Soğuk Savaş döneminin, günümüz ilişkileri ve geleceği açısından İkinci Dünya Savaşı sürecindeki hataları bir tamir ve yeni gelecek için bir alt yapı hazırlık dönemini oluşturduğu iddia edilebilir.

Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası ilk dönemde bir rekabet sürecine sahne olan Türkiye ve Rusya'nın bunu çok hızlı bir şekilde aşabilmesinin altında da bu dönemin yattığı söylenebilir. Buna göre 2000'li yılların başında, özellikle 11 Eylül sonrasında sürece damgasını vuran şu gelişmeler oldukça dikkat çekicidir:

1. Avrasya İşbirliği ve Eylem Planı (2001)
2. Mavi Akım
3. Irak'ın işgali ve Büyük Ortadoğu Projesi karşısında ortak duruş ve bu kapsamda İran, Suriye ve Lübnan bağlamında yaşanan işbirliği.
4. 08.08.08. Rusya-Gürcistan savaşında Türkiye'nin bir NATO üyesi ülke olmasına rağmen aktif tarafsız bir devlet olarak ABD'ye karşı takındığı tavır.
5. Yeni stratejik plan (2010) ve Türk-Rus ilişkilerinde stratejik ortaklık arayışları.

Buna karşılık, orta vadede Türk-Rus ilişkileri açısından belirsizliğini koruyan ve potansiyel bir risk alanı oluşturabilme kapasitesine sahip olan şu hususların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir:

1. Yukarı Karabağ sorunu eksenli Güney Kafkasya'daki gelişmeler;
2. Kuzey Kafkasya bağlamında yaşanabilecek olası gelişmeler ve bunun kamuoylarında yaratabileceği etkiler;
3. Orta Asya bağlamında Türkiye'nin daha etkin bir rol alması durumunda Rusya'nın buna vereceği tepkiler ve bu bağlamda başta Türk İşbirliği Konseyi olmak üzere, bu tür oluşumlara bakış açısı;
4. Türkiye'nin Trans-Hazar projeleri bağlamında etkin bir enerji diplomasisini devreye sokması ve bunun Hazar'daki statü sorununu gündeme taşıma olasılığı, özellikle de sorunun uluslararasılaştırılması ihtimalinin her geçen gün ağırlık kazanmaya başlaması.

Diğer taraftan, bu tür olumsuz gelişmelerin ihtimal olarak da olsa kısmi varlığına rağmen, Türk-Rus ilişkilerinin gerek hedefleri gerekse potansiyeli açısından bunlar aşılamayacak sorunlar değildir. Önemli olan bunla ilgili bir yöntemin karşılıklı mutabakatla geliştirilebilmesi ve bu risk-tehdit alanlarının güçlü bir gelecek açısından bir fırsata dönüştürülebilmesidir.

Bilinmelidir ki Türkiye ve Rusya, XXI. yüzyılda da birbirini tamamlayıcı iki bölgesel güçtür. Önemli olan, Yeni Büyük Oyun'da bu iki gücün ortak bir sinerji alanı yaratabilmesidir. Bu bağlamda küresel güç mücadelesinde Avrasya bazlı yürütülen rekabet ve bunun sonucunda ortaya çıkan yeni çatışma ve istikrarsızlık alanlarında Ankara ve Moskova'nın geliştireceği etkin bir işbirliği:

1. Bölgedeki güç boşluğunu doldurma ve bu kapsamda bölgesel işbirliğini derinleştirme-genişletme açısından Slav ve Türk-Müslüman halklar açısından yeni bir sürecin önünü açacaktır. Bu bir anlamda tarihin seyrinin değişmesi demektir.

2. Bu kapsamda enerji, enerji güvenliği faktörü, Türkiye ve Rusya'yı Batı karşısında güçlü kılabilecek, değerlendirilmesi gereken en etkin araçlardan biri konumundadır.

3. Türkiye ve Rusya'nın bu noktada akılcı bir enerji politikası yürütmesi, bu iki ülkeyi Batı karşısında daha etkin bir konuma sokacaktır.

4. Türk-Rus işbirliği, çok kutuplu dünya arayışında etkin bir işbirliği modeli olarak etrafında yeni bir çekim alanı yaratabilir ve bölgesel çapta bir entegrasyona zemin yaratabilir. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya'nın, Avrupa Birliği (AB)'nin Almanya ve Fransı olması çok da sürpriz olmayacaktır.

5. Türk-Rus işbirliği ve bölgesel çapta yaratılacak bir "bölgesel birlik", Batı ve Çin arasında güçlü bir tampon bölge anlamına da gelmektedir. Bu hem Avrasya bölgesinde hem de küresel çapta barış ve istikrarın sağlanması noktasında önemli bir adım olacaktır. Yükselen Çin ve dünyada yarattığı tehdit algılaması, böylesi bir işbirliğini kaçınılmaz kılmaktadır.

Tüm bunlar için de, şu ana kadar daha çok konjonktürel gelişmelerin bir sonucu olarak "zoraki bir işbirliği" kapsamında ortaya çıkan bu yeni sürecin gönüllü bir birlikteliğe doğru bir seyir izlemesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda yapılması gerekenler şu şekilde sıralanabilir:

1. Bölgesel istikrar ve işbirliğinin sağlanması ve bölge dışı güçlerin bölgeden çıkartılmasını sağlayıcı, "teşvik edici" etkin politikaların aşamalı bir şekilde devreye sokulması.

2. İktisadi-ticari, sosyo-kültürel işbirliği süreçlerine kurumsal bazda derinlik kazandırılması ve bu bağlamda desteklerin sağlanması.

3. Güven sorununu aşma noktasında iki taraf arasında karşılıklı bağımlılık ve çıkar ilişkisinin geliştirilmesi.

4. Avrasyacılık dışında, farklı ve yeni ortak bir ideolojinin geliştirilmesi.

5. Güvenlik bazlı ilişkilerde kurumsal bazlı daha somut adımların atılması.

6. Siyasi iradelerin aldığı kararları besleyici ve sürekli kılıcı mekanizmaların oluşturulması.
7. Bu kapsamda acilen bir Türk-Rus Çalışmaları Enstitüsü'nun kurulması.

III. OTURUM

Oturum Başkanı: Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU

Dr. İrina SVİSTUNOVA

Türk-Rus Münasebetlerinde Avrasyacılık (XX. Yüzyılın 90'lı Yılları)

Hasan KANBOLAT

Günümüz Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya

Doç. Dr. Aleksandr PILÖV

Rus-Türk Münasebetlerinde Orta Asya Konusu: "İmparatorlukların Mirası"ndan XXI. Yüzyılın Gerçeklerine

RUS-TÜRK MÜNASEBETLERİNDE AVRASYACILIK

(XX. Yüzyılın 90'lı Yılları)

Dr. İrina SVİSTUNOVA*

Soğuk Savaş bittikten ve devletlerin uluslararası münasebetlerin tesisine yaklaşımını belirleyen ideolojik paradigmlar değiştikten sonra Rusya ve Türkiye'nin siyasi ve ideolojik alanlarında yayılan jeopolitik konseptlerinden biri de Avrasyacılık olmuştur. Bu fenomen ve onun pratik tezahürleri araştırılırken resmî siyaset ile siyasi toplumsal düşüncelerin seviyeleri ayırt edilmelidir. Gerçi sonucusu, millî mentalitenin yansıması ve devlet fikirlerinin doğuşu için besleyici bir faktördür. 1990'lı yıllarda büyük oranda aynı toprak ve halkları ilgilendiren Avrasyacılık fikri, konseptin benzer coğrafik ve tarihî-kültürel temellerine rağmen Rus ve Türk düşünürler tarafından farklı algılanmıştır.

Klasik Rus Avrasyacılık konsepti, 1920'li yıllarda yurt dışına göç eden bilim adamları tarafından ortaya atılmıştır. Bu bilim adamlarının başında Nikolay Trubetskoy ve Pötr Savitskiy gelmektedir.¹ XIX. yüzyılın meşhur düşünürleri Nikolay Danilevskiy ve Konstantin Leontyev'in çalışmalarına dayanan Sovyet tarihçisi Lev Gumilöv, Avrasyacılık fikrini geliştirmiştir. 1990'lı yıllarda Rusya'da ortaya çıkan Avrasyacılığı yorumlama şekilleri, Avrasyacılığın etnocoğrafik alanını özel bir medeniyet ve kültür tipi olarak sunan klasik konseptin temelinde inşa edilmişlerdir. Avrasyacılara göre, Avrasya topraklarının büyük bir kısmını Rusya kaplamaktadır ki, onun toprakları Avrupa ve Asya'ya bölünmemekte, jeopolitik bütünlük arz etmektedir.

Siyasetin coğrafyaya mekanik bağlılığını ileri süren coğrafik determinizmi reddederek Rus Avrasyacılar, belli topraklarda yaşayan insanların değer-

* Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Başuzmanı

¹ P. N. Savitskiy, **Kontinent Evrazii**, Moskova, 1997.

leri ve onların millî ve devlet fikirlerinin içeriği ile bağlantılı jeopolitiğin manevî temellerine büyük önem vermektedirler.

Rusya'nın Avrasyacılık özdeşliği, Slav ve Turan kültürlerinin karışımı, sentezi ve tarihî işbirliği sonucunda oluşmuştur. Avrasyacılık özdeşliği, ortak etnik bağlardan ziyade manevî akrabalık ile ortak tarihî kadere öncelik tanımaktadır. Bu da siyasi-etnik devlet oluşumunun asırlarca var olma ve gelişimini mümkün kılmaktadır. Bundan hareket ederek hem Avrupa hem de Asya unsurları içeren Bizans İmparatorluğu da Avrasya İmparatorluğu sayılmaktadır. Rusya ve Türkiye, Bizans'ın kültürel ve tarihî mirasçılardır.

Avrasyacılar, Batı medeniyetini, diğer medeniyetlerin üyelerinin de mutlaka örnek aldığı daha üstün insan toplumunun evrim şekli olarak kabul etmiyorlar. Bunu da Batı kültürünün en önemli değerlerinin teknik nitelik taşıdığına, bunların kusursuz bir sosyal yapı ve tutumlu ekonomik düzen arayışına yönlendirilmiş olduğuna, manevî bir başlangıç içermediğine ve insanın gelişimini ve değişimini öngörmediğine bağlamaktadırlar.

Avrasyacılığın Rusya'daki modern tanımlamasında bazen Avrasyacılık, Küreselleşme ile Atlantizm ile karşılaştırılmakta ve Rusya'nın İslam dünyası ile ittifakını veya Rusya, Çin, Hindistan ve İran'ın yer alacağı bir jeopolitik blokun kuruluşunu öngörmektedir. Ortak ekonomik strateji olarak ise Avrasya'nın ayrı parçalarının ekonomik açıdan birbirlerini tamamlama prensibinin benimsenmesi teklif edilmektedir. Bu prensip, dünya pazarına olan bağlılığı asgari seviyeye indirecektir. Dünya pazarında ise okyanusa direkt çıkışa sahip ülkeler ayrıcalık sahibidirler. Birbirleriyle ekonomik alış verişin (ve yalnızca ekonomik değil) artması, Avrasya devletlerine ulaşım masraflarından tasarruf etmelerini sağlayacaktır. Bu alandaki masraflar, bu ülkelerin mallarının dünya pazarındaki rekabet edilebilirliğini azaltmakta ve bu ülkeleri baştan dezavantajlı konuma getirmektedir.

Türkiye'de Avrasyacılık konsepti, XX. yüzyılın 90'lı yıllarında gelişmeye başlamış ve daha çok etnik anlamda ele alınarak, Türkî halkların birlik fikrini ortaya atmıştır. Bu açıdan Avrasya, bağımsız Türk devletleri ve Türk halklarının yaşadığı coğrafyalardan oluşan Türk dünyası olarak algılanmaktadır. Avrasyacılığın bu konsepti, Türkiye'nin önderliğinde Türk halkları arasında güçlü siyasi, ekonomik, kültürel vs. bağların gelişimini öngörmüştür. Yine bu konseptte Türk ve Slav unsurları arasındaki karşılıklı tarihî etkileşim ve birbirlerini tamamlama gerçeği kabul edilerek Rusya'nın da "Avrasyacılığın Türk eksenine" dâhil edilmesi mümkün görülmüştür. Ancak tek şartla: Rusya, liderlik iddiasında olmayacak ve Türk Müslüman kültürün üstünlüğünü kabul edecektir. Böylece birlik ve dayanışma içinde olan ve Rusya'nın katılımıyla daha da güçlenecek Türk-İslam Avrasyası'nın, tek kutuplu dünya dü-

zeni şartlarında önemli bir jeopolitik güç hâline gelmesi gerekiyordu. Avrasyacılığın “radikal” yorumlama şekilleri de mevcuttu. Buna göre, Rusya emperyalizm siyaseti izlemek ve küçük halkları sömürgeleştirmekle suçlanıyor, Rusya Avrasya alanından çıkartılıyor ve Rusya’daki halklar arasındaki münasebetlerin tarihi çarpıtılıyordu.

1990’lı yılların başında bu tür radikal fikirlerle Türkiye’nin Türkî halklara karşı izlediği siyasetin bazı boyutları, Rus-Türk münasebetlerini olumsuz etkilemiştir. SSCB yıkıldıktan ve uluslararası arenaya bağımsız Türk cumhuriyetleri ortaya çıktıktan sonra Türkiye’nin siyasi ve toplumsal düşüncesinde Jön Türkler devrinde popüler olan “Büyük Turan”ın kuruluşu fikri yeniden canlanmıştır. Bu proje, Türkiye’nin başkanlığında bir nevi Türk halklarının birleştirilmesini öngörüyordu. Bu dönemde ilk kez XIX. yüzyılın ikinci yarısında A. Vambery’nin Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi adlı eserinde² geçen Türk dünyasının Adriyatik’ten Çin’e kadar yayıldığına dair görüş tekrarlanmıştır. Bu görüş, söz konusu topraklarda “Büyük Turan”ın kuruluşunu mümkün görüyordu.

Resmî seviyedeki açıklamalar ise daha ölçülüydü. Ancak Türkiye, hiç vakit kaybetmeden Türk halklarıyla çok yönlü yakınlaşmayı öngören adımlar atmıştır. 1991’de bağımsızlıklarını ilan eden Türk cumhuriyetlerini tanıyan ve bu ülkelerde büyükelçilikler açan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türk cumhuriyetleriyle münasebetlerin koordine edilmesi amacıyla Ocak 1992’de TİKA³ kurulmuştur. Mayıs 1992’de Başbakan Süleyman Demirel başkanlığındaki resmî heyet, Türk cumhuriyetlerini ziyaret etmiş ve taraflar arasında ekonomi ve kültürel alanlarında işbirliğinin geliştirilmesine dair anlaşmalar imzalanmıştır. Sonbahar 1992’de Ankara’da Türk cumhuriyetlerinin liderleri bir araya gelmiş ve görüşmelerin gündemlerinden birini de Türk devletleri için “ortak dil”in oluşturulması konusu teşkil etmiştir⁴.

Akraba halklarla münasebetlerin geliştirilmesi son derece doğal bir süreç olup, anlaşılabilir ve saygı duyulması gereken bir siyasettir. Ancak “Büyük Turan” konsepti, Rusya Federasyonu içerisindeki Türk halklarını da kapsamaktadır. 1992 yılından itibaren Türkiye’nin inisiyatifi ile gerçekleştirilen Türk halkları konferanslarında Rusya içerisindeki Türk bölgelerinin (Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Karakalpak, Karaçay-Çerkes, Kabarda-Balkar, Kalmık, Hakasya, Altay, Tuva, Yakutistan) temsilcileri de katılmıştır. Türk yetkililer, Türk birliğinin gelişimi ve pekiştirilmesine yönelik faaliyetleri

² A. Vambery, **Puteşestvie po Sredney Azii**, Moskova, 2003.

³ <http://www.tika.gov.tr>

⁴ **Turtsiya Mejdu Evropoy i Aziey**, ed. N. G. Kircev, Moskova, 2001, s. 431.

de desteklemişlerdir. 1993'te Antalya'da gerçekleştirilen Türk Halkları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı'na dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile dönemin Başbakanı Süleyman Demirel katılmış ve birer konuşma yapmışlardır⁵.

Yukarıda izah edilen hususlardan dolayı Rusya'daki Avrasyacılar, o dönemde geleceğin Avrasya jeopolitik alanına Türkiye'yi dâhil etmemiş ve Rusya'yı eski Sovyet coğrafyasında Amerikan çıkarlarının savunucusu ve Rusya'ya dost olmayan ülke olarak görmüşlerdir. Avrasya'ya yönelik Amerikan çıkarlarının temelinde bölgede liderliğe oynayan Avrasya ülkelerinin etkisinin aşırı artmasına karşı koymak amacı yatmaktadır. İlginçtir ki sonraki süreçte Türk Avrasyacıları, ABD'nin Orta Asya'daki varlığını Türk birliğinin pekişmesinin önündeki en önemli engellerden biri olarak görmeye başlamışlardır. ABD'nin Türkiye'yi Türk cumhuriyetlerinde kendi etkisini arttırmak ve bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşmak için kullandığı ve daha sonra da rakip olarak gördüğü için Türkiye'nin gücünü sınırlamaya çalıştığı görüşünü de ileri sürmüştür.

90'lı yılların ortalarından itibaren Rus-Türk münasebetlerinde "Avrasya'da müşterek hareket etme" siyaseti ön plana çıkmaktadır. Bunun birkaç önemli nedeni vardır. İlki, Rusya'nın dış politikasını daha aktif hâle getirmesi, ikincisi iyi komşuluk ve işbirliğini gerektiren Avrasya'da ortak çıkarların mevcudiyetinin her iki ülke tarafından da anlaşılmasıdır. Rus-Türk münasebetlerinde Avrasyacılığın öneminin göstergelerinden biri de 2001 yılında Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Avrasya İşbirliği Eylem Planı'dır⁶. Rusya ile Türkiye'nin kültürel düalizmi ile her iki kültürde de hem Avrupa hem de Asya unsurlarının mevcudiyetini kabul eden bu belgede Avrasyacılık, Balkanlar, Güney Kafkasya, Orta Asya, Yakın Doğu, Karadeniz ve Akdeniz şeklinde geniş coğrafyayı kapsamakta ve bu bölgelerde siyasi istişareler ve işbirliğinin geliştirilmesini öngörmektedir.

1990'larda her ne kadar Avrasyacılığı yorumlama konusunda farklılıklar arz etse de Rusya ile Türkiye'nin Avrasyacılık algılamalarında iki benzer faktörler grubu göze çarpmaktadır.

İlk grubu, kültürel-tarihî nitelikteki faktörler oluşturmaktadır ki, bunlar, farklı halk ve dinleri birleştiren devlet kurma ve geliştirme tecrübesidir. Bu devletlerde devlet inşası becerisine sahip etnoslar olarak Ruslarla Türkler

⁵ **Turtsiya Mejdu Evropoy i Aziyey**, s. 436-437.

⁶ "Plan Deystviy po Razvitiyu Sotrudničestva Mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy v Evrazii", M. K. Ziganşin, **Rossiya-Turtsiya: Ot Dvustoronnego Sotrudničestva k Mnogoplannovomu Partnerstvu**, s. 193-196.

öncül rol oynamaktadırlar. Bu beceri de millî karakter ve ruhun gücüyle oluşmaktadır. Uzun asırlar boyunca biriken bu tecrübe, Avrasya'nın başka halklarla organik birlik hissine dayalı dünya görüşünün oluşmasını, liderlik hissini ve bundan kaynaklanan komşu halkların kaderi ile ilgili sorumluluğu da beraberinde getirmiştir.

İkinci grubu, Türkiye ve Rusya'nın kıtalararası benzersiz konumlarından kaynaklanan jeopolitik faktörler oluşturmaktadır. Bu faktörler aynı zamanda Türkiye ile Rusya'nın kendilerini "ortadaki alan" veya "köprü" olarak algılamalarını da sağlamaktadır. Özellikle uluslararası münasebetler alanında yeni imkânların ortaya çıktığı 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye, Avrupa ile Orta Asya, Karadeniz ile Orta Doğu, Hristiyan ile Müslüman dünyaları, enerji üreticileri ile tüketicileri arasında "köprü" rolünü üstlenmektedir. Türkiye'nin bulunduğu subkontinentlerin kesiştiği coğrafyada yer alan ülkeler arasında arabulucu rolünü üstlenme isteğini de bu çerçevede ele almak gerekmektedir.

Rusya da kendisini Doğu ile Batı arasında birleştirici unsur olarak algılamaktadır. Ancak bu daha metafizik anlam taşımaktadır. Yalnızca coğrafik değil belli ölçüde kültür ve medeniyet açısından da "ortadaki devlet" rolünü üstlenerek Rusya kendini çevresindeki bütün halkların kültürleriyle müşterek hareket edebilecek birleştirici ve barıştırmacı tarihî bir güç olarak görmektedir.

Rusya ve Türkiye'deki halkların Avrasyacılık bilincini belirleyen objektif sebepler ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası toplumun karşı karşıya kaldığı yeni tehditler, iki ülkenin Avrasya bölgesinin güvenliği, istikrarı ve gelişimine yönelik aktif ve koordineli adımlar atmalarını gerektirmektedir. XXI. yüzyılın başında Rus-Türk münasebetlerinin çok yönlü işbirliği seviyesine çıkartılması, muhtemelen resmî seviyede yeni bir Avrasya İşbirliği Eylem Planı'nın geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu da gerek Rusya'nın gerekse Türkiye'nin siyasi ve toplumsal düşüncesinde Avrasyacılık konseptinin evrimini beraberinde getirecektir.

GÜNÜMÜZ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE KAFKASYA

Hasan KANBOLAT*

Dünya’da hem Asyalı hem de Avrupalı olan iki ülke vardır. Sadece coğrafyaları ile değil, kültürel, siyasi, tarihî ve ekonomik olarak da bu iki ülke hem Asyalı ve hem de Avrupalıdır. Başka ülkelerde olmayan bu özellik, Rusya Federasyonu ve Türkiye’ye dünyaya farklı bir bakış açısı vermektedir.

Kuzey ve Güney Kafkasya, 19. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası ve 20. yüzyılda Sovyetler Birliği’nin bir parçasıydı. Türkiye için ise özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca bağlantının çok sınırlı olduğu bir bölgeydi. Sovyetler Birliği, Türkiye’nin bölge ile ilişkilerini sınırlandırmıştır. Türkiye’deki Kafkasya kökenli insanların da atavatanlarıyla arasında bir duvar örmüştür.

20. yüzyılda, Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği’nin bakışı ile Türkiye, Batı’nın ve NATO’nun güney kanadının ileri karakolu, geri kalmış Orta Doğu ülkesi ve ABD’nin Ortadoğu uydusuydu. Avrupa-Atlantik dünyası içinde yer alan Türkiye ise Sovyetler Birliği’ne kuzeyindeki büyük kızıl tehlike olarak bakıyordu. Karadeniz’in batı ve doğusundan aşağıya doğru genişleyen Çarlık Rusyası nedeniyle Osmanlı Devleti’nin son 300 yılının küçülme ile geçmesi de Türkiye’nin yakın tarih algılamasını derinden etkilemiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Çarlık Rusyası’nın genişlemesi sonucunda ve Osmanlı Devleti ile yaşanan savaşlar nedeniyle Anadolu’ya gerçekleşen kitlesel zorunlu göçler, Balkan ve Kafkasya’dan gelen bu göçmenlerin Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında ağırlıklı katkılarının olması da Türkiye’nin yakın tarih algılamalarını derinden etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’ni oluşturan yaklaşık 80 milyonun yüzde 55’i Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve Balkan coğrafyasından zorunlu göçle gelen insanların torunlarından oluşmuştur. Kuzeybatı Kafkasya’dan Adigeler, Wubihlar, Karaçay ve Balkarlar, Kosaklar (Rus Kazakları), Abhazlar; Kuzeydoğu Kafkasya’dan Çeçenler, Dağistanlı-

* ORSAM Başkanı

lar, Osetler; Güney Kafkasya'dan Karabağlılar, Azeriler, Ahıskalılar, Terekeme ve Karapapaklar, Acaralar, Gürcüler; Karadeniz'in kuzeyinden Kırım Tatarları, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar; Balkanlar'dan Balkan Türkleri, Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar, Ulahlar, Torbeşler, Makedonlar son 150 yılda Türkiye'ye gelmek zorunda kalmıştır.

Avrasya alanı Avrasya tarihinin her devrinde rekabet ve çatışma alanı olmuştur. 21. yüzyılda ise bu coğrafya, iki ülke arasında işbirliği alanına dönüşmüştür. Tarih, iki ülkenin yaklaşması için fırsatlar sunmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması, 11 Eylül 2001, ABD ve AB'nin Sovyetler Birliği alanına siyasi ve askerî alanda nüfuz etmesi, Irak ve Afganistan'a ABD'nin girmesi iki ülkenin tarihî yaklaşmasının zeminini oluşturmuştur. Ayrıca, Moskova'nın eski müttefiklerinin (Romanya, Bulgaristan) ve parçalarının (Ukrayna, Gürcistan) AB ve ABD ile yakın temasları, Avrupa-Atlantik dünyasına girmeleri ve girmeye çalışmaları da Rusya Federasyonu'nun Karadeniz ve Kafkasya politikasını etkilemiştir. Rusya Federasyonu'nun Karadeniz (Ukrayna, Moldova, Bulgaristan, Gürcistan) ve Kafkasya'daki (Gürcistan) eski müttefiklerinin Avrupa-Atlantik dünyası ile bütünleşme çabaları istikrarlı bir iç ve dış politikaya sahip Türkiye ile söz konusu iki bölgede işbirliğine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, iki ülke arasında vizenin de kaldırılmasıyla birlikte Karadeniz ve Kafkasya'da ekonomik ilişkilerin yanı sıra insani ilişkilerin de derinleşeceğini şimdiden söyleyebiliriz.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte akrabalık bağları ve coğrafi yakınlık nedeniyle Kafkasya, Türkiye açısından bir anda ön plana çıkmıştır. Güney Kafkasya'da eski Sovyet cumhuriyetleri bağımsız olmuştur. Gürcistan giderek Batı'ya kaymıştır. AB ve NATO'nun Karadeniz'de ağırlığı artmıştır.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması sonrası Rusya Federasyonu'ndan Kuzey Kafkasya'nın ayrılması, Rusya Federasyonu'nun bölünmesi, özellikle Kuzey Kafkasya'da etnik ve dini çatışmaların çıkması üzerine teoriler üretiliyordu. Ancak, beklentilerin tam tersine Rusya Federasyonu geleneklerine de sahip çıkarak modernleşmeyi başardı. Farklı din ve etnisiteleri reddetmeden bütünlüğü içinde korumayı bildi.

Türkiye'nin Kafkasya Algılaması Güney Kafkasya'dır

Ne dünyanın, ne Türkiye'nin, ne de Türk halkının öncelikli dış politika konularından birini Kafkasya oluşturmuyor. Türkiye'nin ve Türk halkının dış politika öncelikleri Avrupa Birliği, Kıbrıs ve Orta Doğu'dur. Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde son sınıf öğrencilerine "Kafkasya Politikaları" adlı bir ders veriyordum. 45 kişilik sınıfta Abhazya'nın

haritadaki yerini bilen çıkmadı. Türkiye’de halen Maykop’un, Soçi’nin veya Nalçık’ın deniz kenarında olup olmadığını bilmeyen Kuzey Kafkasya Kültür Derneği başkanları var. Kuzey Kafkasyalıların yüzde 95’i halen bir kere bile Kuzey Kafkasya’ya turistik amaçla bile gitmemişlerdir.

Türkiye’nin Kafkasya algılaması Güney Kafkasya’dır. Bu nedenle, Türkiye’nin Kafkasya politikasını Güney Kafkasya ülkeleri ile olan ilişkiler oluşturmaktadır. Azerbaycan etnik, dil ve kültürel bağlara sahip bir ülke olarak Türkiye için doğal bir müttefik konumundadır. Sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve bunların uluslararası pazarlara taşınması için başlayan rekabette Azerbaycan’ı Kafkasya’da Türkiye’nin dış politikası açısından ön plana çıkarmıştır. Gürcistan da Azerbaycan petrollerinin Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara taşınmasını öngören projesi olan Bakü-Tiflis-Ceyhan seçeneğinin geçiş güzergâhında olması nedeniyle Türkiye’nin bölgeye yönelik politikasında kilit rol oynamıştır. Bağımsızlığını kazanan üç Kafkasya cumhuriyeti arasında Türkiye’nin sorun yaşadığı tek ülke ise Ermenistan olmuştur. 1991’de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, Türkiye tarafından tanınmıştır. Ancak, Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamıştır. Bunun temel sebebi, Ermenistan’ın Azerbaycan’ın yaklaşık yüzde 20’sini işgal altında tutması, Dağlık Karabağ sorununa bir çözüm bulunamaması, Ermenistan yönetiminin soykırım iddialarını gündemde tutması ve Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımamasıdır.

Türkiye, Ermenistan’ın bağımsızlığını tanıyan ve ekonomik güçlükler içerisindeki bu ülkeye insani yardımda bulunan ilk ülkelerden biridir. Ermenistan’ın Türkiye’ye yönelik olumsuz ve önyargılı tavrı iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını engellemektedir. Yine Ermenistan’ın bağımsızlık bildirisinde ve Ermenistan Anayasası’nda Türkiye’nin toprak bütünlüğüne karşı ifadelerin yer alması, Ermenistan’ın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki sınırı belirleyen 1921 tarihli Kars Antlaşması’nın yürürlükte olduğunu resmen tanımaktan kaçınması, soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınmasını öncelikli dış politika hedefi olarak benimsemesi ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen, işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından geri çekilmemesi gibi sebepler, Türkiye-Ermenistan münasebetlerinin gelişmesini engellemektedir. Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesine karşı değildir. Ermenistan, iyi komşuluk ilişkileri ve uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde, geçmişle barışma yönünde nihai seçimini yaparak tarihin yargılanmasını tarihe bıraktığında ve Azerbaycan ile sorunlarının çözümü yönünde somut adımlar attığında, Türkiye - Ermenistan ilişkileri normalleşme sürecine girebilecektir. Yukarı Karabağ sorunu, Ermenistan’ın uluslararası hukukun sınırların kuvvet yoluyla değiştirilmezliği ve toprak bütünlüğüne saygı ilkelerini ihlalinden kaynaklanan ve bütün uluslararası top-

lumu ilgilendiren bir sorundur. Türkiye, her ülkenin sınır komşusu ve AGİT Minsk Grubu'nun bir üyesi olarak, ihtilafın çözümü ile yakından ilgilidir. Bu nedenle, Minsk Grubu eşbaşkanlarının inisiyatifiyle 2004 yılında başlatılan Prag görüşme sürecini desteklemekte ve bu sürecin sorunun barışçı çözümü yönünde bir açılım yaratmasını dilemektedir. Dağlık (Yukarı) Karabağ barış sürecinde olumlu bir gelişme kaydedilmesinin bölgesel işbirliğine ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine olumlu katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Başta Çeçenistan'daki çatışmalar olmak üzere Kuzey Kafkasya'daki etnik çatışmaların da Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Kafkasya politikası üzerinde etkileri olmuştur. Türkiye'nin Çeçenistan'daki çatışmaları Rusya'nın iç sorunu olarak değerlendirmesi ve sorunun insan hakları ve Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğüne saygı çerçevesi içinde çözülmesi gerektiğini belirtmesine rağmen 1995 yılında çatışmalar tırmandığında Moskova, Türkiye'yi Çeçenistan'a silah yardımı yapmak ve hatta gönüllü askerler göndermekle suçlamıştır.

Kafkasya'daki genel istikrarsızlık ve Türkiye'nin istikrarsız bir bölgeye yönelik politika üretmek ve uygulamaya koymak konusundaki tecrübesizliği Türk dış politikası yapıcıları için bir sorun oluşturmuştur.

Bölgesel Güçler Arasında Rekabet

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Kafkasya'da Rusya Federasyonu, Ermenistan ve İran'ın oluşturduğu ittifaka karşı Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve bölge dışı bir güç olarak ABD'nin bir ittifak kurduğu şeklinde bir görünüm vardır. Türkiye, ABD'nin bölgeye yönelik politikasında önemli rol oynarken, ABD'nin özellikle enerji kaynaklarının taşınması konusundaki stratejisi de Türkiye'nin Kafkasya politikası için önemli olmuştur. Bölgede ABD'nin en önemli politika hedefi zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına Batı'nın ulaşmasını garantiye almaktır. Bu amaç, ABD'nin Kafkasya'daki stratejik kaygılarıyla da bağlantılıdır. ABD, Rusya Federasyonu'nun bölgede yeniden hâkimiyet kurup, özellikle boru hatlarını kontrolüne geçirmek suretiyle Batı'nın kaynaklara ulaşmasına sınırlama getireceğinden şüphelenmektedir. ABD'nin diğer bir kaygısı da İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni devletler üzerinde etki kurması. ABD, İran topraklarından geçecek petrol ve doğal gaz boru hattına karşı olduğunu açıkça ilan etmiştir. Ayrıca, ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo Amerikan şirketlerinin İran'a yatırım yapmasını engellemektedir.

Kafkasya'da Türk dış politika yapıcılarının dikkate aldığı ülkelerin başında Rusya Federasyonu gelmektedir. Nitekim 2008 Gürcistan Savaşı da

ABD'nin ve AB'nin Kafkasya'ya yalnızca coğrafi uzaklığı değil, siyasi ve askerî uzaklığını da göstermiştir.

Türkiye ve Rusya: Rekabetten İşbirliğine

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun Kafkasya ve Orta Asya'da rekabet içinde olacağı beklentisi vardı. Ancak, dağılma sonrası geçirilen son yirmi yıl söz konusu bölgelerde iki ülkenin kontrollü rekabetine değil yapıcı işbirliğine imkân sağlamıştır.

Haziran 2012'de yirminci yılını kutlayan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) de iki ülke arasında diğer bir işbirliği platformudur. Ancak, KEİ iki ülkenin de yeterince önem vermediği bir işbirliği alanıdır. Buna rağmen Türkiye'nin KEİ gibi bölgesel işbirliğini teşvik edici girişimleri ve bu girişimlere Kafkasya Cumhuriyetlerinin de dâhil edilmesi bölgesel istikrara hizmet eden adımlardır.

Kafkasya'daki bölgesel güçlerin, bağımsızlığını kazanan bölgedeki eski Sovyet cumhuriyetlerinden tehdit algılamaları ve bu cumhuriyetlerin kapasitelerinin ötesinde gerçekçi olmayan bir dış politikaya yönelmeleri Kafkasya'da işbirliğini engellemektedir. İran'ın ülkesinde Azerbaycan nüfusundan fazla Azerbaycanlının bulunmasından dolayı Azerbaycan'dan tehdit algılaması, Ermenistan'ın gücünün ötesinde irredentist bir politika izlemesi ve Türkiye'ye yönelik irredentist talepleri bu bağlamda örnek olarak verilebilir.

Sonuç: Birlikte Yaşamak Zorundayız

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden tehdit algılamasında stratejik bir bölge olan Kafkasya, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler ile geliştirilen ilişkiler ve burada yaşanan etnik çatışmalar dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Kafkasya, istikrarsız bir bölgede bölgesel bir kriz karşısında Türkiye'nin politika izleme yeteneğinin test edildiği bir bölgedir. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu ortamında Kafkasya ile ilgili politikalarda sadece Sovyetler Birliği dikkate alınması gereken ülke iken, Soğuk Savaş döneminden sonra, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve İran, Türkiye dış politika yapımcılarının izlemesi gereken aktörler olarak ortaya çıkmıştır. Bölge dışı güçler olarak ABD, AB ve NATO da Kafkasya'da dikkate alınması gereken unsurlar olmuştur.

Kafkasya'da Türkiye'nin politikasının temelini Rusya Federasyonu sınırları içerisinde bulunan Kuzey Kafkasya'da barışın ve istikrarın korunmasını desteklemek, Kuzey Kafkasya'nın Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında dostluk ve işbirliği köprüsü olmasını sağlamak; Azerbaycan, Gürcistan ve

Ermenistan'ın oluşturduğu Güney Kafkasya'da ise söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarının güçlenmesini ve barışın korunmasını sağlamak, ekonomik ve siyasi istikrarın güçlenmesini desteklemektir. Söz konusu politika doğrultusunda Türkiye, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarını ayırım gözetmeksizin tanımıştır. Türkiye ile Azerbaycan ve Gürcistan ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurulmuş, karşılıklı üst düzey ziyaretlerle stratejik işbirliği tesis edilmiştir. Nitekim Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile uyumlu ilişkiler kurmuştur. Her iki ülke de politik, ekonomik ve askerî alanda Türkiye'ye yakın bir çizgiye gelirken, sadece Ermenistan, Türkiye ile ilişkileri problemlili bir ülke olarak kalmıştır. Bölgesel istikrarsızlığa ve Türkiye'nin bölgeyi yeterince tanımamasından kaynaklanan eksikliklerine rağmen, Türkiye Kafkasya politikasında önemli mesafeler almıştır.

Türkiye'nin Kafkasya politikasına etki eden faktörler arasında tarihî, kültürel ve manevî bağlar da bulunmaktadır. Türkiye'deki Kuzey ve Güney Kafkasya diasporasını içeren sivil toplum kuruluşlarını da eklediğimizde tablo büyük ölçüde tamamlanmaktadır.

Kafkasya'da istikrar ve güvenliğin kalıcılığı için Türkiye'nin Kafkasya ile ulaşım ve iletişim vasıtalarını arttırmak ve çeşitlendirmek gerekmektedir. Ermenistan yolu kapalı olduğundan, Gürcistan üzerinden yapılacak ulaşım önem verilmesi ve bölgedeki kilometre bakımından çok az ve teknik standartlar bakımından çok geri olan kara, demiryolu ve hava ulaşımının geliştirilmesi gerekmektedir. Ulaşım projeleri, bölgenin Türkiye ile olan ticaret hacmini de arttıracığından, Türkiye'nin bölgeyle olan entegrasyonu hızlanacak ve bölgenin Türkiye'ye olan bağımlılığı artacaktır.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerini ve Rusya Federasyonu'nun Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği ile ilişkilerini etkilemeden Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında hukuksal temelde işbirliği başlatılmalıdır. AB içinde İngiltere, İspanya ve Fransa yakın tarihî ve kültürel ilişkileri bulunan ülkelerle hukuksal yakınlık kurmuşlardır. Bunun için, karşılıklı olarak vatandaşlık, mal edinme, şirket kurma ve çalışma hakkının alınması koşulları kolaylaştırılmalıdır. Gençlerin çalışma, okuma ve turistik seyahatleri sağlanmalıdır. Legal bir işte bir yıldan fazla sorunsuz olarak çalışıldığı takdirde vatandaşlık verilmelidir. İki ülke arasında ekonomik, kültürel ve siyasi yakınlaşmanın kalıcı olabilmesi için mal ve insan taşımacılığının ucuzlatılması gerekmektedir.

Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında ikili ilişkiler çok boyutlu olarak gelişmeye devam etmektedir. Ancak, Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin her hangi iki ülke arasında kurulan iyi ilişkilerden farklı bir boyutu olması gerekiyor. Bunun için yeni kurumlar yanında hukuksal temelde işbirliğine geçilmesi zaruridir.

RUS-TÜRK MÜNASEBETLERİNDE ORTA ASYA KONUSU: “İMPARATORLUKLARIN MİRASI”NDAN XXI. YÜZYILIN GERÇEKLERİNE

Doç. Dr. Aleksandr PILÖV*

1917 yılına kadar Çarlık Rusya’sı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki münasebetler tarihi, savaşlar ve çeşitli siyasi çatışmalarla doludur. Bu süreçte Türkiye, gerek Rusya’ya düşman olan ülkeler gerekse de Rusya’nın içerisinde kendisine etnik ve dinî açıdan yakın olan Türk halkları arasında müttefik arayışı içerisinde olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Rusya İmparatorluğu’nda (özellikle de Kafkasya Ötesi ile Orta Asya’da) millî meselenin şiddetlenmesinin nedenlerinden biri de Rusya karşıtı ülkelerin askerî istihbaratçıların bu bölgelerdeki zararlı faaliyetleridir.

Rusya’nın millî sınırlarında Sovyet iktidarının kurulmasından sonra özellikle de ilk yıllarda bu tür teşebbüsler ivme kazanmıştır. Bu tür teşebbüslerin hedefinde en başta Orta Asya bölgesi yer alıyordu. Örneğin eski Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı siyaset adamları daha 1920’lerin başlarında “Büyük Türk Projesi”ni ortaya atmışlardır. Bunlar amaçlarına ulaşmak için Sovyet karşıtı Basmacı Hareketi’ni kullanmaya çalışmışlardır. Ancak siyasi haritada SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti gibi iki yeni devlet ortaya çıktığında iki ülke arasındaki münasebetler, düşmanca olmamıştır. Ankara, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gerek Türkiye içerisindeki gerekse de dışarıdaki Pantürkistlere destek vermemiştir.

Avrasya topraklarında Türkiye’nin başkanlığında “Büyük Türk Projesi”nin hayata geçirilmesi için yeni şans SSCB’nin yıkılışından sonra ortaya çıkmıştır. Türkiye’ye “tarihî imkân”ın yaratıldığına dair görüşleri, sadece yazar ve gazeteciler değil, Türkiye Cumhuriyeti’nin yöneticileri de dile getirmişlerdir. Rusya ise bu dönemde Batı yanlısı bir dış politika izliyor ve BDT ülkeleri de dâhil olmak üzere diğer coğrafyalara önem vermiyordu. Eski

* Pyatigorsk Devlet Dil Üniversitesi Doğu Dilleri ve Kültürü Bölümü Öğretim Üyesi

SSCB'nin güney ve doğu sınırlarında bir nevi jeopolitik boşluk oluşmuştur. Uluslararası arenadaki diğer oyuncular bu boşluğu doldurma konusunda acele etmişlerdir. Türkiye, “Adriyatik’ten Büyük Çin Duvarı”na kadarki coğrafyada siyasi, ekonomi, teknoloji ve kültür alanlarında Türk dünyasının liderliğine talip olmuştur. Ayrıca uzun vadede Avrasya’daki bütün Türkî cumhuriyetlerin birleşmesi ihtimali üzerinde de duruluyordu. Türk dış politikasındaki bu “yeni yön”, resmî olarak şu şekilde açıklanmıştır: “XXI. yüzyılın başında Türkiye Cumhuriyeti, bu geniş bölgede çekim merkezi hâline gelmelidir”¹.

Siyasi liderliği ele geçirme konusundaki isteğin yanı sıra Türkiye, uzun yıllar boyunca yeni Türk devletlerinin en önemli ticari ve ekonomik ortağıydı. 1990’lı yılların ortalarında Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya Ötesi cumhuriyetleriyle ticari ve ekonomik işbirliğini öngören 200’den fazla anlaşma imzalamıştır. Söz konusu işbirliği, karşılıksız yardım ile Türk şirketlerin, “küçük” ortakların ekonomilerine yatırımlarını öngörüyordu. Bu sürece gerek Türk özel sermayesi gerekse de resmî hükümet kuruluşları katılmıştır. Özellikle yeni Türk devletleriyle Ortak İş Konseyleri oluşturan Türkiye Dış Ekonomi Bağlantılar Komitesi aktif faaliyetlerde bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, Türk dünyası ile kültürel alanda da işbirliğine önem vermiştir. Türkiye, bu yöndeki işbirliğini siyasi birlik için önemli bir araç olarak görmüştür. Bu amaçla Türkiye’de 90’lı yılların başında TÜRKSOY ve TİKA kurulmuştur. Bu kuruluşların amacı, cumhuriyetlerle kültür, eğitim ve sosyal alanlarda işbirliği geliştirmektir. Türk Hükümeti, Türkî cumhuriyetlerden gelen binlerce öğrenciye burs vermiş, iş adamları, diplomatlar, subaylar için kurslar organize etmiştir. Bu alanlardaki “yayılmacılık” sadece bağımsız ülkeleri değil, Rusya Federasyonu içerisindeki özerk cumhuriyetleri (Tataristan, Başkurdistan, Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri) de kapsamıştır. Türkiye’nin bu yöndeki siyaseti, Rusya Federasyonu’nun kaygılanmasına neden olmuştur, çünkü onun jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını tehdit etmiştir. Bu dönemdeki Rus-Türk münasebetlerindeki gerginliğin bir başka nedeni de Türkiye’nin NATO üyeliği olmuştur. Bu husus da Rusya’nın BDT çerçevesindeki entegrasyon süreçlerini engellemeye çalışan ABD’nin çıkarlarına uygundu.

90’lı yılların ortalarında Avrasya coğrafyasında artan Çin etkisi ile Rusya’nın “bölgeye dönüş” çabaları, Türkiye’nin Türk dünyasındaki siyasi ve ekonomi liderliğini üstlenmek için sahip olduğu imkânlarının çok sınırlı oldu-

¹ M. K. Ziganşin, **Rossiya-Turtsiya: Ot Dvustoronnegu Sotrudniçestva k Mnogoplanovomu Partnerstvu**, Bişkek-Oş, 2009, s. 40.

ğunu ortaya koymuştur. Bu ortamda ABD’nin Orta Doğu ile Orta Asya ülkelerine kendi entegrasyon projelerini kabul ettirme konusundaki çabaları artmıştır. ABD’nin ana jeopolitik rakiplerini hedef alan bu projelerde Türkiye’ye ve ona etnik ve kültürel açıdan yakın olan cumhuriyetlere önemli rol atfedilmiştir². Aynı zamanda ABD yönetimi, Avrasya coğrafyasında güvenlik tehditlerinden sözde kaygı duyduğunu bildirmiştir.

Diğer taraftan Türk ekonomisine büyük darbe vuran 1994 yılındaki mali kriz, Türkiye’nin Türk cumhuriyetlerinin ekonomik gelişmelerinin “lokomotif” rolünü tehdit etmiştir. BDT’nin Türk cumhuriyetlerinin millî ekonomileri, uzun süreli gelişim programlarına ihtiyaç duyuyorlardı. Ancak Türk işadamları bu süreçte yer almaya hazır değillerdi. Sadece ekonomik değil, XX. yüzyılın sonundaki siyasi gerçekler de Türk Birliği’nin kurulması için müsait zeminin olmadığını ortaya koymuştur. Orta Asyalı siyasetçilerin anlattıklarından anlaşılacağı üzere onlar, SSCB’nin yıkılışından sonra herhangi bir entegrasyon sürecini düşünemiyorlardı.

Resmî olarak Türkî devletlerin liderleri hiçbir zaman özerk Türk cumhuriyetleriyle (Rusya Federasyonu ve Çin içerisindeki cumhuriyetler) entegrasyona gitme konusunu dile getirmemişlerdir. XX.-XXI. yüzyılların sınırında Türk dünyası liderliği için Orta Asya’nın iki büyük devleti daha talip olmuştur. Kazakistan ile Özbekistan. Yüzölçümü, ekonomik potansiyel ve arz ettikleri jeopolitik önem açısından bu iki ülke, Türkiye’nin gerisinde değiller. Çin ve İran gibi ülkelerle rekabet de Türkiye’nin Türk dünyasındaki siyasi liderlik konusundaki talebinden vazgeçmesinde önemli rol oynamıştır. 1990’lı yılların sonunda Türkiye, yalnızca kültür ve sosyal alanlarda aktif faaliyet gösterme imkânına sahip olmuş, uzun süreli siyasi ve ekonomik inisiyatiflerden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ancak kültür, Türkiye’nin bölgede konumunu sağlamlaştırma sürecinde önemli bir araçtır. Bu araç Türkiye tarafından daha XX. yüzyılın başında (o dönemde Osmanlı Devleti) akraba halklarla münasebetlerde aktif olarak kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde Türk subaylar, Rusya İmparatorluğu’nun millî sınırlarında istihbarat faaliyetlerinde bulunurken bu çalışmalarını “Müslüman aydınlatma” sloganıyla yürütmüşlerdir³.

² “NATO’nun Doğu’ya Doğru Genişleme” süreci çerçevesinde Azerbaycan ile Özbekistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nden çıkmışlardır. Daha sonra adı geçen bu iki Türk cumhuriyeti, GUUAM’ın içerisinde yer almışlardır.

³ A. İ. Pılöv, **Basmaçeskoe Dvijenie v Sredney Azii: Etnopolitiçeskiy Srez**, Bişkek, 2006, s. 87-88.

Bununla birlikte daha XXI. yüzyılın ilk yıllarında Rusya Federasyonu, Orta Asya'da siyasi ve ekonomik varlığını hissettirmeye başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ve NATO ortaklarıyla münasebetleri de soğuma eğilimi göstermiştir. Bunun nedenlerinden biri de ABD ve müttefiklerince Orta Doğu'da başlattıkları operasyonlar ve 2003 yılında Irak'ta yaşanan savaştır. ABD'nin Türkiye'nin komşusu olan bir ülkenin içişlerine ve özellikle de Kürt meselesine müdahalesi, Türkiye'de Anti-Amerikan havanın oluşmasına neden olmuştur⁴. Bütün bunlar, Türk yönetimini dış politikada başka arayışlara itmiştir ki bu arayışlar içerisinde 90'lı yıllarda Türkiye tarafından ortak olarak görülmemiş ülkeler de yer almıştır.

Değişen uluslararası ve bölgesel gerçekler karşısında Türkiye, BDT üyesi olan Türk devletlerine karşı izlediği siyaseti gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin "Türk Dünyası"na karşı yeni bir yaklaşımda bulunması, Rusya ile münasebetlerin değişimine bağlıydı. XXI. yüzyılın ilk yıllarında (özellikle de Irak Savaşı'nın başlamasından sonra) siyasi anlamda Türkiye için Türk devletleriyle entegrasyon süreçlerinden ziyade Orta Doğu'daki gelişmeler önem arz etmiştir. Türk cumhuriyetleri günümüzde dış dünya ile yalnızca pragmatik düşünceler temelinde münasebetler geliştirmektedirler. Aynı zamanda Türk siyasi ve ilmî eli, Avrasya coğrafyasındaki öncelikler belirlenirken Rusya faktörünü görmemezlikten gelinemeyeceğini anlamıştır. Türk siyaset bilimcileri ile ilim adamlarının bir kısmına göre günümüzde "ilk kez iki ülke arasında çok yönlü işbirliğinin gelişimi için müsait ortam oluşmuş" ve ideolojik önyargılar da bu süreçte engel teşkil etmeyecektir. Aynı uzmanlara göre Türkiye'deki bazı marjinal grupların ileri sürdüğü gibi Rusya ile işbirliğine peşin hükümlülüklerle yaklaşılması, Türkiye'nin çıkarına olmayacaktır⁵.

Rus ilim adamları ile siyaset bilimciler arasında da Rus-Türk münasebetlerine farklı yaklaşanlar vardır. Bunlar, SSCB'nin yıkılışından sonraki dönemden farklı olarak bölgesel münasebetlerde Türkiye'nin rolünü farklı bir şekilde yorumlamaktadırlar. Orta Asya bölgesindeki güvenlik tehditlerine karşı koyma sürecinde Şanghay İşbirliği Örgütü ile Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşması gibi bölgesel örgüt ve ittifaklar önemli rol oynamaktadırlar. Günümüzde bazı Rus uzmanlar, şaşkıncu bir şekilde Türkiye'nin de adı geçen

⁴ 2005 yılı başında yayımlanan anket çalışmasına göre Türkiye'de nüfusun yüzde 59.5'i ABD'nin siyasetini olumsuz nitelendirmiş, nüfusun yüzde 38.9'u da ABD'yi, Türkiye'nin düşmanı olarak görmüştür. Bkz. M. K. Ziganşin, **a.g.e.**, s. 36-37.

⁵ Gökan Bacık, "Değişik Algılar, Yeni Fırsatlar Dönemi", **Zaman**, 11 Şubat 2009.

örgütlere üyeliğini desteklemektedirler⁶. Bu fikir ileri sürülürken Türkiye, İran, Afganistan, Hindistan ve Güney-Doğu ülkelerinin ŞİÖ’ye duydukları ilgi göz önünde bulundurulmuştur⁷. Ancak burada başka bir sorun ortaya çıkabilir: Türkiye’nin kültürel ve tarihî bağlara sahip olduğu bölge için mücadele başlatması kaçınılmazdır. Bu da ŞİÖ’de lider konumunda olan Rusya ile Çin’in çıkarlarına hizmet etmeyecektir⁸.

Hiç şüphesiz Türkiye’nin Orta Asya’da “kültür-eğitim entegrasyonu” yoluyla kendi etkisini artırma çabaları, oluşan şartlarda artık durdurulamaz. Günümüz Rusyası, Orta Asya bölgesindeki eğitim-haberleşme alanını kontrol altında tutmak için Sovyetlerin sahip olduğu imkânlardan yoksundur. Ancak Türkiye’nin bölgeye yönelik siyaseti, radikal dinî nitelik taşımamaktadır. Türkiye’nin “kültürel ve sosyal yayılcılığı”nın, bölge halkını İslamlaştırma meseleleriyle de bir ilgisi yoktur. Bölgenin istikrarsızlaştırılması ve radikalleştirilmesi, Türkiye’nin çıkarlarına hizmet etmemektedir. Türkiye’nin BDT üyesi Türk cumhuriyetleriyle bu alandaki işbirliği, Rusya tarafından başka güçlerin, özellikle de bölgeye uzak kalan Müslüman devletlerin çabalarına “ faydalı karşılık” olarak değerlendirilebilir. Türkiye, günümüz şartlarında Türk dünyasıyla işbirliği geliştirirken Rusya’nın çıkarlarına da dikkat etmek zorunda kalacaktır. Türk siyasi eli de büyük ihtimalle bunun farkındadır. Türkiye ile Rusya arasında gelişen münasebetlerdeki “güven” ve “samimiyet”, BDT coğrafyasında tarafların birbirlerinin çıkarlarına karşı garantör rolünü oynayabilir. Son dönemde gerçekleşen ikili görüşmeler, tarafların bu gerçekleri iyi kavradıklarını göstermiştir.

⁶ Örneğin Türkiye’nin ŞİÖ’ye üyeliğinin Türkiye’yi Avrasya coğrafyasında daha bağımsız hâle getireceği ve onu ABD’nin etkisi altından çıkaracağı düşünülmektedir. Bkz. A. Dugin, “V Nadejde na Zdravıy Smısl. İntervyu”, 23. 10.2008, <http://1news.az/politics/20081022112247404.html>

⁷ <http://www.rosbalt.ru/2008/06/07/492002.html>

⁸ İlyas Kamalov, **Ot Sosledstva k Sotrudničestvu: Rossiysko-Turetskie Otnoşeniya**, ORSAM Rapor No. 18 (2010), s. 13.

IV.OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Aleksandr KOLESNIKOV

Dr. Aleksandr VİTOL

Sosyal Alanda Rus-Türk Münasebetleri (1920-1950'li Yıllar)

Doç. Dr. Aleksey PILÖV

St. Petersburg/Leningrad Üniversitesi'nde Osmanlıca Eğitimi (1920'li
Yıllardan Günümüze Kadar)

Doç. Dr. Apollinariya AVRUTİNA

Rusya'da Türk Edebiyatı: Kùltürleri Karşılıklı Kavrama Metodu
Olarak Edebî Eserlerin Tercümesi

SOSYAL BİLİMLER ALANINDA GELİŞEN RUS-TÜRK MÜNASEBETLERİ (1920-1950'Lİ YILLAR)

Dr. Aleksandr VİTOL*

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında Rusya ile Türkiye arasındaki münasebetlere başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tarihî şahsiyetler damga vurmuştur. Bu tür liderler sayesinde Rus ve Türk halkı, XX. yüzyılın ilk yarısında korkunç imtihanlara, var olma ve gelişme isteğiyle karşı koymayı başarmış ve bütün dünyaya asırlarca savaştan iki halk arasında sadece barışçıl değil dostluk münasebetlerin dahi kurulabileceğini göstermişlerdir.

Rus ve Türk halkları, dünyadaki gelişmeleri değerlendirebilecek durumda olan herkese “tarihî enerjinin korunması” kanununa uyulduğunu ispatlamışlardır. Yani geç Ortaçağ'da Rus ve Türk devletlerinin yükselmesi, aynen XX. yüzyılda bu “Anka”ların yeniden doğuşu gibi son derece doğaldı.

Bildirimi, Ulu Atatürk'ün müzik alanındaki reformları ve bu alandaki Türk-Rus işbirliği konusuyla başlamak istiyorum. Bildiğiniz gibi müzik alanındaki reformlar, Atatürk'ün 1 Kasım 1934 tarihinde TBMM'nin dördüncü yasama yılının açılışında yaptığı konuşmadan hemen sonra başlamıştır. Konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, “bizim acil bir şekilde önem vermemiz gereken alan – Türk müziğidir” demiştir. Atatürk konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Bir milletin hayatının değişimindeki ölçü, müzikteki değişikliklerin algılama becerisidir.” Böylece Mustafa Kemal müzikten, toplumun reformlara açık olduğu göstergesinden bahsetmiştir. Atatürk, Türk halkının his ve düşüncelerini yansıtan güzel melodi ve havaların derlenmesinin, yani gerçek Türk melodilerinin korunması ve gelişiminin önemini altını çizmiştir. Ayrıca Türk lider, Türk müziğini ve melodisini modern müziğin kaidelerine göre işlenmesini de teklif etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün reform çağrısı, sadece Türkiye'de değil Sovyet Rusya'da da yankı bulmuştur.

* St. Petersburg Şark Elyazmaları Enstitüsü Uzmanı

Rusya'da Türk meslektaşlarıyla işbirliği geliştirmek amacıyla Besteciler Birliği temsilcileri ile Bolşoy Tiyatro solistlerinden oluşan özel bir komisyon kurulmuştur. Sovyetler Birliği Kültürel Bağlantılar Cemiyeti, Türkiye'ye Sovyet şarkılarından oluşan gramafon plak ve kayıtlarını göndermiştir.

O dönem için son derece yeni bir olay olan radyo konser programı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü, yani 29 Ekim 1933 tarihinde yayımlanmıştır. Bu tarihte Sovyetler Birliği Kültürel Bağlantılar Cemiyeti, Radyo ile ortaklaşa olarak Moskova Devlet Konservatuvarı'nın Büyük Salonu'nda bir konser organize etmiştir. Sovyet solistleri G. Ginzburg, A. Mihelev ve N. Valter, Ulvi Cemal ve Ekrem Zeki gibi Türk bestecilerin eserlerini okumuşlardır. 1934 yılında SSCB'yi ilk kez Türk besteciler (Ulvi Cemal, Ekrem Zeki ve Cemil Reşit) ziyaret etmiştir. İki ülke arasındaki işbirliği, hem karşılıklı başarılı konser turneleri hem de biriken tecrübe paylaşımını öngörüyordu. Ankara ve İstanbul'daki konservatuvarlar, SSCB'ye Türk halk melodilerini içeren plaklar göndermişlerdir. Bunlar Sovyet okullarında okutulmuştur. Rus tarafı ise Moskova Konservatuvarı'nın eğitim faaliyetleri ile ilgili kaynakları Türkiye ile paylaşmıştır. Rus ve Türk sanatçı ile dinleyicilerin görüşüne göre, komşu halkların halk ve klasik müzikleri, karşılıklı olarak büyük ilgi görmüştür. Dolayısıyla asırlar boyunca biriken her iki halkın da müzik hazineleri, yani manevî kültürün en yüksek seviyedeki başarıları, birbirine yakın, hatta aynı kökten olduğu ortaya çıkmıştır. Bu hususun anlamı çok büyüktür.

Şimdi de müzikten bizim özel hamimize, yani tarihin ilham perisi Kleio ve onun annesi olan hatıraların titani Mnemosyne'ye dönelim. St. Petersburg (Petrograd)'daki ilk Türkologlar Birliği, 1918 yılında V. V. Barthold'un inisiyatifi ile oluşturulan V. V. Radlov Grubu idi. Bu oluşum, şehrin bütün Türkologlarını birleştirmiştir. Bu grubun faaliyetlerini, Türkoloji Odası (1928-1930) devam ettirmiştir. Barthold bu oluşuma, kendi özel kütüphanesi ve dairesindeki iki odasını tahsis etmiştir. Bu grubun kuruluş toplantısı Nisan 1928'de yapılmıştır. Ancak ne yazık ki Ağustos 1930'da oluşumun kurucusu ve başkanı V. V. Barthold vefat etmiştir.

1930'lu yıllardan itibaren Şarkiyat Enstitüsü, Türkoloji alanındaki tarih ve dil çalışmalarının merkezi hâline gelmiştir. Enstitünün bünyesinde iki Türkoloji bölümü mevcuttu. Bunlardan ilki, Orta Asya Araştırmaları Bölümü, ikincisi İlimler Akademisi üyesi (1929'dan itibaren) ve Şarkiyat Enstitüsü Başkanı (1934-1937) A. N. Samoyloviç'in başkanlığındaki Türkiye Araştırmaları Bölümü idi. Türkiye Araştırmaları Bölümü'nün ilk çalışması (1931'den itibaren), Azeri kökenli edebiyatçı A. A. Seyit-zade idi. 1932 yılından itibaren bölümde A. A. Alimov, A. E. Moçanov, A. D. Novıçev, T. P. Çerman ve diğerleri çalışmaya başlamışlardır. Bölümün ilk çalışma konuları şunlardı:

“Kemalizm’in Tarım Politikaları”, “Modern Türk Edebiyatı”, “Türkiye’deki Ekonomik Kriz”, “Kırım’daki Millî Bağımsız Hareketinin Tarihi” vs. Meşhur Rus araştırmacı A. S. Tveritnova, 1933’te uzun yıllar süren “Köprülü Dönemi” adlı çalışmasını başlatmıştır. Aynı sene İstanbul Öğretmen Okulu’nun mezunlarından Doç. Hikmet Cevdet-zade bölüme davet edilmiştir. Kendisinden “Tazminat’tan 1876 Yılına Kadar Türk Edebiyatı Tarihi” adlı bir çalışma yapması istenmiştir. Kendisi Modern Türk Edebiyatı Tarihi adlı bir çalışma yapmayı da planlamıştı. Hikmet Cevdet-zade’nin daveti, bu yıllarda Rus ve Türk ilim adamları arasında gelişen işbirliğinin nadir vakalarındandı.

Adı geçen ilim adamlarının yanı sıra Barthold’un kurduğu grupta meşhur Türkolog A. N. Kononov, Türk Filolojisi’nin meseleleriyle uğraşmıştır. Onun çalışmaları sayesinde 1941’de *Türk Dilinin Grameri* adlı eser yayımlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet Paşa (İnönü)’nın 1932 yılında gerçekleştirdiği Moskova ve Leningrad ziyaretinden sonraki dönemde gelişen siyasi münasebetler, sosyal bilimler alanındaki işbirliğini de olumlu etkilemiştir. 1933’te Türk Hükümeti’nin daveti üzerine N. Ya. Marr ve A. N. Samoyloviç, Türkiye’yi ziyaret etmişlerdir. Başlatılan işbirliğini daha sağlam temellere oturtmak için SSCB İlimler Akademisi bünyesinde Türkiye İle İlmî Bağlantıları Destekleme Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, 1937 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

1934 yılında Şarkiyat Enstitüsü’nün bünyesinde Türkologlar Cemiyeti kurulmuştur. Başlangıçta cemiyetin adı, Şarkiyat Enstitüsü Bünyesindeki Türk Cemiyeti şeklindeydi. Cemiyetin onurlu başkanı - N. Ya. Marr, başkanı - A. N. Samoyloviç, ilmî sekreteri - A. D. Novıçev idi.

II. Dünya Savaşı arifesinde Şarkiyat Enstitüsü’ndeki Türkolog kadrosu kalabalık olmasa da, son derece ihtisas sahibi kimselerden oluşuyordu. Savaş, Şarkiyat Enstitüsü’nün faaliyetlerine zarar vermiştir. Türkologların bir kısmı cephede hayatını kaybetmiş, bir kısmı Taşkent’e tahliye edilmiştir. 1942 yılı sonunda Taşkent’teki Şarkiyat Enstitüsü’nün bünyesinde Türkoloji Bölümü açılmıştır. Bölümde Özbek kökenli yüksek lisans ve doktora öğrencileri çalışmıştır.

Mayıs 1945’te Şarkiyat Enstitüsü’nün çalışanları, Taşkent’ten geri dönmüş ve çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Türkiye Araştırmaları Bölümü’nün başkanlığına A. N. Kononov getirilmiştir. Orta Asya Araştırmaları Bölümü’ndeki çalışmalar da onun başkanlığında yürütülmüştür. Şark Elyazmaları Bölümü (Müze), Şarkiyat Enstitüsü’nün Leningrad Şubesi’ne dönüş-

türülmüştür. Bu şubenin bünyesinde Türk-Moğol Araştırmaları Bölümü de kurulmuştur. Günümüzde bu müessese, Şark Elyazmaları Enstitüsü adını taşımaktadır. Enstitünün bünyesindeki Orta Asya Araştırmaları Bölümü'nde dört uzman çalışmaktadır. Bölümün başkanlığını ise meşhur Türkolog S. G. Klyastorniy yapmaktadır.

Şimdi ise günümüz Rus-Türk ilmî münasebetlerindeki sorunlara değineyim. Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) dolayısıyla devletin ilmî müesseseleri zayıflamış ve ilmî alandaki temaslar da azalmıştır. Yüksek teknolojiler alanındaki münasebetler nispeten iyi seviyede gelişmektedir. Roskosmos adlı Rus şirketi, Türkiye ile astronotik¹ alanda işbirliği yapmakta, geleceğin Türk kozmonotlarının yetiştirilmesine destek vermektedir.

Sosyal bilimler alanında işler bu kadar iyi yürümekte, özellikle de Rusya cephesinde. Örneğin Rusya'da Türkiye çalışan siyaset bilimci yetiştirilmemektedir. Gerçi Rusya Federasyonu Devlet Başkanı D. A. Medvedev'in Türkiye ziyaretinden sonra durum değişebilir. Ziyaret sırasında taraflar, kültür, ilim ve eğitim alanlarındaki temasların artırılması konusunda anlaşmaya varmışlardır.

İlmî alanda da alışılmış klişelerden vazgeçmek gerekmektedir. Birinci sorun, genç ilim adamlarının yetiştirilmesidir. Türkiye'de Rusya'ya ve Rus-Türk münasebetlerine ilgi artarken, Rusya'da durum farklıdır. Türk Tarihi ve Osmanlı araştırmaları Rusya'da bir türlü krizden çıkamamaktadır. Bu durumu değiştirmek için acil önlemler almak gerekmektedir. Yine Türkiye ve Rusya'daki ilmî mirasın araştırılması için öğrenci ve uzman değişimi her iki ülkenin de yararına olacaktır. Gerek tarih gerekse de filoloji alanlarında araştırılmamış çok konu mevcuttur.

Hiç şüphesiz bizler, geçmişin hesabını vermeliyiz. Soğuk Savaş mirasını ve birbirimizden habersiz kalma dönemini atlatmak çok zordur. Bahsettiğimiz dönemden çok sayıda olumsuz unsur kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde sosyal bilimler alanında ilim adamları dost olmayan ülkelerle çalışmak üzere yetiştirilmiştir.

Ancak durum değişmiştir. Bizler artık farklı tarihî şartlarda yaşıyoruz. Türkiye, Rusya'nın dostluk münasebetleri geliştirdiği ülkelere biridir. Geçmişte münasebetleri zorlaştıran bütün engel ve yaklaşımlardan kurtulmamız gerekiyor. Birbirimize karşı olan mental/entelektüel ilgi, ilmî temasla-

¹ Astronotik, amacı gezegenler arasında gidip gelmeyi incelemek ve gerçekleştirmek olan bilim dalı. Bkz. Vedat Gültek, **Rusça-Türkçe Sözlük**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s. 601. (çev. notu).

rımız için de özel sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Millî edebiyatlarımızın yüksek seviyesine uygun hareket etmemiz gerektiğini de çekinmeden söyleyebilirim. Türkiye bu bağlamda Rusya'dan daha öndedir. Onlarca Türk üniversitesinde Rus dili ve edebiyatı dersleri okutulmaktadır. Rus klasik eserleri ve modern Rus edebiyatından eserler Türkçeye tercüme edilmektedir. Gazi ve Ankara üniversitelerindeki Rus dili ve edebiyatı uzmanlarının (Zeynep Günal ve Zeynep Zafer) çalışmalarını takdirle karşılıyoruz. Okan ve Boğaziçi üniversitelerinde de Rus dili ve edebiyatı uzmanları yetiştirilmektedir.

Soğuk Savaş dönemindeki mücadele, günümüzde birbirimize uzman gönderme ve birbirimizle ilgili kitap yayımlama konusundaki yarışa dönüşmüştür. Bu konuda da Türkiye'nin bir adım daha önde olduğunu söylemek mümkündür. Benim önerim ise uzman tercümanların katılacağı ortak toplantıların düzenlenmesidir. Ayrıca bildiğim kadarıyla Şarkiyat Enstitüsü'nde bir zamanlar bölüm başkanlığı yapan Prof. Dr. Aleksandr Kolesnikov, "Rus Arşivlerinde Türkiye" adlı bir proje başlatmıştı. Bu proje, Rus ve Türk bilim adamlarının birlikte çalışmalarını öngörüyordu. Çeşitli nedenlerden dolayı bu proje hayata geçirilmemiştir. Ancak bu projenin tekrar canlandırılması üzerinde düşünmekte fayda vardır.

Herkes tarafından bilinmektedir ki ara sıra Rus ve Sovyet araştırmacılarının gerçekleştirdikleri konferanslar (ki bunlar da çoğunlukla belli başlı yıldönümleriyle ilgilidir) ciddi meseleleri ele almaktan uzaktırlar. Bu alanda da başka şekillerde ortak faaliyetler gerçekleştirilebilir. Örneğin belli konuların tartışılacağı ortak yuvarlak masa toplantıları ve seminerler, iki ülkenin genç ilim adamlarını ortak çalışmalar yapma konusunda teşvik edebilir. Bu tür faaliyetler de uzun vadeli olmalıdır. Rus-Türk işbirliği, yeni bir safhada gelişmedikçe, bizler yerinde saymaya mahkûm olacağız.

ST. PETERSBURG/LENİNGRAD ÜNİVERSİTELERİNDE OS- MANLICA EĞİTİMİ (1920'Lİ YILLARDAN GÜNÜMÜZE KADAR)¹

Doç. Dr. Aleksey PILÖV*

St. Petersburg'da Rusya İmparatorluğu'nun en büyük komşusu Osmanlı Devleti'nin resmî dili olan Osmanlıca'nın araştırılması ve okutulması, daha 1822 yılında başlamıştır. Bu süreç hiç kesilmeden günümüze kadar devam etmektedir. St. Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü, Osmanlıca ve bu dilin çeşitli yazı türlerini okutma geleneğine sahiptir. Eğitim sürecinde de bölümdeki hocaların kaleme aldığı kitaplar kullanılmaktadır. Okutulan kitapların başında daha XIX. yüzyılın başında Türk-Tatar Edebiyatı Bölümü (bu bölümün adı 1863-1919 yıllarında böyleydi) Başkanı Ordinaryus Profesör V. D. Smirnov'un kaleme aldığı *Obraztsoviye Proizvedeniya Osmanskoy Literaturı v İzvleçeniyah i Otrıvkah* (Osmanlı Edebiyatının Örnek Eserlerinden Alıntılar) adlı eser gelmektedir.

V. D. Smirnov'un eseri, önsöz (analiz bölümü) ile başlamakta ve bu bölümde müellif, eseri kaleme alırken dikkat ettiği ilmî prensiplerden bahsetmektedir. Bunların başında “okumak için seçilen metinlerin tedricen zorlaştırılması” prensibi gelmektedir. Yine müellif önsözünde şunları yazmaktadır: “Edebî tür çeşitliliğine bakılmaksızın edebî eserlerin/örneklerin ait olduğu dönemler arasındaki farklar gözden kaçırılmamalıdır. Bu faktörlerin ihmali, eserin didaktik amaçları dolayısıyla okuyucunun gözlerini yoracaktır”². Böylece V. D. Smirnov, okul

* St. Petersburg Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü Öğretim Üyesi

¹ 1919'da Doğu Dilleri Fakültesi'nin yeniden yapılandırılması döneminde kadar Osmanlıca eğitimi ile ilgili makalemizdeki bölümler, aşağıdaki makaleden yararlanarak kaleme alınmıştır. Bkz. S. N. İvanov, “Kafedra Türkskoy Filologii”, *Uçönnye Zapiski LGU. Seriya Vostokovedçeskih Nauk*, No. 13 (1960), s. 69-78.

² V. D. Smirnov, *Obraztsoviye Proizvedeniya Osmanskoy Literaturı v İzvleçeniyah i Otrıvkah s Prilojeniem Faksimile Ofitsialnih Dokumentov Raznih Poçerkov*, St. Petersburg, 1891, s. III.

kitapları kaleme alınırken eğitim-metodolojik amaçları okuma parçalarının seçiminde tarihî yaklaşımla birleştirmek gerektiğini vurgulamaktadır. O dönemde müellifin bu görüşleri, son derece ilerici fikirlerdi. Bu görüşlerin haklılığının ispatı da söz konusu eserin hâlâ (100 yıldan fazla) okutuyor olmasıdır.

V. D. Smirnov'un eserine çeşitli edebî tür ve üslupların örnekleri dâhil edilmiştir. Elyazmalardan alınan bu örnekler, Osmanlı-Türk dilinin gelişiminin farklı evrelerine (XIV.-XIX. yüzyıllar) aittir. Bu kitapta Mustafa Naima (öl. 1715), Kâtip Çelebi (öl. 1658), Fındıklı, Ahmed Aşık gibi müelliflerin eserlerinden okuma parçaları yer almaktadır. Yine Smirnov, çalışmasında folklor içerikli nesir eserlerden (Kırk Vezir Hikâyeleri, Helvacı Güzeli Hikâyesi), destanlardan (Battal Gazi Destanı), XIX. yüzyıl Osmanlı gazetelerindeki makalelerden (Ahmed Mithat Efendi (1844-1913)'nin yazıları), Avrupa'nın etkisi altında kaleme alınan romanlardan (Namık Kemal (1840-1888)'in Ali Bey'in Maceraları ve Cezmi gibi romanları) örnekler vermektedir. Smirnov'un kitabında ayrıca Divan edebiyatı klasiklerinin eserlerinden de örnekler (Ahmed Paşa (öl. 1496), Necati (öl. 1508), Mihri-Hatun (öl. 1514), Ebu'l-Bakı (öl. 1600), Muhammed Fuzuli (1496-1556), Vasf (öl. 1820) vs.) verilmiştir. Nash, sülüs, talik, rik'a ve divan gibi yazı türleriyle kaleme alınmış sultanın fermanları da kitapta örnek olarak verilmiştir. Bu çalışmanın genişletilmiş ve düzeltilmiş ikinci baskısı, 1903 yılında yapılmıştır. Smirnov'un bu eseri, dünyada eşi benzeri olmayan bir çalışmadır. Önemini kaybetmeyen bu eser, günümüzde de St. Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nde okutulmaktadır.

Rusya'da Ekim İhtilâli'nden ve Türkiye'de de cumhuriyetin ilanından sonraki ilk yıllarda Şarkiyat alanındaki çalışmaların büyük kısmı Petrograd'daki Canlı Doğu Dilleri Enstitüsü'nde yapılmış, Şarkiyatçılar burada yetiştirilmiştir. Bu dönemde söz konusu enstitü, şehrin en önemli Şarkiyat merkeziydi. Bu enstitüde eski Şark Dilleri Fakültesi'nin meşhur hocaları görev yapmıştır. Onların arasında A. N. Samoyloviç, V. D. Smirnov, P. A. Falöv ve K. G. Vamvaki gibi Türkologlar da vardı³. Daha sonra Petrograd'daki Canlı Doğu Dilleri Enstitüsü, Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. 1938 yılına kadar faaliyet gösteren bu enstitüde Profesör Nikolay Konstantinoviç Dmitriev (1898-1954) çalışmıştır. Dmitriev, Osmanlıca'yı yeni öğrenmeye başlayanlar için Bu Adam. Sözlüklü Osmanlıca Metinler adlı fıkralar kitabı (Leningrad 1928) yayımlamıştır. Eser, yöntem ile ilgili tavsiyeler ve Osmanlıca kelimelerin Rusça transkripsiyonlarının da yer aldığı sözlük içermektedir. Bu eser de hâlâ kullanılmaktadır.

Üniversitede Şarkiyat çalışmaları bu dönemde Sosyal Bilimler Fakültesi'nde yapıyordu. Bu fakülte, 1919 yılında Doğu Dilleri, Tarih-Filoloji ve Hukuk fa-

³ Vostokovedenie v Petrograde 1918-1922. Pamyatka Kollegii Vostokovedov Pri Aziatskom Muzee Rossiyskoy Akademii Nauk, Petrograd, 1923, s. 43.

kültelerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Yeni kurulan fakültenin Etno-Linguistik Bölümü'nde Farsça-Arapça ve Türkçe dilleri seksiyonları vardı. Buralarda Osmanlıca ve Çağatayca okutuluyordu⁴. Türkoloji, ilmî bir disiplin olarak üniversitede yeniden 1925'te canlandırılmıştır. Başta Türkoloji disiplini, Maddî Kültür Tarihi ve Dil Bilimi Fakültesi Şarkiyat Bölümü içerisinde, sonbahar 1934'ten itibaren ise üniversiteden ayrılan Leningrad Tarih-Felsefe-Dil Enstitüsü'nde yer almıştır. Enstitüde Türk-Moğol kürsüsü açılmış ve başkanlığına da N. K. Dmitriev getirilmiştir. Daha sonra bu bölüm, Filoloji Fakültesi içerisinde yer almıştır.

1944'te Leningrad Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi ve Türk Filolojisi Bölümü yeniden kurulduktan sonra Osmanlıca ve Türkçe eğitimine hep büyük önem verilmiştir. 1949-1972 yılları arasında bölüm başkanlığını Andrey Nikolaevič Kononov (1906-1986) yapmıştır. 1958 yılında SSCB İlimler Akademisi'ne muhabir üye, 1974'te de asil üye seçilen Kononov, en önemli Rus Türkologlarından biri olup, uzun süre boyunca SSCB Türkologlar Birliği'nin başkanlığını yapmıştır. Onun başkanlığı döneminde Osmanlıca derslerini Profesör Sergey Nikolayevič İvanov (1922-1999), Profesör Virineya Stefanovna Garbuzova (1914-2003), Nafisa İshakovna Şamilova, Afrasyab Paşayevič Vekilov (1920-2004), Arkadiy Pavloviç Grigoryev (1931-) gibi ilim adamları vermiştir. Profesör S. N. İvanov, "Türk Dilinde Arapça ve Farsça Deyimler" dersine girmiştir. Bu derste İvanov, öğrencilere Naima Tarihi ve Ali Bey'in Maceraları'ndan alıntılar gibi çok zor Osmanlıca metinler okutmuştur. Daha sonra İvanov, Arabizmi v Turetskom Yazıke (Türk Dilinde Arapça Deyimler)⁵ adlı ders kitabı da kaleme almıştır. Bu kitabında Rus bilim adamı, Arap morfolojisinin temel kaidelerini kaleme almış, çok sayıda da Osmanlıca deyim örneğini vermiştir. Ortaçağ Türk Edebiyatı uzmanı Profesör V. S. Garbuzova da Osmanlı edebî metinlerini okuma ve yorumlama ile ilgili özel seminerler veriyordu. N. İ. Şamilova ise Osmanlıca derslerini okutma tecrübesini Stary Turetskiy (Arabskiy) Alfavit (Eski Türkçe (Arapça) Alfabe) adlı bir eser⁶ kaleme alarak umumileştirmiştir. A. P. Vekilov, bölümde Osmanlıca tarihî ve edebî metinler okutuyordu. İkinci ve üçüncü sınıflara temel Osmanlıca, üst sınıflara ise "Türk Epigrafisi ve Paleografyası" dersini veriyordu⁷. Bölümdeki son yıllarında A. P. Vekilov, Doç. Dr. N. N. Telitsin ile birlikte Osmanskiy (Arabo-Persidskiy)

⁴ a.g.e., s. 34-36.

⁵ S. N. İvanov, **Arabizmi v Turetskom Yazıke**, Leningrad, 1973.

⁶ N. İ. Şamilova, **Stary Turetskiy (Arabskiy) Alfavit**, Leningrad, 1960.

⁷ A. N. Kononov, **Vostokovedeniye v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, s. 196.

Alfavit. Uçebnoe Posobie Dlya Studentov Türkologov (Osmanlıca (Arapça-Farsça) Alfabe. Türkolog Öğrenciler İçin Ders Kitabı)⁸ adlı eser kaleme almıştır. Vekilov'un öğrencileri bugün de bu kitabı ders kitabı olarak okutuyorlar. Yine A. P. Grigoryev, uzun yıllar boyunca aynı bölümde Osmanlıca kaleme alınmış tarih ve coğrafyaya (örneğin Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, XVII. yüzyıl) dair kitapları okutmuş ve analiz etmiştir.

Günümüzde St. Petersburg Devlet Üniversitesi Türk Filolojisi Bölümü'nde Osmanlıca/Türkçe'yi öğrenme ve öğretme sürecinin teorik temeli, Prof. Dr. Viktor Grigoryeviç Guzev (1939-) tarafından ortaya atılan Türkçe gramere semantik yaklaşım oluşturmaktadır. Leningrad Devlet Üniversitesi (günümüzde St. Petersburg Devlet Üniversitesi) Şarkiyat Fakültesi Türk Filolojisi Bölüm Başkanı (1988 yılından itibaren) olan Profesör Guzev, Eski Anadolu Türkçesi (Osmanlıca) kaynaklarının temelinde kendi gramer konseptini oluşturmuştur. Guzev günümüzde de üniversite öğrencilerine Osmanlıca dersleri vermektedir. Guzev'in Staroosmanskiy Yazık (Osmanlıca) adlı kitabı⁹ 1979'da yayımlanmıştır. Günümüzde bölümün eğitim müfredatına göre Osmanlı alfabesi, Osmanlı morfoloji ve imlası, farklı dönemlere ait tarihî ve edebî eserlerin okunması gibi dersler, II.-IV. sınıf öğrencilerine okutulmaktadır (toplam 448 saat). Derslerin hocaları ise A. V. Obratsov, A. İ. Pılöv ve N. N. Telitsin'dir. Osmanlıca dersi III.-IV. sınıflarda okutulmaktadır (72 saat). Ayrıca yüksek lisans öğrencilerine A. V. Obratsov, Osmanlı Klasik Nazmı dersini vermekte (toplam 36 saat) ve bu derste Sultan Veled ve Şeyh Galib gibi Selçuklu ve Osmanlı şairlerinin eserlerini ele almaktadır. Doç. Dr. A. İ. Pılöv ise Türk Romanının Oluşumu (N. Kemal) adlı ders vermektedir (toplam 36 saat). Bu derste N. Kemal'in 1970'li yıllarda kaleme aldığı eserler analiz edilmektedir.

St. Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nde Osmanlıca ve günümüz Türkçesindeki Osmanlıca Ögeler gibi dersleri okutma geleneğinin korunması ve gelişimi, büyük kültürel-tarihî ve pratik bir önem taşımaktadır. Çünkü Osmanlıca okuyup-yazmak, öğrenci ve uzmanların Osmanlı Devleti'nin kültürel ve edebî mirasını tanımalarını, Osmanlıca eserleri orijinalinden okumayı, ilmî çalışmalarda tarihî ve edebî eserleri kullanmayı ve modern Türkçe ile ilgili pratik bilgileri geliştirmeyi sağlamaktadır.

⁸ A. P. Vekilov - N. N. Telitsin, **Osmanskiy (Arabo-Persidskiy) Alfavit. Uçebnoe Posobie Dlya Studentov Türkologov**, St. Petersburg, 1999.

⁹ V. G. Guzev, **Staroosmanskiy Yazık**, Moskova, 1979.

RUSYA'DA TÜRK EDEBİYATI: KÜLTÜRLERİ KARŞILIKLI KAVRAMA METODU OLARAK EDEBİ ESERLERİN TERCÜMESİ

Doç. Dr. Apollinariya AVRUTINA*

Ortadoğu'nun diğer Müslüman devletlerinin edebiyatlarından farklı olarak daha özgün gelişen Türk edebiyatı daha XIX. yüzyılda Avrupaî tarz romanını benimsemiş ve günümüzde de bu roman türüyle denemelerine devam etmektedir. Arap harfleriyle Osmanlıca ve Avrupa tarzında 1876 yılında kaleme alınan Namık Kemal'in Ali Bey'in Maceraları adlı romanının yayımlanmasıyla Avrupa romanının gelenekleri ustalıkla kopyalanmaya başlanmış, daha doğrusu bu gelenekler, Türk tarzına uydurulmuştur. Her ne kadar Türkiye'de roman türünde yeni bir Türk edebî akımı ortaya çıkmasa da (hâlbuki modern müzik alanında Anadolu halk şarkıları, Avrupa rokuyla karışınca "Anadolu roku" adlı yeni bir müzik türü ortaya çıkmıştır) Avrupaî romantizm, realizm, modernizm ve postmodernizmin adaptasyonu, XX. yüzyılda önemli sonuçlar vermiştir.

XX. yüzyılın başı ve ortalarında daha 50-70 yaşında olan genç Türk romanı aktif bir şekilde (ancak yeterince kapalı bir ortamda) tarihî vakaları da göz önünde bulundurarak gelişmiştir. Bu vakaların başında İstanbul'un kuşatması, bağımsızlık hareketi, Kemalist devrimi ve Türk toplumundaki değişiklikler gelmektedir. Bu dönemde ilk Türk feminist yazar Halide Edip Adıvar, Pantürkizm'in yaratıcılarından Ziya Gökalp, gerçekçi yazar Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlar ön plana çıkmaktadır. Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu adlı ölümsüz eseri, Orhan Pamuk'un eserlerinden çok öncesinde bütün dünyada Türk edebiyatının "yüzü" ve "kartviziti" hâline gelmiştir. Köylü roman türü hızlı bir şekilde gelişmiştir. Bu bağlamda Reşat Enis Aygen, Orhan Kemal ve tabii ki de Türk edebiyatının efendisi Yaşar Kemal'in adları ön plana çıkmaktadır. Modernist yazar Ahmet Hamdi Tanpınar, ilk

* St. Petersburg Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi İslam Tarihi ve Kültürü Bölümü Öğretim Üyesi

Türk postmodern yazar olarak kabul edilecek Peyami Safa, postmodern yazarlar olan Latife Tekin ve Bilge Karasu'nun adlarını da zikretmek gerekmektedir.

Sovyet döneminde edebî çeviri ekolu/okulu oluşmuş ve toplu bir şekilde büyük ölçüde de SSCB İlimler Akademisi'nin kontrolünde eski ve yeni edebî gelenekleri olan bütün ülkelerin önemli eserleri Rusçaya tercüme edilmiştir. Orijinal dillerden yapılan çeviriler, birer şaheser olmuş ve neredeyse her biri konunun uzmanı tarafından kaleme alınan ilmi açıklama, giriş, sonuç gibi eklerle zenginleştirilmiştir. Sovyet ve Türk yazarları arasında gelişen işbirliği ve Nazım Hikmet'in Moskova'da yaşamasından dolayı Türk edebiyatı da SSCB'de çok popülerdi. İnişli-çıkışlı siyasi münasebetlere rağmen Türk edebiyatı, SSCB'de iyi tanınıyordu. Sovyet sonrasında Müslüman Doğu'ya olan ilginin artmasıyla Türk edebî eserleri, çeviri kitaplar arasında en popüler eserler olmuştur. Rus okuyucuların en fazla tanıdığı Türk yazarlarının adlarını zikretmekte fayda vardır.

XX-XXI. yüzyıllarda Türk edebî eserlerin çevirisinden bahsederken Mustafa Kemal'in Nutuk'undan başlamak gerekmektedir. Çünkü bu eser, Sovyet Rusyası'nda yayımlanan ilk çeviriydi. Nutuk, SSCB'de birkaç kez basılmıştır. Dört ciltlik yayının yarı sıra Nutuk'un bazı bölümleri ayrıca daha sonra meşhur Sovyet Türkolog A. Miller'in redaksiyonunda yayımlanmıştır¹. Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Ömer Seyfettin ve Sabahattin Ali'nin eserleri birkaç baskı yapmıştır. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiir kitabı yüksek tirajla yayımlanmıştır². Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rıfat, Fahri Erdiç ve diğer Türk şairlerinin eserleri de birçok kez basılmıştır³. SSCB'de en fazla Nazım Hikmet ile Reşat Nuri Güntekin'in eserleri basılmıştır. Rus okuyucuları arasında Çalığışu'nun popüleritesi, Sovyet televizyon kanallarında gösterilen Aydan Şener'in başrol oynadığı filmlere de ilgiyi arttırmıştır.

Sovyet sonrası Rusyası'nda, özellikle de son yıllarda Türk edebiyatına ilgi daha da artmıştır. En popüler yazarların başında hiç şüphesiz Orhan Pamuk gelmektedir. Onun bütün eserleri Rusçaya tercüme edilmiştir. Yine Reşat Nuri Güntekin'in külliyatı yayımlanmış⁴, Perihan Maden, Ahmet

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Puty Novoy Turtsii, I-IV (Pobeda Novoy Turtsii 1921-1927)**, Moskova, 1929-1934; **Atatürk. İzbrannie Reçi i Vıstupleniya**, haz. A. F. Miller, Moskova, 1966.

² F. H. Dağlarca, **Çetirehkrılaya Ptıtsa. Stihi**, Moskova, 1984.

³ **Odnajdı Nepremenno. Stihi Sovremennih Turetskih Poetov: Sbornik**, çev. R. Fiş, önsöz E. Vinokurov, Moskova, 1985.

⁴ R. N. Güntekin, **Kolleksiya Lutsih Romanov**, Moskova, 2008-2009.

Hamdi Tanpınar, Bilge Karasu, Mehmet Murat Somer'in romanları tercüme edilmiş, Sabahattin Ali'nin roman ve şiirleri yeniden tercüme edilmiştir.

Bir ülkenin edebiyatının popüleritesi hiç şüphesiz yazarların ustalığına bağlıdır. Bununla birlikte bu süreçte etkili olan başka faktörler de mevcuttur. Sıkça tercüman, okuyucuyu yeni kültür ve yabancı bir dünya ve mentalite ile tanıştırmak zorundadır. Doğu ülkelerindeki birçok kültürel gerçek, Batı ülkelerinde çok garip kabul edilebilir. Rusçaya tercüme edilmiş Sabahattin Ali'nin İki Kadın adlı hikâyesini örnek verebiliriz. Hikâyede adamın öldüğü gün genç ve yaşlı iki eşi, bundan sonra hayatlarını nasıl idame ettirebileceklerini tartışıyorlar⁵. İki eş ve aşk üçlüsü, her Rus ve Avrupa romanının bağımsız bir süjesini teşkil edebilir. Sıradan bir Avrupalı (günümüzde modern toplumdaki çeşitli yeni sosyal eğilimler hariç) bir erkeğin iki eşinin değil aynı çatı altında yaşamalarını, birbirlerini tanımalarını dahi anlayamaz. Şeriatın kaidelerine önem veren Doğulu okuyucu için ise böyle bir durum, çok sıradandır. Bu durum yalnızca laik Türkiye için geçerli değil. Biz burada genel olarak Doğu mentalitesinden bahsediyoruz. Bir süjenin nasıl algılanacağı, anlam ve fikirleri koruyarak ve kabul edilemez veya anlaşılabilir hususları yumuşatarak yazarın ifadelerini okuyucuya ulaştırılıp ulaştırılmayacağı, açıklamalar yapmayı da öngören tercümanın işine bağlıdır.

Rusya ile Türkiye birbirine yakın ve birçok konuda birbirlerine benzeyen iki ülkedir. Batı ile Doğu arasında kalan ve geçmişte büyük imparatorluklar olan Rusya ile Türkiye, günümüzde gelişen kapitalizm şartlarında gerileme dönemi yaşıyorlar. Rus ve Türk mentalitelerinin yakınlığı da bundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte mentalitelerin yakınlığının, bir ülkede yabancı edebiyatın başarı veya başarısızlığını belirleyeceğini ileri sürmek doğru olmayacaktır. Aksi takdirde Rusya'da gerek klasik gerekse de modern Japon edebiyatının ilgi görmesinin sebeplerini anlamak, zor olacaktır. Zira Rus ve Türk toplumlarının mentalitelerinin yakınlığından söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla çeviri eserlerin bir ülkedeki popüleritesinin sebeplerini sıralayacak olursak mentalite yakınlığını, ancak üçüncü sıraya yerleştirebiliriz. İlk iki sırada ise sürükleyici süje ile derin anlam içeren yazarın ustalığı ile tercümanın ustalığı yer almaktadır.

Orhan Pamuk, “yazarlar için kılavuz” olarak adlandırabileceğimiz Öteki Renkler adlı kitabında okuma sürecini veya kitap yazımını, sıkça tasavvur edilen filmi izlemekle karşılaştırmaktadır. Bu husus aslında çevirmenin çalışması için de geçerlidir. Tasavvur gücü, yazarın düşüncesini anlamayı, yazarın olduğu yerde aklen bulunmayı, onun yolundan geçmeyi kolaylaştırmakla

⁵ Sabahattin Ali, *Dohodny Dom. Rasskazı*, Moskova, 1951, s. 122-129.

kalmıyor, çevirmeni yazarın mantık hatalarından koruyabiliyor ki, okuyucular bu tür hataların müsebbibi olarak mutlaka çevirmenleri kabul ediyorlar. Bu bağlamda Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna* adlı romanındaki bir sahneyi örnek olarak verebiliriz.

Romanın başkahramanı Raif, Maria'yı evine kadar geçiriyor ve bir sonraki gün görüşmeyi kararlaştırarak vedalaşıyorlar. Maria anahtarlarını çıkarıyor ve kapıya yaklaşıyor. Raif ise gitmek üzere arkasını dönüyor. Bu arada Maria, kendisine seslenme kararı veriyor, çünkü görüşecekleri yer ve zamanı kararlaştırmadıklarını hatırlıyor. Raif dönüyor ve şöyle bir cümle sarf ediyor: "Ben ona aşağıdan yukarıya baktım. Ancak karanlıkta onun yüzünü kötü görebildim"⁶. Peki kahramana ne olmuş? Düşmüş mü? Oturmuş mu? Meğer Maria, kapı önündeki küçük merdivenin en üst basamağında duruyormuş. Daha önce bu merdivenden hiç bahsedilmediğinden çeviri eserde merdivenin ortaya çıkışı, garip karşılanmaktadır. Ancak çevirmen bu sahneyi, bir film sahnesi olarak görürse, bu merdiveni çeviriye en başta ekleyebilir. Zira evin yakınına kadar gidip de böyle büyük bir mimari ayrıntıyı gözden kaçırmak mümkün değildir. Orijinalinden çeviri yaparken sadet harici sözler kullanmaktan korkmamak gerekmektedir.

Çevirmenlerin çoğu, meşhur yazarların eserleri karşısında yersiz korkuya kapılıyorlar. Bu da bazen bütün işi bozmaya yeterli oluyor. Sadece harfi harfine çeviri değil yazarların orijinal eserde yaptıkları hatalar da çeviriye bozmaktadır. Zira okuyucu, ister istemez bu hataların çevirmenlere ait olduğu kanısına varıyor. Orhan Pamuk *Sessiz Ev* adlı romanında Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) eşinin cüceler için bir ev inşa ettirdiğini yazmaktadır. Bu kadın, I. Ahmed'in annesiydi. Orhan Pamuk ise I. Mehmet (1444-1446) adını zikretmektedir⁷. *Masumiyet Müzesi* adlı romanında ise Caravaggio'nun İshak'ın Kurban Edilmesi adlı resmini hatalı olarak İsmail'in Kurban Edilmesi olarak adlandırmakta⁸, Chopin'in Cenaze Marşını, Mozart'ın Cenaze Marşı olarak sunmaktadır⁹. Hâlbuki Mozart'ın cenaze marşları yoktur! *Masumiyet Müzesi*'ndeki en tuhaf hata ise müzenin adresi ile ilgilidir. Füsun'un notunda binanın adresi, Dalgıç Çıkmaz sokak No. 24 olarak verilmiştir. Hâlbuki doğrusu, Dalgıç Çıkmaz sokak No. 2'dir¹⁰. Bu tür

⁶ Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, İstanbul, 2001, s. 81.

⁷ Orhan Pamuk, *Sessiz Ev*, İstanbul, 2006, s. 10.

⁸ Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*, İstanbul, 2008, s. 554.

⁹ Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*, s. 94.

¹⁰ Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*, s. 259.

kusurlar hiç şüphesiz eserlerin yüksek kalitesine etki etmemektedir. Ancak bir ihtimal, okuyucu bunların, çevirmenin ya da editörün hatası olarak kabul edecektir. Hatalar ise mutlaka fark edilecektir, çünkü bu tür eserleri genellikle hep eğitilmiş insanlar okumaktadır.

Edebî eserlerin çevirisiyle uğraşanlar yalnızca belli ölçüde yaratıcılık potansiyeline değil sosyal bilimler alanında genel kültüre de sahip olmalılar. XIX. yüzyıla ait bir metni çeviren, yazarın hayat ve eserleri ile onun dönemi hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Yakın ve Uzak Doğu hakkındaki metinlerin çevirisi, söz konusu bölgelerin kültürel özelliklerine vakıf olunmadan yapılamaz. Yukarıda Sovyet çeviri ekolünden/okulundan bahsetmiştik. Maalesef günümüzde Rusya'da bu ekolden neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Zira kitap pazarı günümüzde yalnızca maddî kaygılar çerçevesinde gelişmektedir. Yayınevi, söz konusu kaygılarından dolayı çevirmene sıkça yeterince süre vermemektedir. Birçok kimse de edebî eserleri sahip olduğu yetenek veya ilmî çıkarlar dolayısıyla çevirmemektedir. Bunun altında daha "prozaik" sebepler yatmaktadır.

Ancak çalışmalarını çok yüksek kalitede olup örnek çeviriler olarak algılanan Sovyet ekolüne mensup çevirmenler de ciddi hatalar yapmışlardır. Gerçi bu hatalar o dönemde belirli süreç veya sübjelerle ilgili bilgi elde edilememesi ile ilgiliydi. 1980'li yılların sonuna kadar SSCB, kapalı bir ülkeydi ve kimse'nin yabancı arkadaşı yoktu. Aşlamayacak siyasi sebeplerden dolayı günümüzde bütün Türkologların haberdar olduğu temel alanlardaki (örneğin günlük hayat) en basit şeyler, okuyucu tarafından anlaşılamiyor yada yanlış tercüme ediliyordu. Örneğin eskiden Türkçeden Rusçaya yapılan bir çeviride Hatip adlı imamın adını taşıyan liselerle ilgili satırlara rastlamak mümkündü. Hâlbuki günümüzde herkes, Cuma hutbelerini okuma hakkına da sahip olacak imamların yetiştirildiği İmam Hatip adlı okulların mevcudiyetinden haberdardır.

Umberto Eco çeviri sanatına dair eserinde¹¹ çevirmenlerin hamisi olan Kutsal Hieronim'in sözlerine yer vermektedir: "harfi harfine değil, anlam olarak çevirmek gerekiyor"¹². Gerçekten de çevirmen, yazarın sözlerini harfi harfine çevirmekten ziyade onun hislerini, daha doğrusu yazarın resmini, ritmini aktarmalıdır. Bu bağlamda Orhan Pamuk'un Sessiz Ev adlı romanı-

¹¹ Umberto Eco, **Dire quasi la stessa cosa**, Milano: Bompiani; French translation: **Dire presque la même chose**, Paris: Grasset, 2007; German translation: **Quasi dasselbe mit anderen Worten**, München: Hanser, 2006; English Version: **Mouse or Rat? Translation as Negotiation**, London: Weidenfeld and Nicolson, 2003.

¹² Umberto Eco, **Skazaty Poçti Toje Samoe**, Moskova, 2005, s. 5-8.

nın başkahramanı Fatma'nın (tamamen geçmişte yaşayan ninenin aralıksız bilinç akını) monoloğu¹³ ve Yeni Hayat adlı romanının başkahramanının yolculuk izlenimlerini (otobüslerle Türkiye'yi dolaşarak kendi aşkını aramakta ve onun konuşması sıkça çok ritmik -otobüs pencerelerinden görünüp kaybolan telgraf direkleri ritmine uygun- olmaktadır) örnek verebiliriz.

Çevirmen, yazarı hissetmeli, onun gibi düşünmelidir. Çevirmen yazarı çok iyi tanımalıdır. Bundan bir süre önce ben merhum Bilge Karasu'nun Göçmüş Kediler Bahçesi adlı romanını çeviriyordum. Bu eser, "saat" prensibine göre yazılmış 12 bilmece-masaldan oluşmaktadır. Akşam yaklaştıkça masallar "kararmakta" ve "karamsarlaşmakta"dır. Saatlerin akrepleri, şafağa doğru ilerlerken masalda da güneş, etrafı aydınlatmaya başlamaktadır. Birçok masalda garip bir şekilde kanser hastalığı ve yengeçten (her ikisinin de Rusçadaki karşılığı - "rak"tır) bahsedilmektedir. Ayrıca yazar, bu eserinde köylerde halk arasında kullanılan sözlerle oynamaktadır. Bu kelimeler, "kanser tümörü" anlamına gelmekte, ancak harfi harfine "bana acı verme", "bana dokunma", "beni rahatsız etme" şeklinde tercüme edilmektedirler¹⁴. Kitabı çeviri sürecinde yazarla ilgili fazla bir şey bilmiyordum. Onunla ilgili yazılan sınırlı biyografilerde onun Ankara Üniversitesi'nde Felsefe dersleri verdiği ve 1995 yılında ağır bir hastalıktan öldüğü yazılmaktadır. Bu eseri yazar, ölümünden çok önce kaleme almış ve bu romandan sonra birçok kitap daha yazmıştır. Ancak Karasu'nun da muhtemelen kanserden öldüğü düşüncesi hiç aklımdan çıkmıyordu. Çünkü kanser hastalığı ile ilgili düşünceler onu da hiç bırakmamış, hatta romandan da anlaşılacağı üzere onu çok duygulandırmıştır. Bir süre sonra Bilge Karasu'nun eski öğrencilerinden biriyle tanıştım. Karasu'yu çok iyi tanıyan bu öğrencisi, bana hocasının birkaç yakın arkadaşının bu hastalığa yakalandığını, hatta kendisinin de bu hastalıktan öldüğünü söyledi. Böylece ölümünden birkaç yıl önce yazdığı romanı, bana adeta bu olayı zaten anlatmıştı.

Umberto Eco kitabında çevirmenlerinin "kendilerini kitaba dâhil etmeye hazır olduklarını" ve kendilerini onunla özdeşleştirdiklerini yazmaktadır¹⁵. Söz konusu metne "dâhil olma" durumu, çevirinin hatasız yapılmasını sağlamaktadır. Kendinizi de şöyle kontrol edebilirsiniz: cümleyi çevirmeye başlayın ve orijinal metne bakmadan cümleyi, hatta bütün paragrafı kendiniz

¹³ Orhan Pamuk, **Sessiz Ev**, İstanbul, 2006, s. 329-337.

¹⁴ Bilge Karasu, **Göçmüş Kediler Bahçesi**, İstanbul, 2006, s. 73-74, 130-155.

¹⁵ Umberto Eco, **Skazaty Poçti Toje Samoe**, Moskova, 2005, s. 5-8.

tamamlayınız. İki metni karşılaştırdığınızda orijinal ile çevirinin tamamen bire bir olduğunu görürsünüz.

Edebî eserlerin çevirilerinin doğruluğu, soyut bir momentum değildir. Ancak bunu yukarıda da bahsedilen harfi harfine prensibinden kaçınırken hatırlamakta fayda vardır. Okuyucuya başka bir dünya resmini aktarırken çevirmen onu kendi dünya algılayışına göre yansıtmaktadır. Dolayısıyla yalnızca kendi kültür geleneklerini bilmek yeterli değildir. Onu aynen yabancı dil hocasının söz konusu yabancı dili “bilinçli” bildiği gibi “anlamak” ve “bilinçli” bir şekilde taşımak gerekmektedir. Edebî eserlerin çevirisi ile ilgili çok sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Bu çeviri türü (edebî eserlerin çevirisi), aynen diğer çeviri türleri (teknik, tıp veya hukuk alanlardaki eserlerin çevirisi) gibi yalnızca başka kültürleri tanıma sürecinde değil, aynı oranda kendi kendini tanıma ve araştırma sürecinde de bir araçtır. Bu süreçler olmadan ise yeni şeyleri keşfetmek, araştırmak ve anlamak mümkün değildir.

Точность художественного перевода не является неким отвлеченным, абстрактным моментом, о котором следует помнить, избегая буквализма, о чем говорилось выше. Передавая читателям новую картину мира, переводчик проецирует ее на собственную картину мира, поэтому нужно не просто «знать» свою культурную традицию, как знает носитель свой родной язык – ее нужно «сознавать», ее носителем нужно быть «осмысленно», так же, как «осмысленно» знает чужой язык иностранец-преподаватель этого языка. Художественный перевод, которому в научной и в художественной литературе посвящено так много трудов, является, как и перевод любой иной разновидности – технический, медицинский или юридический, не только инструментом познания иной культуры, но в той же степени инструментом самопознания, самоизучения, без чего открытие, изучение и понимание нового невозможно.

Эко в своей монографии пишет о том, что многие его переводчицы «были готовы вжиться в текст», отождествляя себя с ним.¹⁴ Это состояние – погружение, проникновение в текст помогает добиться полной точности при переводе. Несложно проверить себя: можно начать переводить предложение и завершить его или даже целый абзац, не глядя в оригинал, а при сравнении окажется, что оригинал и перевод полностью совпадают.

смысл» (*там*).¹¹ Действительно, переводчику succeeds не буквально передавать авторские слова, а авторские эмоции, точнее, авторскую картинку, авторский ритм. В этом смысле показательны монологи главной героини романа Памука «Дом типинья» Фатмы – безостановочный поток сознания старухи, полностью живущей в прошлом,¹² а также дорожные впечатления главного героя романа «Новая жизнь» – он колесит по Турции на автобусах в поисках любимой, и его речь нередко ритмична – в такт мельканию телеграфных столбов за окном автобуса.

Переводчик должен чувствовать писателя, мыслить, как он. Переводчик должен узнать автора лучше, чем как если бы они были знакомы. Некоторое время назад я перевестила роман замечательного, ныне, увы, покойного, турецкого автора Билге Карасу «Сад умерших котов». Книга состоит из 12 притч-сказок, которые написаны по «часовому» принципу. По мере того, как приближается вечер, сказки «темнеют», мрачнеют, а когда стрелки часов двигаются к расцвету, солнце начинает светить и в сказках. Во многих сказках странным образом обыгрывается тема рака: и как болезни, и как земноводного; более того, автор странным образом играл словами, употребляемыми в просторечии, в деревнях. Эти слова обозначали раковую опухоль, но дословно переводились «не делай мне больно», «не трай меня», «не беспокой меня».¹³ На момент работы с книгой об авторе мне было известно немного – скупые биографии сообщали, что он был преподавателем философии Анкарского университета, и умер в 1995 году от тяжелой болезни. Над книгой, которую я перевестила, он закончил работать задолго до смерти и после нее успел написать несколько романов. Однако мне не давала покоя мысль о том, что Карасу, возможно, в конце концов, и сам заболел раком и умер от него, раз мысли об этой болезни никак не покидали его и даже, как видно из романа, вызывали некий душевный разлад. Спустил некоторое время мне довелось познакомиться с бывшим студентом Карасу, который изучал у писателя философию в Анкаре и близко знал его, и этот студент подтвердил мне, что, действительно, несколько близких друзей автора, а в конце концов, и он сам умер именно от этой болезни. Так что его книга, написанная за несколько лет до смерти, рассказывала об

¹¹ Уберто Эко, *Сказать почти то же самое*, Москва 2005, с. 5-8.

¹² Orhan Pamuk, *Sessiz Ez*, Istanbul 2006, s. 329-337.

¹³ Bilge Karasu, *Görmüş Kediyle Bahçesi*, Istanbul 2006, s. 73-74, 130-155.

переводчику, либо плохому редактору – ведь «высокую» литературу в любой стране читают, в основном, образованные люди.

Однако специалист по художественному переводу требуется не только определенный творческий потенциал, но и качественное гуманитарное образование. Перевод текста XIX века невозможен без знакомства с жизненным и творческим путем автора и его эпохой, без восприятия всех глубинных структур текста как единого целого. Перевод текстов о Востоке, о Ближнем или о Дальнем, невозможен без знания культурных особенностей региона. Выше уже упоминалось о советской школе перевода, которая в данное время, увы является практически утраченной в России в связи с новыми, коммерческими темпами развития книгоиздательского рынка, когда издательство зачастую не готово предоставить переводчику достаточное время для создания качественной работы, а многие занимаются художественным переводом не по призванию и не с научными интересами, а по причинам, намного более прозаическим. И тем не менее, многие переводчики старой советской школы, чьи тексты в России по праву считаются примерами работ высочайшего уровня, нередко допускали серьезные культурологические ошибки, вызванные, правда, естественной невозможностью узнать о том или ином культурном объекте или процессе. В силу неодолимых политических причин (ведь до конца 1980-х годов СССР был закрытой страной, ни у кого не было друзей-иностранцев) самые обычные вещи, часто – атрибуты повседневной жизни, прекрасно знакомые в наши дни любому толковому, могли быть не поняты и неверно переданы в переводе. К примеру, в каком-нибудь старом «турском» переводе, на прекрасном русском языке, нередко можно встретить фразы о лице имени мамы Хатиа, хотя в наши дни всем известно о специальных духовных училищах, существующих в Турции, где готовят будущих имамов – глав мусульманской общины, которые будут иметь право читать пятничную проповедь, хутбу.

Умерто Эко в своей монографии, посвященной искусству перевода (***Dire quasi la stessa cosa***. Milano: Bompiani; French translation: Paris: Grasset 2007; German translation: München. Hanser 2006; English Version: London: Weidenfeld and Nicolson 2003, Phoenix paperback 2004 (*With Experiences in Translation*, partial version of *Dire quasi la stessa cosa*)), приводит слова святого Иеронима, покровителя переводчиков: переводить нужно «mon verbum e verbo sed sensum exprimere de sensu» - «Не слово в слово, а смысл в

договариваются встретиться на следующий день и прощаются. Мария вытаскивает ключи и подходит к входной двери, а Раиф поворачивается, чтобы уйти. В этот момент Мария решает его окликнуть: она вспомнила, что они не договорились о месте и времени встречи. Раиф возвращается. Далее следует фраза: «Я смотрел на нее снизу вверх, и в темноте мне было плохо видно ее лицо».⁶ Что случилось с героем? Он устал? Присел? Оказываться, героиня стоит на верхней ступеньке крыльца. Поскольку нигде ранее эти ступеньки не упоминались, в переводе их появление воспринимается странно. Но если переводчик «увидит» эту сцену, как сцену кинофильма, во всех деталях, он «нарисует» ступенчатое крыльцо в самом начале – ведь невозможно, подойдя к дому, не заметить такую крупную архитектурную деталь. Не следует бояться некоторых отступлений от буквального перевода оригинала.

Многие переводчики испытывают пистет перед произведениями именитых писателей. Ложный в этих случаях страх обещает испортить все дело. Ведь не только доскональный перевод, подстрочник, губит произведение в переводе, но и ошибки, которые невольно допущены автором в оригинале и попадают в перевод, в некоторых случаях портят его, так как читатель волей-неволей приписывает их переводчику. Орхан Памук в «Доме тишины» пишет о доме для карликов, который построила супруга султана Мехмеда III (1595 - 1603), она же мать Ахмеда I. Памук в тексте указывает султана Мехмеда II (1444 - 1446).⁷ В «Музее невинности» автор ошибочно называет картину Караваджо из галереи Уффици «Жертвоприношение Исаака» «Жертвоприношением Измаила»,⁸ траурный марш Шопена – траурным маршем Моцарта (у Моцарта нет траурных маршей)⁹ и так далее. Самая забавная ошибка в «Музее Невинности» связана с адресом самого музея: в записке Фюсюн номер дома значится как 24 по улице Дилгич Чыкмаз, тогда как на самом деле номер дома – 2.¹⁰ Все эти недочеты, безусловно, не влияют на высокий уровень произведения, но есть вероятность, что читатель обязательно припишет их либо плохому

⁶ Ali Sabahatin, *Kirik Mantolu Madona*, Istanbul 2001, s. 81.

⁷ Orhan Pamuk, *Sessiz Ev*, Istanbul 2006, s. 10.

⁸ Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*, Istanbul 2008, s. 54.

⁹ Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*, Istanbul 2008, s. 94.

¹⁰ Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*, Istanbul 2008, s. 259.

Орхан Памук часто сравнивает процесс чтения либо написания книги с просмотром воображаемого фильма – об этом он пишет в сборнике эссе «Другие цвета», который можно по праву назвать своего рода «учебником для писателей». Это в полной мере относится и к работе переводчика: за работой всегда необходимо смотреть воображаемый фильм. Сила воображения не только помогает понять авторский замысел, мысленно побывать там, где бывал автор, пройти его дорожку, но и способна спасти переводчика от авторских логических ошибок, которые читатель обязательно припишет переводчику. В качестве примера такой ошибки можно привести сцену из романа «Малюна в меховом манто» Сабахаттина Али: Главный герой (Турок Раиф) провожает героиню (Марию) до дома, они

сюжет и глубокоую идею произведения и (2) переводческого мастерства. после (1) авторского мастерства, подразумевающего захватывающий близость менталитета, вероятно, следовало поместить на третье место, культурной традиции в той или иной стране в порядке их важности, или иной иностранной переводной литературы популярности той приходится. Поэтому, если расположить факторы популярности той поскольку говорить о близости менталитетов в данном случае не японской литературы в России, как классической, так и современной стране, иначе сложно понять причины невероятной популярности либо успеха той или иной зарубежной литературы в той или иной утврждать, что только близость менталитетов обуславливает успех российского и турецкого менталитетов. В то же время неверно было бы при развиваемая капитализм. Отсюда проистекает и близость промежуточное положение между Востоком и Западом, обе в прошлом – великие империи, обе в данный момент переживают период упадка Россия и Турция близки и похожи во многом. Обе занимают

автором. либо неприемлемые моменты, передать то, что было заложено в текст иной сюжет, и уместя ли, сохранив суть и идею, глядя непонятные составление комментариев, зависит то, как будет воспринят тот или целом. Но именно от работы переводчика, нередко подразумевающей в пражданского общества; здесь мы говорим о восточном менталитете в светской стране, ориентированной на либеральные нормы радовой. Конечно, здесь не стоит говорить исключительно о Турции, всего, на установка шариата, читателя подобная ситуация выявляется восточного читателя, носителя восточного, ориентированного, прежде совместном проживании под одной крышей, в то время как для две жены одного мужа могут быть знакомы, не говоря уже о

тиражом вышел сборник стихотворений Фазыла Хюсюню Далгарджа,² неоднократно издавались сборники произведений турецких поэтов, среди которых были такие мастера, как Орхан Вели, Мелих Джевдет, Октав Рифат, Фахри Эрдич и другие.³ Лидером по числу публикаций в советское время был, безусловно, Назым Хикмет – в СССР вышло даже академическое собрание его сочинений, а также Решат Нури Гюнтекин. Популярность его «Птички певчей», ставшей на долгие годы любимой турецкой книгой русских читателей, способствовала неоднократному показу по центральным каналам фильмов с Айдан Шенер в главной роли. В постсоветской России, особенно в последние годы, наблюдается рост популярности турецкой литературы. Самым популярным писателем остается Орхан Памук, все произведения которого переведены на русский язык. Было издано собрание сочинений Решата Нури Гюнтекина,⁴ переведены романы Перихан Маден, Ахмеда Хамди Танпынара, Билге Карасу, Мехмета Мурата Сомера, изданы новые переводы стихотворений и романов Сабахатина Али.

Популярность литературы той или иной страны зависит, безусловно, от мастера авторов. Однако, не только от него. Ведь часто переводчику требуется познать читателя с совершенной новой культурой, с незнакомой картиной мира и менталитетом. Многие культурные реалии, естественные в восточной стране, могут быть шокирующими в стране западной. В качестве примера можно привести расказ Сабахатина Али «Две жены», переведенный на русский язык, в котором в день смерти мужа молодая и пожилая супруги покойного пытаются решить, на что им жить дальше.⁵ Сама по себе ситуация – две жены, любовный треугольник, – могла бы стать самостоятельным сюжетом любого русского, европейского романа. Европейский менталитет рядового обывателя (не будем здесь принимать во внимание различные новые социальные тенденции, которые наблюдаются в современном обществе в наши дни) не допускает и мысли о том, что

² Ф. Х. Далгарджа, *Четырехкратная птица*. Стихи, Москва 1984.

³ *Однажды неприменно*. Стихи современных турецких поэтов: Сборник, Перевод с турецкого Рафия Фиша. Предисловие Евгения Винокурова, Москва 1985.

⁴ Р. Н. Гюнтекин, *Коллекция лучших романов*. 10 книг, Москва 2008-2009. Романы: Ночь огня, Листопад. Врат женщин. Цветок развалин. Старая болезнь. Последний принц. Клеймо. Королек - птица певчая. Ветки кизила. Мельница.

⁵ Али Сабахатин, *Дыхательный дом*. Рассказы, Москва 1951, с. 122-129.

Адывар, родоначальник пантюркизма Зия Текальп, критический реалист Решат Нури Гюнтекин – его бессмертная «Птичка Певчая» стала «липом» и «визитной карточкой» турецкой литературы во всем мире за десятилетия до Орхана Памука. Активно развивая жанр дореволюционного романа - вспоминается творчество Фешата Эниса Айгюна, Орхана Кемаля, и, конечно же, мэтра турецкой литературы, Яшара Кемаля. Особняком стоит творчество модерниста Ахмеда Хамди Таныынара, Пямы Сафа, которого позднее признают первым турецким постмодернистом, а также творчество постмодернистов: писательницы Латифе Текин и романиста Билге Карасу.

В советский период была создана целая школа художественного перевода и массово, а часто и под редакцией Академии Наук СССР, переводились и издавались литературные образцы почти всех стран мира, обладавших той или иной, древней или новой литературной традицией. Переводы, как правило, выполнялись с языков оригинала, отличались высоким мастерством, и почти всегда сопровождалась научными комментариями, вступлениями либо послесловиями, написанными ведущими специалистами в области того или иного языка либо литературы. В рамках этой работы турецкая литература (достаточно популярная отчасти благодаря первоначальным контактам советских и турецких писателей, а также проживанием в Москве Назыма Хикмета) была достаточно подробно представлена в СССР, несмотря на неоднозначные отношения стран, а в постсоветский период с учетом всеобщей моды на культуру мусульманского Востока вот уже десять лет является одной из самых «модных» среди переводных литератур. Представляется целесообразным упомянуть о том, кто из турецких авторов хорошо знаком русскому читателю.

Вероятно, говоря о переводах турецкой литературы XX – XXI века, список следует начать с «Речи» Мустафы Кемаля Атюрка, поскольку они были практически первым переводом, опубликованным в Советской России. «Речи» несколько раз издавались в СССР, имется полное, четырехтомное издание, кроме того, избранные речи были переизданы позднее под редакцией известного русского советского филолога А. Миллера.¹ Неоднократно переиздавались романы, рассказы, пьесы различных авторов – Азиза Несина, Яшара Кемаля, Орхана Кемаля, Омера Сеифетина, Сабахаттина Али. Большим

¹ Кемаль Мустафа Атюрк, *Путь новой Турции, I-IV. (IV Победа новой Турции 1921-1927)*, Москва 1929 - 1934; Атюрк, *Избранные речи и выступления*, ред. и вступит. статья А. Ф. Миллера, Москва 1966.

ТУРЕЦКАЯ ЛИТЕРАТУРА В РОССИИ - ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК МЕТОД ВЗАИМНОГО ПОЗНАНИЯ КУЛЬТУР

к.ф.н., доц. АПОЛЛИНАРИЯ АВРУТИНА*

Литература Турции, развивающаяся более самобытно, чем литература многих других ближневосточных, мусульманских стран, еще в XIX веке освоила типично европейский жанр романа, в наши дни не перестает с ним экспериментировать. С появлением в 1876 году первого авантюрного турецкоязычного, османского романа Намыка Кемаля «Приключения князя Али-бей», написанного в европейской манере на османском языке арабской вязью, традиции европейского романа мастерски копировались, точнее, мастерски адаптировались на турецкую почву. Хотя в Турции не возникло ни одного нового, типично турецкого направления в жанре романа (что наблюдается, скажем, в современной турецкой музыке, где, к примеру, синтез народного пения крестьян Анатолии и европейского рока дал в совокупности новый жанр «анатолийский рок»), адаптации европейского романтизма, реализма, модернизма и постмодернизма принесли в XX веке богатые плоды.

Молодой турецкий роман, возраст которого в начале и середине XX вв. насчитывал всего 50-70 лет, развивался активно и достаточно замкнуто, реагируя на исторические перемены, прежде всего, в стране: на оккупацию Стамбула, Освободительное движение, Кемалистскую революцию и, как следствие, на перемены в турецком обществе, ознаменовавшиеся творчеством ряда замечательных писателей-прозаиков. Среди них – первая турецкая феминистка Халиде Эдип

* Санкт-петербургский Государственный Университет, Филологический факультет, программа «История и культура Ислама»

текстов по истории и географии (в частности, отрывков из «Книги путешествий» Эвлии Челеби [XVII в.]).

В настоящее время теоретической основой изучения и преподавания османско-турецкого языка на кафедре тюркской филологии СПбГУ является функционально-семантический подход к явлениям тюркской грамматики, разработанный профессором Виктором Григорьевичем Лузевым (род. 1939). Проф. В. Г. Лузев, заведующий кафедрой тюркской филологии Восточного факультета ЛГУ (ныне СПбГУ) с 1988 г., создал свою грамматическую концепцию в основном на материале старонатолийско-тюркского (староосманского) языка и ныне читает студентам бакалавриата спецкурс «Староосманский язык». Его перу принадлежит монография «Староосманский язык» (М.: Наука, 1979). Согласно ныне действующему учебному плану кафедры, занятия по изучению османского алфавита, основ морфологии и орфографии османского языка, чтению исторических и литературных текстов разных его периодов проводятся для студентов бакалавриата (II-IV курсы) в объеме 448 учебных часов доцентами А. В. Образцовым, А. И. Пылевым и Н. Н. Телициным. Спецкурс «Староосманский язык» читается студентам III-IV курсов бакалавриата в объеме 72 часов. Студентам магистратуры доц. А. В. Образцовым преподается спецкурс «Нормативная поэтика османской классической поэзии» (36 часов) с чтением и разбором образцов творчества сельджукских и османских поэтов от Султана Велета до Шейха Гаиба, а доц. А. И. Пылевым – спецкурс «Становление турецкого романа (Намык Кемаль)» (36 часов) с упражнением в чтении отрывков из романа Н. Кемаль, написанных в 70-е годы XIX в.

Сохранение и развитие традиций преподавания на Восточном факультете Санкт-Петербургского университета османского языка и османских элементов в современном турецком языке имеет большое культурно-историческое и практическое значение, поскольку знание османского языка позволяет студентам и начинающим специалистам осваивать литературное и общекультурное наследие Османской империи, читать в оригинале и использовать в научной работе исторические сочинения и документы, а также совершенствовать свои практические знания и современное турецкое языка, во многих сферах применения и стилих которого до сих пор бытует значительное количество османизмов.

Николаевич Кононов (1906-1986), избранный в 1958 г. членом-корреспондентом, а в 1974 г. действительным членом АН СССР. А. Н. Кононов являлся одним из виднейших тюркологов нашей страны, долгие годы он возглавлял Советский комитет тюркологов. В годы его руководства Кафедрой занятия по чтению и комментированию арабграфических османских текстов в разное время вели профессор Сергей Николаевич Иванов (1922-1999), ставший впоследствии заведующим Кафедрой, профессор Виринея Стефановна Гарабузова (1914-2003), старшие преподаватели Нафиса Исхаковна Шамилова, Афрасяо Пашаевич Бекилов (1920-2004) и Аркадий Павлович Григорьев (род. 1931). Проф. С. Н. Иванов разработал и читал курс «Арабизмы (арабо-персидские элементы) в турецком языке», включивший чтение особо сложных османских текстов (в частности, отрывки из «Истории» Намы и романа «Приключенная Али-бей»). Позднее С. Н. Иванов издал учебное пособие к своему курсу под названием «Арабизмы в турецком языке» (Л.: Изд-во ЛГУ, 1973), где изложил основные правила арабской морфологии применительно к арабским заимствованиям в турецком языке, привел в качестве примеров множество лексических османизмов. Проф. В. С. Гарабузова, ведущий специалист по истории средневековой турецкой литературы, проводила семинары по чтению и комментированию османских литературных текстов в качестве иллюстраций к своим лекционным курсам. Н. И. Шамилова обобщила свой многолетний опыт преподавания османского языка, создав учебно-методическое пособие «Старый турецкий (арабский) алфавит» (Л.: Изд-во ЛГУ, 1960). А. П. Бекилов проводил на Кафедре занятия по чтению и комментированию средневековых турецких (османских) исторических и литературных текстов для студентов II-III курсов, по обучению основам старой турецкой письменности, а для студентов старших курсов также некоторое время читал созданный им оригинальный спецкурс «Турецкие эпиграфика и палеография».⁵ В последние годы своей работы на Кафедре А. П. Бекилов, совместно с доцентом Н. Н. Телипциным, создал учебное пособие «Османский (арабо-персидский) алфавит. Учебное пособие для студентов-тюркологов». (СПб.: Изд-во СПбГУ, 1999), используемое его учениками в современном учебном процессе. А. П. Григорьев в течение многих лет преподавал на Кафедре курсы по чтению и комментированию османских арабграфических

⁵ А. Н. Кононов и др., *Востоковедение в Ленинградском университете*, Ленинград, 1960, с. 196.

В первые годы после Октябрьской революции в России и проводившаяся Турецкой Республикой подготовка востоковедов и научная работа по востоковедению осуществлялась главным образом в Петроградском институте живых восточных языков (с 1920 г.), который в это время стал основным востоковедным центром города. Там работали многие видные ученые бывшего факультета восточных языков, в том числе тюркологи: проф. А. Н. Самойлович, проф. В. Д. Смирнов, проф. П. А. Фатев и лектор К. Г. Вамваки.³ Позднее Петроградский институт живых восточных языков был преобразован в Ленинградский восточный институт, просуществовавший до 1938 г. В нем трудился в те годы профессор Николай Константинович Дмитриев (1898-1954), издавший первое в своем роде пособие для начинающих османистов – сборник городских анекдотов «Бу Адам. Османский текст со словарем» (Л., 1928), снабженное методическими указаниями и полным словарем встречающихся в текстах лексик с транскрипцией османских слов кириллицей, также используемое и в наши дни.

В университете востоковедение в эти годы было представлено на факультете общественных наук, образованном в 1919 г. путем объединения факультета восточных языков, историко-филологического и юридического факультетов. На этнолого-лингвистическом отделении вновь образованного факультета существовала Секция языков ирано-арабско-турецкой культуры, где преподавались османский и чагатайский языки.⁴ Тюркология как научная дисциплина была возрождена в университете в 1925 г. - сначала в составе восточного отделения на факультете языкознания и истории материальной культуры, а осенью 1934 г. в выделившемся из университета Ленинградском историко-филолософско-лингвистическом институте (ЛИФИЛИ), где была открыта тюрко-монгольская кафедра, которую возглавил Н. К. Дмитриев. В дальнейшем кафедра вошла в состав восточного отделения филологического факультета.

После восстановления Восточного факультета Ленинградского государственного университета и Кафедры тюркской филологии в 1944 г. изучению и преподаванию османско-турецкого языка неизменно уделялось большое внимание. С 1949 г. по 1972 г. Кафедрой тюркской филологии Восточного факультета ЛГУ руководил профессор Андрей

³ Востоковедение в Петрограде. 1918-1922. Памятка Коллегии Востоковедов при Азиатском Музее Российской Академии Наук, Петроград 1923, с. 43.
⁴ Там же, с. 34-36.

недопустимо «совсем упускать из виду и различия эпох, к которым принадлежат те или другие литературные образцы, независимо от различия родов литературных произведений. Полное пренебрежение этими фактами в виду диалектической задачи сборника [...] невольно резало бы глаз читателя?». Таким образом, В. Д. Смирнов считал необходимым при составлении хрестоматий сочетать учебно-методические задачи с конкретно-историческим подходом в выборе материала для чтения. В то время эти взгляды автора являлись весьма передовыми, и их справедливость подтверждает тот факт, что данное пособие чаще, чем какое-либо другое, используется в процессе преподавания османского языка вот уже более 100 лет.

В пособие В. Д. Смирнова вошли отрывки различных литературных жанров и стилей, воспроизведенные по рукописным источникам и представляющие различные периоды развития османско-турецкого языка XIV-XIX вв.: это исторические сочинения Мустафы Намы (ум. 1715), Кытоба Челеби (ум. 1658), Фундуклу, Ахмета, Ашика и других авторов; прозаические произведения (новеллы) фольклорного происхождения («Рассказы сорока везиров», «Рассказ о прекрасном халвовшике» и др.); отрывки из эпических сказаний (воинская повесть «Бойны за веру Сейида Баттала Тази»); из османской публицистики XIX в., в частности, статьи известного литератора-просветителя Ахмета Мидхата-эфенди (1844-1913); из наиболее ранних, созданных под европейским влиянием, романов в османской литературе «Триключения Али-бея» и «Джезми» Мехмета Намыка Кемали (1840-1888). Кроме того, в хрестоматию вошли образцы стихотворных произведений классиков «литературы Дивана» Ахмета-паши (ум. 1496), Нелжати (ум. 1508), Мухри-хатун (ум. 1514); Абд-ул-Баки (ум. 1600), Мухаммеда Физули (1494-1556), Васыфа (ум. 1820) и др., а также образцы официальной-делового стиля (в частности, султанские указы-ферманы), выполненные почерками «наسخ», «сулу», «талик», «фрика» и «дивани». Второе, расширенное (прежде всего за счет образцов исторических сочинений) и улучшенное (выполненное типографским набором) издание «Образцовых произведений...» увидело свет в 1903 г. Хрестоматия В. Д. Смирнова – единственное в мире пособие такого рода; не утратив своего значения, оно и в наши дни активно используется в учебном процессе на Восточном факультете СПбГУ.

В. Д. Смирнов, *Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках с приложением официальных документов разных почерков*, СПб., 1891, с. III.

**ОСМАНСКИЙ ЯЗЫК В САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОМ-
ЛЕНИНГРАДСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ С 1920-Х ГОДОВ ДО
НАШИХ ДНЕЙ!**

к.ф.н., доц. Алексей ПЫЛЕВ

Изучение и преподавание в Санкт-Петербургском университете османского языка – языка Османской империи, крупнейшего ближневосточного соседа Российской государства – началось в 1822 г. и не прерывается по сей день. Кафедра тюркской филологии Восточного факультета СПбГУ сохраняет уникальные традиции преподавания различных аспектов османского языка, представляющего значительным количеством текстов разнообразных жанров и тематики арабской графике, используя собственные учебные пособия, в частности, хрестоматию «Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках», составленную еще в конце XIX в. выдающимся профессором Университета и завсегдущим Кафедры турецко-татарской словесности (названные Кафедры с 1863 по 1919 гг.) В. Д. Смирновым.

Хрестоматия В. Д. Смирнова представляется предисловием (вводным аналитическим разделом), где автор четко обозначает научно обоснованные принципы, которыми он руководствовался при составлении пособия. Это, прежде всего, «последовательность в постепенной сложности и трудности понимания текста выбиравемых для чтения текстов». Вместе с тем автор отмечает, что

¹ Раздел статьи, касающийся преподавания османского языка до реорганизации Факультета восточных языков в 1919 году, подготовлен с использованием материалов статьи проф. С. Н. Иванова «Кафедра тюркской филологии», *Ученые записки ЛГУ. Серия востоковедческих наук*, вып. 13, 1960, с. 69-78.

* Кандидат филологических наук, доцент Кафедры тюркской филологии Восточного факультета Санкт-Петербургского государственного университета

организатор семинара доктор А. А. Колесников в бытность свою заведующим отделом ИВ работал над реализацией очень важной темы: "Турция в архивах России" и планировал совместную работу российских и турецких ученых. По разным причинам этот проект не удался, но стоит подумать о публикации этих документов молодыми учеными обеих стран.

Далее: ни для кого не секрет, что эпизодические конференции российских и советских исследователей (как правило, приуроченные к каким-нибудь праздничным датам) не в состоянии решать какие-либо серьезные проблемы. Было бы целесообразно перейти к иным формам совместной деятельности: например, к тем же "круглым столам" по отдельным вопросам, к созданию постоянно действующих семинаров, подобно тому, на II заседании которого мы присутствуем. Такие "столы" и семинары способствовали бы созданию программ для совместных исследований молодых ученых наших стран.

Естественно, что очень важно перейти к подобным формам работы на сроки от года до нескольких лет. Без вступления в новый этап российско-турецкого сотрудничества мы будем обречены стоять на месте!

турецких отношений, то в России положение иное. Можно сказать, что традиционная российская школа изучения истории Турции, османистика, переживает глубокий кризис. В связи с этим необходимо принять срочные меры по исправлению сложившейся положения. Например, не следует ли на взаимной основе организовать обмен студентами старших курсов для подготовки специалистов по изучению огромного наследия, хранящегося в России и Турции. И для истории и для филологии существует множество интересных вопросов, неисследованных тем.

Конечно, мы вынуждены раслачиваться за прошлое. Очень трудно преодолеть наследие "холодной войны", многолетнюю "недифференцированность" друг о друге, последствия постоянной "завапов", "тупиков" прошлого, от всего, что отяготило наши отношения развиваются неуклонно. Необходимо избавляться от отношения в прошлом.

Большой ментальный интерес друг к другу предполагает и особую ответственность за наши научные контакты. Не побоюсь сказать, что мы должны стремиться соответствовать высокому уровню наших национальных литератор. Турция в этом отношении нас опережает. С удовольствием отметим, что в десятках турецких университетов преподаются русский язык и литература. Преведен большой объем русской классики, активно переводятся произведения современной русской литературы. Мы очень высоко оцениваем работу специалистов по русскому языку и литературе Гюни и Анкара (Зейнеп Тюнал и Зейнеп Зафер). В университетах "ОКАН" и "БОГАЗИЧИ" уже существует отделение по подготовке специалистов высокого класса по русскому языку и культуре.

Отрадно констатировать, что наше противостояние времен "холодной войны" сменялось "соревнованием" в области отпавленных друг к другу специалистов, количества изданных книг друг о друге. Россия идет здесь на втором месте.

Наше предложение: организовать совместные конференции специалистов-переводчиков. Далее. Как мне известно, наш уважаемый

В 1934 г. при ИВ была создана ассоциация тюркологов, которая первоначально называлась "Турецкое объединение при ИВ". Почетным председателем Ассоциации был избран Н. Я. Марр, председателем – А. Н. Самойлович, ученым секретарем – А. Д. Новичев.

К началу Великой Отечественной войны тюркологи ИВ представляли немногочисленные, но достаточно квалифицированные коллективы. Война нарушила налаженную работу ИВ. Некоторые тюркологи погибли на фронте и в блокаду, некоторые были эвакуированы в Ташкент. В конце 1942 г. в Ташкенте в ИВ был создан Тюркологический кабинет, при нем работала большая группа аспирантов-узбеков.

В мае 1945 г. сотрудники ИВ вернулись из Ташкента и приступили к работе. Турецкий кабинет возглавляли А. Н. Кононов. В его ведении были и Среднеазиатский кабинет. В 1956 г. существовавший Сектор (Музей) восточных рукописей был преобразован в ЛО ИВ, в котором в числе других кабинетов был создан Тюрко-монгольский кабинет. В настоящее время в связи с переименованием ЛО ИВ в "Институт восточных рукописей" четверо сотрудников работают в Секторе Центральной Азии под руководством С. Г. Клышторного.

Теперь позволю себе перейти к современным проблемам, к теме контактов". Надо прямо сказать, что ослабление государственных научных структур в связи перестройкой неблагоприятно отразилось на качестве научных контактов. Более или менее успешно развиваются контакты в области высоких технологий – здесь пальма первенства принадлежит Роскосмосу. Как известно, он сотрудничает с Турпией в области развития космонавтики, в подготовке будущих полетов турецких космонавтов в космос.

В гуманитарной сфере положение складывается далеко не так благоприятно, особенно с российской стороны. Например: в России практически не ведется подготовка специалистов-политологов по Турции. Правда, после успешного недавнего визита Д. А. Медведева и его переговоров с турецкой стороной, положение может измениться. Принятая совместная программа предполагает укрепление контактов в сфере культуры, науки и образования.

В научной сфере требуется отход от устоявшихся стереотипов. Первая проблема – это подготовка молодых исследователей. Если в Турции мы видим растущий интерес к изучению России, российско-

торкологот. Продолжением его деятельности стал Тюркологический кабинет (1928-1930) (сокращенно ТУРК, которому В. В. Бартольд представлял свою личную библиотеку и 2 комнаты в своей квартире (Университетская набережная, д. 5)). Организационное собрание ТУРК состоялось в апреле 1928 г. К сожалению, в августе 1930 г. умер инициатор и руководитель ТУРК В. В. Бартольд.

С 1930 г. центром историко-лингвистических исследований в области тюркологии становится Институт востоковедения, в составе которого было 2 тюркологических кабинета: Среднеазиатский и Турецкий, которым руководил А. Н. Самойлович, действительный член АН с 1929 г. и директор ИВ с 1934 по 1937 г. Первым сотрудником Турецкого кабинета с 1931 г. был азербайджанец, литературовед А. А. Сеид-заде. В 1932 г. в число сотрудников Турецкого кабинета были приняты историки А. А. Алимов, А. Е. Мочанов, А. Д. Новичев, Т. П. Черман и другие. В плане кабинета значились такие темы как "Аграрная политика кемализма", "Современная турецкая литература", "Экономический кризис в Турции", "История национально-освободительного движения в Крыму" и другие. Отметим, что известно исследование А. С. Тверитинова в 1933 г. получила свою научно-исследовательскую тему "Период Кепрюлю", рассчитанную на ряд лет. В том же году в Турецкий кабинет был приглашен доцент Турецкого языка, питомец Стамбульской учительской семинарии Хикмет Джебдет-заде, которому было поручено написать историю турецкой литературы от Танзимата до 1876 г., позднее в его плане значилась история современной турецкой литературы. Приглашение Хикмета Джебдет-заде – очень редкий случай сотрудничества российских и турецких ученых в те годы.

Кроме указанных лиц, отметим, что в ТУРК занимался турецкой филологией будущий академик А. Н. Кононов, благодаря которому в 1941 г. была издана "Грамматика турецкого языка".

В 1932 г., после официального визита в Москву и Ленинград премьер-министра Турецкой республики Исмета-паши (Инёню), политические отношения благоприятно отразились и на контактах в гуманитарной области. В 1933 г., по приглашению турецкого правительства, Турцию посетили Н. Я. Марр и А. Н. Самойлович. Для закрепления наметившихся контактов в середине 1933 г. при Президиуме АН СССР была создана "Комиссия содействия научным связям с Турцией" (КСОНСТ), которая просуществовала до 1937 г.

"превосходных мелодий и напевов турецкого народа, выражающих его тонкие чувства и мысли", т.е. сбережения и развития исконно турецкого мелоса. Вместе с тем, он предлагал приспособить турецкую музыку, турецкий мелос к современной, обработать их по правилам современной музыки.

Здесь местно упомянуть, что призыв Атаюрка к музыкальной реформе нашел отклик не только в турецкой среде, но и в советской России: была создана специальная комиссия в составе представителей Союза композиторов и солистов Большого театра для сотрудничества турецкими коллегам. Всесоюзное общество культуры и связи (ВОКС) организовало посылку грампластинок и записей гармонизаций советских песен.

Передача концертов по радио – довольно новое явление по тем временам – с успехом было использовано в 10-ю годовщину провозглашения Турецкой республики, т.е. 29 октября 1933 г.. В этот день ВОКС совместно с Радио организовали концерт в Большом зале Московской государственной консерватории. Советские исполнители Г. Гинзбург, А. Михелев и Н. Вагтер исполнили произведения турецких композиторов Львы Джемаль и Экрема Эки. В следующем 1934 г., в СССР впервые приезжали турецкие композиторы (упомянутые Львы Джемаль и Экрема Эки, а так же Джамаль Решит). Сотрудничество двух стран выразилось как в успешных гастролях, так и в заимствовании накопленного опыта. Турецкие консерватории Анкары и Стамбула отправили в СССР сборники народных турецких мелодий, которые изучались в советских школах. Российская сторона поделилась с турецкими музыкантами материалами, связанными с учебной деятельностью Московской консерватории. Взаимные отъезды российских и турецких деятелей культуры и просто слушателей свидетельствовали: музыка народов-соседей (как народная, так и классическая) вызвала огромный интерес, находила взаимное понимание. Следовательно, веками накопленные музыкальные сокровища обоих народов, то есть их высшие достижения духовной культуры, оказались близкими, родственными, связанными друг другом. Это говорит о многом.

Однако от музыки надо вернуться к нашей "личной" порковительнице – музее истории Кюно и её матери – музее памяти Мнемосине. Первым объединением тюркологов в Санкт-Петербурге – Петрограде был кружок В. В. Радова, который возник в 1918 г. по инициативе В. В. Бартольда. Кружок объединил всех ленинградских

РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИЕ ГУМАНИТАРНЫЕ КОНТАКТЫ

(20-50 ГГ. 20 ВЕКА)

Александр ВИТОЛ*

Отношения России и Турции в период между I и II мировыми войнами были озарены яркими личностями – прежде всего Кемалем Ататюрком. Выдвинувшие эти личности российские и турецкий народы сумели противопоставить страшим испытаниям первых десятилетий XX в. Волно к самосохранению и развитию, смогли продемонстрировать всему человечеству возможность не только мирных, но и дружественных отношений между вековыми противниками.

Российский и турецкий народы показали всем, кто способен оценивать мировые процессы, что закон "сохранения исторической энергии" соблюдается, а именно: возвышение России и Турции в позднее средневековье было не случайным явлением, как и возрождение этих "Фениксов" в XX в. было, в значительной степени, закономерным.

Мне хотелось бы начать свое выступление с важнейшего начинания великого Ататюрка – музыкальной реформы, последовавшей после его выступления на открытии Четвертой сессии межлического комитета 1 ноября 1934 г. В своей речи президент Турции сказал, что "первое и самое срочное, что требует нашего внимания – это турецкая музыка". Далее Ататюрк заявил о том, что "мерилом перемен в жизни нации служит ее способность к восприятию изменений в музыке". Таким образом, президент говорил своей аудитории о музыке как о показателе открытости общества к преобразованиям. Ататюрк подчеркнул важность собирання

* Научный сотрудник Института восточных рукописей (Санкт-Петербург)

Турецкая литература в России - художественный перевод как метод
взаимного познания культур

к.ф.н., доц. Аюлганария АБДУЛТИНА

Османский язык в Санкт-Петербургском-Ленинградском Университете
с 1920-х годов до наших дней

к.ф.н., доц. Алексей ПЫЛЁВ

Российско-турецкие гуманитарные контакты (20-50 гг. 20 в.)

к.и.н. Александр ВИТОЛ

Преподаватель: д.и.н., проф. Александр КОЛЕСНИКОВ

ЧЕТВЕРТАЯ СЕКЦИЯ

миром СНГ могут расматриваться в России в качестве полезного противовеса устремлениям других сил, а также внерегиональных исламских государств. Очевидно, что на данном этапе, активизируя сотрудничество с тюркским миром СНГ, Турция предостигается с российскими интересами. Очевидно, нынешний турецкий политический истеблишмент в целом отдает себе в этом отчет. Уже достигнутый в отношениях двух стран характер «доверительности» и «искренности» способен стать гарантией баланса и взаимного уважения интересов сторон в регионах СНГ. Это на настоящее время – единственный путь обеспечения стабильного развития всего евразийского региона. Последние российско-турецкие встречи на высшем уровне показывают достаточное понимание обеими сторонами этих реалий.

В то же время и некоторые российские ученые и политики в настоящее время иначе смотрят на взаимоотношения России и Турции и на ее роль в межрегиональных отношениях, нежели сразу после распада СССР. В центральном азиатском регионе, в противостоянии основным вызовам безопасности, весьма заметную роль играют региональные союзы и организации, в частности Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) и Организация Договора коллективной безопасности (ОДКБ). В настоящее время некоторые российские аналитики весьма неожиданно высказываются в пользу включения в данные образования и Турции⁶, с учетом того, что к деятельности ШОС проявляют интерес сразу несколько азиатских государств, не входящих в ее состав; среди них, кроме Турции, также Иран, Афганистан, Индия, страны Юго-Восточной Азии⁷. Однако здесь может возникнуть уже иная проблема – неизбежно начнется борьба Турции за влияние на регион, с которым она имеет историко-культурные связи. Это уже навряд ли будет отвечать интересам в ШОС ее лидеров – России и Китая⁸.

Несомненно, попытки Турции укрепить свое влияние в регионе Центральной Азии путем «культурно-образовательной» интеграции в создавшуюся ситуацию вряд ли останутся; современная Россия не имеет прежних возможностей СССР по тотальному контролю над информационно-образовательным пространством централизованного уровня. Однако на официальном уровне политика Турции не имеет открытого регионально-экстремистского характера и не увязывает гуманитарную экспансию с вопросами исламизации населения региона. Дестабилизация и радикализация исламизация региона навряд ли отвечает турецким интересам, учитывая непростую политическую обстановку в настоящее время внутри самой Турции. Усилия же Турции в направлении интенсификации культурно-гуманитарного сотрудничества с турецким

⁶ В частности, говорится о том, что присоединение Турции к ШОС могло бы повысить собственную независимую роль Турции на евразийском пространстве и «помочь ей выйти из тисков Вашингтона» (См. например: А. Дугин: *В надежде на зоревый свист. Интервью*. <http://lnews.az/politics/20081022112247404.html>).

⁷ <http://www.gosbal.ru/2008/06/07/492002.html>

⁸ Иyas Kamalov, *Konjunktik Strategik Izbirligim: Turk-Rus Ihtikali. Ot Sosledstva k Cotrudnicestvu: Rossiisko-Turkic Otkritiya, Otkadigi Strategik Arastirma Merkezi* (ORSAM) Raport No. 18, (2010), s. 13.

отношений Турции с западно-европейскими государствами и партнерами по НАТО. Происходило это, в частности, из-за развернутой США и ее союзниками широкомасштабной «гуманитарной интервенции» на Среднем и Ближнем Востоке, кульминацией которой стали боевые действия на территории Ирака весной-летом 2003 г. Вмешательство США во внутренние дела соседней с Турцией страны, особенно в болезненный для Турции курдский вопрос вызвал взрыв антиамериканских настроений турецкой общественности⁴. Все эти обстоятельства побудили руководство Турции искать другие направления своего внешнеполитического курса, в том числе и среди тех государств, которые прежде, в 90-е гг., не рассматривались в Турции как партнеры.

В этих изменившихся международных и региональных реалиях Турция неизбежно должна была скорректировать свою политику в отношении турецких государств-участников СНГ. Возникновение в турецкой внешней политике новых подходов к «туркскому миру» СНГ нашло, как мы попытались показать, в зависимости от изменений характера отношений с самой Россией. В политическом плане, в первые годы XXI века (особенно с начала боевых действий в Ираке) для Турции гораздо большее значение имели процессы на Ближнем Востоке, нежели интеграция турецких государств, которые в настоящее время выстраивают отношения с внешним миром исходя из исключительно прагматических соображений. В то же время для турецкой политической и научной элиты стало очевидно, что при выстраивании приоритетов на «евразийском направлении» никак нельзя не учитывать роль России. Ряд турецких ученых и политологов полагают, что в настоящее время «впервые за длительный период зародилась возможность выстраивать сотрудничество обеих стран по самым разным направлениям», причем «идеологические предубеждения уже не будут помехами»; в то же время подходить к выстраиванию отношений с Россией «предрезать», как то предполагается некоторыми маргинальными группировками внутри Турции», не будет на пользу той же Турции⁵.

⁴ По данным социологических опросов, опубликованных в начале 2005 г., 59,5% турок негативно оценивали политику США, 38,9% - рассматривали США как откровенно враждебное Турции государство (См.: М. К. Зиганшин, указ. соч., с. 36-37).

⁵ Gokhan Basik, "Değişim Algıları, Yeni Fırsatlar Dönemi", *Zaman*, 11.02.2009.

С другой стороны, финансовый кризис 1994 г., ставший серьезным потрясением для турецкой экономики, поставил под вопрос перспективы Турции как «локомотива» экономического развития турецких государств. Национальным экономикам турецких государств СНГ требовались долгосрочные программы развития, в которых турецкие предприниматели не были готовы участвовать. Не только экономическая, но и политическая реальность конца XX в. также показала отсутствие почвы для интеграции на базе общетурецкого единства. По свидетельствам среднеазиатских политиков, они сами плохо представляли себе возможности какой-либо интеграции после распада СССР. На официальном уровне лидеры новых турецких государств от Азербайджана до Кыргызстана никогда не заходила речь об интеграции с турецкими автономиями других государств (прежде всего, Российской Федерации и Китая). Кроме того, на роль лидера в турецком мире на рубеже XX-XXI вв. стали претендовать еще два крупных государства центральноазиатского региона, по площади, экономическому потенциалу и геополитической значимости не уступающие Турции, - Казахстан и Узбекистан. На вынужденный отказ Турции от попыток выступить в качестве политического лидера турецкого мира повлияла конкуренция других крупных государств, в частности, уже упомянутой КНР и Ирана. Турция к концу 90-х гг. XX-го столетия сохраняла возможности активно действовать только на направлениях культурно-гуманитарного сотрудничества, вынужденно отказавшись от каких-либо долгосрочных экономических либо политических инициатив. Однако культурно-гуманитарный аспект - это тот важный инструмент укрепления влияния в регионе, который еще в начале XX века использовался Турцией (тогда Османской империей) в отношении родственных народов. В годы, предшествующие Первой мировой войне, турецкие офицеры, ведя разведывательную деятельность на национальных окраинах Российской империи, осуществляли ее под лозунгом «распространения мусульманского просвещения»³.

Вместе с тем, в самые первые годы XXI века наметилась тенденция к постепенному восстановлению экономического и политического потенциала Российской Федерации в центральноазиатском регионе. С другой стороны, проявилась тенденция и к постепенному охлаждению

³ А. И. Пылив, *Восточное общество в Средней Азии: этнополитический срез*, Бишкек 2006, с. 87-88.

расматривалось в Турции как действенный инструмент политической консолидации. С этой целью в Турции в начале 90-х гг. создаются соответствующие госструктуры, в частности, «Ассоциация турецкой культуры и искусства» (ТЮРКСОЙ) и «Агентство по международному сотрудничеству и развитию» (ТИКА), первоначально функционирующая при Министерстве иностранных дел. Эти учреждения ведали всем спектром гуманитарного сотрудничества, особенно, образовательными программами. Турецкой стороной представлялись тысячи стипендий для студентов, обучавшихся в турецких вузах, организовывалось обучение деловых людей, дипломатов, офицеров армий новых независимых государств. Подобная «гуманитарная экспансия» развивалась не только в отношении независимых государств, но и автономных образований на территории самой Российской Федерации (Татарстан, Башкортостан, Северный Кавказ). Все эти явления с беспокойством воспринимались в России, поскольку непосредственно затрагивали ее экономические и геополитические интересы. Напряженность в российско-турецких отношениях усугублялась продолжавшимся членством Турции в НАТО, что определенно соответствовало интересам США, стремившихся воспрепятствовать реинтеграционному процессам в рамках СНГ с главенствующей ролью в них России.

Но к середине 90-х гг. ограниченность возможностей Турции выполнять роль не только политического, но и экономического лидера мирового мира, особенно видящуюся в распухшей роли Китая на евразийском пространстве и все более ошущавшейся стремления России возродить здесь свои позиции становилась все очевиднее. В этих условиях еще больше активизировались попытки США навязать регионам Ближнего, Среднего Востока и Центральной Азии собственные интеграционные схемы, направленные против основных геополитических соперников Соединенных Штатов в Евразии, причем основная роль в этих схемах отводилась Турции, а также государствам, этнически и культурно близким ей². При этом руководство США на словах неоднократно выражало распухшую «обеспокоенность» в связи с ростом «угрозы безопасности» в евразийском регионе.

² Так, в условиях активизировавшегося процесса «расширения НАТО на Восток» имел место выход Узбекистана и Азербайджана из Договора Коллективной безопасности стран-участников СНГ и появление так называемого блока ГУЛАМ (1996-1999 гг.), куда вошли два упомянутых турецких государства.

силам как внутри Турции, так и за ее пределами решавшей подержки ни в годы Второй мировой войны, ни после нее.

Казалось бы, подходящие условия для реализации «Большого тюркского проекта» на территории Евразии под эгидой Турции вновь обозначились после распада СССР. О якобы предстоявшем в Турции «историческом шансе» заговорили не только публицисты и журналисты, но и официальное руководство Турецкой Республики. Россия отчетливо демонстрировала прозападную направленность своего внешнеполитического курса, характеризовавшегося пассивностью на прочих направлениях, в том числе в отношениях со странами СНГ; на южных и восточных рубежах бывшего СССР возник, своего рода, геополитический вакуум, который немедленно попытался восполнить прочие внешние игроки мировой политики. Турция попыталась взять на себя роль лидера тюркского мира «от Адриатики до Великой Китайской стены», в политическом, экономическом, технологическом и культурно-гуманитарном аспекте. Причем в отдаленной перспективе допускалась возможность создания некоего союзного объединения всех тюркоязычных республик Евразии. Официально это «новое направление» во внешнеполитическом курсе Турции трактовалось тюркскими политиками следующим образом: «В 2000-е годы наше государство должно стать центром притяжения в этом обширном регионе»¹.

Помимо стремления к политическому лидерству Турции на протяжении нескольких лет вяглась основным торгово-экономическим партнером новых тюркских государств. К середине 90-х гг. XX в. Турция подписала около 200 соглашений по торгово-экономическому сотрудничеству с государствами Средней Азии и Закавказья. Сотрудничество включало в себя предоставление безвозмездной помощи, инвестиции турецких компаний в различные отрасли народного хозяйства «младших» экономический партнеров. В этом участвовала турецкий частный торгово-промышленный капитал и официальные правительственные организации, в частности, Турецкий комитет по внешнеэкономическим связям, учреждавший совместные с новыми тюркскими государствами деловые советы.

Активизировалась деятельность турецкой стороны и в направлении гуманитарного сотрудничества с тюркским миром, что

¹ М. К. Зиташина, Россия-Турция: от двустороннего сотрудничества к многоплановому партнерству, Бишкек - Ош 2009, с. 40.

ЦЕНТАЛЬНАЯ ТЕМАТИКА В РОССИЙСКО- ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ: ОТ «НАСЛЕДСТВА ИМПЕРИИ» К РЕАЛИИМ XXI ВЕКА

к.и.н., доц. Александр ШЫЛЕВ*

История взаимоотношений царской России и Османской империи вплоть до 1917 г. была наполнена войнами и разного рода политическими конфликтами. Очевидно, что при этом Турция стремилась найти союзников как среди враждебно настроенных России государств, так и внутри самой Российской империи – среди родственных в этническом и религиозном отношении тюркских народов. Обострение национального вопроса в Российской империи в годы Первой мировой войны (в особенности, на территории Закавказья и Средней Азии) не в последнюю очередь было связано с попытками подрывной деятельности в данных регионах военной разведки государств, враждебных России.

После установления на национальных окраинах России советской власти полные попытки, особенно в первые годы, получили дополнители импульс. В частности, это коснулось среднеазиатского региона, где инцидентами и организациями «Большого тюркского проекта» (уже в начале 20-х гг. XX в.) выступили некоторые политические деятели бывшей Османской Империи, пытавшиеся в данных целях использовать потенциал антисоветского басмаческого движения. Однако после появления на политической карте мира двух новых государств – СССР и Турецкой Республики, отношения двух государств не имели, в целом, открыто враждебного характера; Анкара так и не оказала пантюркистским

* Доцент кафедры восточных языков и культуры Пятигорского государственного лингвистического университета.

структур, но также переход к юридическому оформлению сотрудничества.

политической, экономической и военной сферах. Проблемы остались только в отношениях Турции с Арменией. Несмотря на региональную нестабильность и сложности, вызванные тем, что Турция была недостаточно знакома с данным регионом, Анкара проделала значительный путь в развитии своей политики на Кавказе.

В числе факторов, влияющих на кавказскую политику Турции, можно упомянуть исторические, культурные и духовные связи. В значительной степени картину дополняют неправительственные организации, созданные в Турции представителями diaspor Северного и Южного Кавказа.

Для повышения стабильности и безопасности на Кавказе необходимо расширить и диверсифицировать транспортные связи и коммуникации между Турцией и Кавказом. В связи с тем, что дорота в Армению закрыта, следует уделять особое внимание транспортному сообщению с Грузией и модернизировать инфраструктуру автомобильного, железнодорожного и воздушного транспорта, недостаточно развитую и отстающую от современных технических стандартов. Транспортные проекты позволят увеличить объем торговли между Турцией и странами региона, что приведет к ускорению интеграционных процессов и повысит зависимость региона от Турции.

Между Турцией и Российской Федерацией необходимо начать юридически оформленное сотрудничество, не противоречащее отношениям Турции с ЕС и отношениям России в рамках Таможенного союза и Евразийского союза. Англия, Испания и Франция, входившие в ЕС, разработали юридическую форму отношений со странами, с которыми у них имеются тесные исторические и культурные связи. Необходимо принять упрощенные условия взаимного предоставления гражданства, приобретения имущества, создания компаний и получения права на работу. Необходимо упростить порядок устройства на работу, обучения и путешествий для молодежи. Необходимо предоставлять гражданство по истечении года официальной работы, в течение которого не возникло никаких проблем. Следует понизить стоимость перевозки товаров и людей для развития экономического, культурного и политического сотрудничества двух государств.

Двусторонние отношения между Российской Федерацией и Турцией продолжают развиваться по многим направлениям. Однако отношения Российской Федерации и Турции должны отличаться от обычного формата позитивных отношений между двумя государствами. В этой связи требуется не только создание новых

В основе турецкой политики на Кавказе лежат поддержка мира и стабильности на Северном Кавказе, входящем в состав Российской Федерации, стремление превратить Северный Кавказ в мост дружбы и сотрудничества между Турцией и Российской Федерацией; укрепление независимости Азербайджана, Грузии и Армении, образующих Южный Кавказ, сохранение мира, усиление экономической и политической стабильности в регионе. В этой связи Турция признала независимость всех без исключения республик Южного Кавказа в 1991 году после распада СССР. Турция устояла экономические и политические отношения с Азербайджаном и Грузией, обмен визитами на высшем уровне заложили основы стратегического сотрудничества. Таким образом, Турция достигла взаимопонимания с Азербайджаном и Грузией. Обе эти страны поддерживались близкой Турцией линии в

В годы Холодной войны Турция воспринимала Советский Союз в качестве угрозы, а Кавказ играл роль стратегического района. После окончания Холодной войны Кавказ занял важное место во внешней политике Турции с точки зрения отношений с новыми независимыми республиками и в связи с этническими конфликтами в регионе. Кавказ стал местом, в котором проходит испытание способности Турции проводить политику в кризисных условиях в нестабильном регионе. Если в биполярной системе периода Холодной войны единственным актором на Кавказе выступал Советский Союз, за политикой которого была вынуждена следить Турция, то после Холодной войны Анкара оказалась перед необходимостью при выработке внешней политики принимать во внимание позицию Российской Федерации, Азербайджана, Армении, Грузии и Ирана. Кроме того, на Кавказе начали действовать такие внерегиональные игроки как США, ЕС и НАТО.

Заключение: Мы вынуждены жить вместе

Развитию сотрудничества на Кавказе препятствуют наступательное отношение региональных сил к бывшим советским республикам, получившим независимость, а также попытки данных республик проводить нерезидентную внешнюю политику, выходящую за рамки их возможностей. В качестве примера можно упомянуть о том, что Иран воспринимает в качестве угрозы Азербайджан, поскольку численность иранских азербайджанцев превышает численность населения Азербайджана. Другим примером служит иранская политика Армении, не соответствующая её реальным возможностям, и выдвигание ирредентистских требований к Турции.

Соперничество региональных сил

После распада Советского Союза на Кавказе возникла следующая картина: союз Турции, Азербайджана, Грузии и США как внешнеполитические силы в противовес союзу России, Армении и Ирана. Турция играла важную роль в региональной политике США, в то же время для кавказской политики Турции представляла значимость стратегия США по вопросу транспортовки энергоресурсов. Важнейшая цель региональной политики США заключалась в том, чтобы обеспечить Западу доступ к богатым запасам нефти и газа. Данная цель была связана со стратегическими задачами США в отношении Кавказа. США опасались, что Российская Федерация восстановит свое влияние в регионе, возьмет под контроль трубопроводы и будет ограничивать доступ Запада к природным ресурсам. Другим фактором, вызывавшим озабоченность США, было влияние Ирана на новые государства Кавказа и Средней Азии. США открыто заявили, что выступают против маршрутов прокладки нефтепроводов и газопроводов через территорию Ирана. Кроме того, эмбарго США в отношении Ирана создает препятствия для инвестиционной деятельности американских компаний в Иране.

Россия занимает первое место среди государств, которые находятся в фокусе внимания внешней политики Турции на Кавказе. Так, во время Грузинской войны 2008 года стало очевидно, что США и ЕС далеки от Кавказа не только географически, но также с политической и военной точек зрения.

Турция и Россия: от соперничества к сотрудничеству

После распада СССР в 1991 году возникли ожидания того, что Турция и Российская Федерация вступят в конкуренцию на Кавказе и в Центральной Азии. Однако двадцатилетие, прошедшее с момента распада, продемонстрировало возможность не для «контролируемого соперничества», а для конструктивного сотрудничества двух стран в упомынных регионах.

Платформой для сотрудничества является Организация экономического сотрудничества (ОЭСР), которая отмечает свое двадцатилетие в июне 2012 года. Однако данная возможность остается недооцененной двумя странами. Несмотря на это инициативы Турции, направленные на развитие регионального сотрудничества, и подключение к данным инициативам кавказских республик являются шагами, способствующими поддержанию стабильности в регионе.

Нестабильность на Кавказе и отсутствие у Турции опыта выработки и проведения политики в отношении нестабильного региона составляли проблему для внешней политики Турции.

После Холодной войны влияние на кавказскую политику Турции оказали этнические конфликты на Северном Кавказе, и в первую очередь конфликты в Чечне. Турция признала чеченские события внутренним делом России и заявила о необходимости решить проблему в рамках принципов соблюдения прав человека и уважения территориальной целостности Российской Федерации. Несмотря на это в 1995 году, когда ситуация обострилась, Москва обвинила Турцию в поставках оружия и даже отправке добровольцев в Чечню.

После окончания войны влияние на кавказскую политику Турции оказали этнические конфликты на Северном Кавказе, и в первую очередь конфликты в Чечне. Турция признала чеченские события внутренним делом России и заявила о необходимости решить проблему в рамках принципов соблюдения прав человека и уважения территориальной целостности Российской Федерации. Несмотря на это в 1995 году, когда ситуация обострилась, Москва обвинила Турцию в поставках оружия и даже отправке добровольцев в Чечню.

После окончания войны влияние на кавказскую политику Турции оказали этнические конфликты на Северном Кавказе, и в первую очередь конфликты в Чечне. Турция признала чеченские события внутренним делом России и заявила о необходимости решить проблему в рамках принципов соблюдения прав человека и уважения территориальной целостности Российской Федерации. Несмотря на это в 1995 году, когда ситуация обострилась, Москва обвинила Турцию в поставках оружия и даже отправке добровольцев в Чечню.

После окончания войны влияние на кавказскую политику Турции оказали этнические конфликты на Северном Кавказе, и в первую очередь конфликты в Чечне. Турция признала чеченские события внутренним делом России и заявила о необходимости решить проблему в рамках принципов соблюдения прав человека и уважения территориальной целостности Российской Федерации. Несмотря на это в 1995 году, когда ситуация обострилась, Москва обвинила Турцию в поставках оружия и даже отправке добровольцев в Чечню.

Российской Федерации, и, особенно, о возникновении на Северном Кавказе этнических и религиозных конфликтов. Однако вопреки данным ожиданиям Российская Федерация сумела провести модернизацию с опорой на традиции. Россия сохранила свою целостность, не отпавшая конфессиональные и этнические различия.

В Турции термин Кавказ означает Южный Кавказ

Кавказ не является приоритетным направлением внешней политики ни в мире, ни в Турции, ни в создании турецкого народа. Внешнеполитическими приоритетами для Турции и турецкого народа выступают Европейский Союз, Кипр и Ближний Восток. Я читал лекции на тему «Политика на Кавказе» для студентов старшего курса факультета международных отношений Университета Хаджеттепе. Среди 45 студентов не нашлось ни одного, кто мог показать Абхазию на карте. В Турции встречаются представители шести культур Северного Кавказа, которые не знают, являются ли Майкоп, Сочи и Нальчик приморскими городами. 95 % выходцев с Северного Кавказа ни разу не посетили данный регион даже с туристическими целями.

В Турции под Кавказом понимается Южный Кавказ. Поэтому политика Турции на Кавказе состоит из отношений с государствами Южного Кавказа. Азербайджан считается естественным союзником Турции в силу этнических, языковых и культурных связей. Когда началась борьба за энергетические ресурсы, которыми богат Азербайджан, и за маршруты их транспортировки на международные рынки, Азербайджан стал важным фактором турецкой политики на Кавказе. Ключевое значение для политики Турции на Кавказе также имела Грузия, поскольку через нее проходит маршрут Баку-Тбилиси-Джейхан, избранный для транспортировки азербайджанской нефти на мировые рынки. Среди трех кавказских республик, получивших независимость, единственными государствам, с которыми у Турции сложились проблемные отношения, стала Армения. Турция признала независимость Армении в 1991 году. Однако между двумя государствами не было установлено нормальных дипломатических отношений. Основная причина этого – оккупация Арменией около 20% территории Азербайджана, невозможность решения проблемы и Нароного Карабах, заявления армянского руководства о геноциде и отказ признавать геноцид армянскую общину Турции.

Турция была одним из первых государств, признавших независимость Армении и оказавших гуманитарную помощь этой

Кавказа приняли активное участие в процессе образования Турецкой Республики. Население Турецкой Республики приближается к 80 млн., среди которых 55% составляют потомки вынужденных переселенцев из Российской империи, Советского Союза и с Балкан. В течение последних 150 лет в Турцию эмигрировали адыги, убыхи, карачаевцы, багларцы, казаки, абхазы с северо-западного Кавказа; чеченцы, дагестанцы, осетины с северо-восточного Кавказа; карабахцы, азербайджанцы, турки-месхетинцы, терекменцы, карапатахи, аджарцы, грузины с южного Кавказа; крымские татары, украинцы, белорусы из северного Причерноморья; балканские турки, албанцы, босняки, помаки, вагахи, торбеши, македонцы с Балкан.

На всех этапах истории Евразийское пространство было зоной соперничества и столкновений. В 21-м веке Евразия превратилась в зону сотрудничества Турции и России. История предоставила двум странам благоприятные возможности для сближения. Почву для сближения двух государств подготовили такие события, как распад Советского Союза, теракт 11 сентября 2001 года, распространение политического и военного влияния США и ЕС на пространство бывшего Советского Союза, вторжение США в Ирак и Афганистан. Кроме того, на российскую политику в отношении Причерноморья и Кавказа оказали влияние тесные контакты с США и ЕС бывших союзников Москвы (Румыния, Болгария) и бывших советских республик (Украина, Грузия), присоединение их к евроатлантическому миру или попытки к нему присоединиться. Стремление бывших союзников Москвы в Черноморском регионе (Украина, Молдова, Болгария, Грузия) и на Кавказе (Грузия) стать частью евроатлантического пространства сформировало почву для того, чтобы Россия и Турция, проводившая последовательную внутреннюю и внешнюю политику, сотрудничали в двух упомянутых регионах. По этой причине наряду с отменой виз между двумя странами и развитием экономического сотрудничества в Причерноморье и на Кавказе уже сейчас необходимо думать о расширении гуманитарных контактов.

После окончания Холодной войны для Турции на первый план вышел Кавказ по причине родственных связей и географической близости. Бывшие советские республики Южного Кавказа обрели независимость. Грузия постепенно стала сближаться с Западом. ЕС и США увеличили свое присутствие на Черном море.

После распада Советского Союза в 1991 году выдвигались предположения об отдалении Северного Кавказа от России, о распаде

В XX веке в годы Холодной войны Советский Союз считал Турцию передовой заставой южного фланга Запада и НАТО, отсталой ближневосточной страной, близкневосточным сателлитом США. В свою очередь Турция, входившая в ареал Евразийского мира, воспринимала Советский Союз как «большую красную угрозу на севере». Расширение Российской империи к западу и к востоку от Черного моря на протяжении 300 лет служило причиной сокращения территории Османской империи, что глубоко повлияло на отношение Турции к новым историческим событиям. На историческое восприятие империи и войны с Османской империей привели к образованию потока вынужденных переселенцев в Анатолию. Выходцы с Балкан и с

Начиная с XIX века Северный Кавказ и Южный Кавказ входили в состав Российской империи, а в XX веке регион был частью Советского Союза. Для Турции это был регион, связанный с которым были очень ограничены, особенно, в период Холодной войны. Советский Союз ограничивал отношения Турции с регионом. Между проживавшими в Турции выходцами с Кавказа и их исторической родиной была воздвигнута стена.

В мире есть две страны, которые относятся к Европе, и к Азии. Эти две страны объединяет с Азией и с Европой не только география, но также культура, политика, история и экономика. Данная особенность, не свойственная другим государствам, наделяет Российскую Федерацию и Турцию особым взглядом на мир.

Хасан КАНБОЛАТ*

КАВКАЗ В СОВРЕМЕННЫХ ТУРЕЦКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Объективные причины, определяющие евразийское самосознание народов России и Турции, а также новые вызовы, с которыми мировое сообщество столкнулось после окончания холодной войны, диктуют необходимость активных и согласованных действий двух стран, направленных на поддержание безопасности, стабильности и развития евразийского региона. Очевидно, что переход к многоплановому партнерству в российско-турецких отношениях, провозглашенный в начале XXI века, повлечет за собой новые формы евразийского взаимодействия на официальном уровне, которые будут сопровождаться дальнейшей эволюцией концепций евразийства в общественно-политической мысли России и Турции.

Россия также присуще восприняла себя в качестве связующего звена между Востоком и Западом, однако оно имеет скорее метафизический оттенок. Ключевую роль среднего государства не только с географической, но и в определенном смысле с культурно-цивилизационной точки зрения, Россия всегда рассматривала себя как объединительную и примирительную историческую силу, способную взаимодействовать с культурами всех окружающих народов.

Для Турции, особенно с начала 1990-х годов, открывших новые возможности в сфере международных отношений, характерно позиционирование себя на внешнеполитическом плане в роли «моста» в различных интерпретациях: моста, соединяющего Европу и Центральную Азию, Черноморский регион и Ближний Восток, христианский и мусульманский мир, основных производителей и потребителей энергоносителей и т.д. Препятствуется, что здесь же кроются истоки выраженного стремления Турции выполнять функции посредника в урегулировании различных конфликтов между государствами субрегионов, на стыке которых она расположена.

Во-вторых, это геополитические факторы, обуславливающие уникальным трансконтинентальным положением России и Турции, которое вызывает устойчивое восприятие себя в качестве «среднего пространства» или «моста».

Соседних народов, которая определяется особым складом национального характера и силой духа. Подобный многовековой опыт привел к формированию мирозерцания, основанного на чувстве органического единства с другими народами евразийского пространства, а также к развитию чувства лидерства и проистекающей из него ответственности за судьбы соседних народов.

американских интересов на постсоветском пространстве. Суть американских интересов в отношении Евразии понималась как противодействие чрезмерному росту влияния евразийских держав, претендующих на ведущие позиции в регионе. Примечательно, что США в Средней Азии как одно из препятствий на пути укрепления впоследствии турецкие евразийцы стали рассматривать присутствие тюркского единства. Утверждалось, что, используя Турцию в качестве инструмента для проникновения в тюркские республики и получение доступа к природным ресурсам региона, США стремятся затем ограничить влияние Турции, видя в ней потенциально конкурентную силу.

Примерно с середины 90-х годов в российско-турецких отношениях наметилось преобладание конструктивных форм евразийского взаимодействия. Это было связано, с одной стороны, с активизацией внешней политики России, а с другой стороны, с осознанием двумя государствами наличия общих интересов, прежде всего, в Евразии, требующих добрососедских отношений и сотрудничества. Свидетельством значимости евразийского измерения для российско-турецких отношений стал подписанный в 2001 году «План действий по развитию сотрудничества между Российской Федерацией и Турецкой Республикой в Евразии».⁶ В этом документе, признаваяшем культурный дуализм России и Турции, наличие у двух культур европейских и азиатских черт, расширенное понимание Евразийского региона было зафиксировано в форме намерения осуществлять политические консультации и сотрудничество по таким направлениям как Балканы, Южный Кавказ, Центральная Азия, Ближний Восток, Черноморский регион, Средиземноморье.

Несмотря на расхождение в интерпретации концепции евразийства в 90-е годы XX века, в основе евразийского самовосприятия России и Турции отчетливо выделяются две схожие группы факторов:

Во-первых, это факторы культурыно-исторического свойства, связанные с длительным историческим опытом создания и развития государств, объединяющих различные народы и конфессии. Ведущую роль в данных государствах играли русский и турецкий народы как этнос, обладающие способностью к государственному строительству,

⁶ «План действий по развитию сотрудничества между Российской Федерацией и Турецкой Республикой в Евразии», М. К. Зиганшин, Россия - Турция: от двустороннего сотрудничества к многоплановому партнерству, с. 193 - 196.

На официальном уровне выказывания были более сдержанными, однако, Турция сразу приступила к практическим действиям, направленным на всестороннее сближение с турецкими народами. Турция стала первым государством, признавшим независимость новых республик, провозглашенную в конце 1991 года, и открывшим в них свои дипломатические представительства. Для координации контактов с турецкими государствами в январе 1992 г. при Министерстве иностранных дел Турции было создано Агентство турецкого сотрудничества и развития (TIKA).³ В мае 1992 года официальная делегация во главе с премьер-министром С. Демирелем посетила турецкие республики и заключила с ними ряд соглашений об экономическом и культурном сотрудничестве. Осенью того же года в Анкаре состоялось совещание глав турецких государств,⁴ на котором в числе других вопросов была рассмотрена проблема создания «общего языка» для турецких стран.

Само по себе стремление к установлению особых отношений с родственными народами естественно, объяснимо и заслуживает уважения, однако, концепция «Белого Турана» предполагала включение в его состав турецких народов, проживающих на территории Российской Федерации. В многочисленных конференциях турецких народов, проводившихся по инициативе Турции начиная с 1992 года, принимали участие представители турецких регионов России (Татарстана, Башкирии, Чувашии, Каракалпакии, Карачаево-Черкесии, Кабардино-Балкарии, Калмыкии, Хакасии, Алтайского края, Тувы, Якутии). Вышее руководство Турции выражало поддержку мероприятиям, проходившим на уровне общественных организаций и напеленным на развитие и углубление турецкого единства, как определяющего принципа самосознания турецких народов. Так, на первом Курултайе дружбы, братства и сотрудничества турецких народов, состоявшемся в 1993 году в Анталии, выступали президент Т. Озал и премьер-министр С. Демирел.⁵

Во многом благодаря обозначенным тенденциям сторонники евразийства в России в тот период исключали Турцию из геополитических построений будущего Евразии или рассматривали ее как недружественное России государство, служащее проводником

³ <http://www.tika.gov.tr/>

⁴ *Турция между Европой и Азией*, ред. Н. Г. Киреев, Москва 2001, с. 431.

⁵ *Турция между Европой и Азией*, ред. Н. Г. Киреев, Москва 2001, с. 436-437.

конкурентоспособность их продукции на мировом рынке и завладомо
ставявших их в невыгодное положение.

В Турции концепция евразийства получила активное развитие
только в 90-е годы XX века, причем она понималась преимущественно
в этническом смысле, обращаясь к идее единства тюркских народов,
география расселения которых носит трансграничный евразийский
характер. С этой точки зрения Евразия воспринимается как тюркский
мир, представляющий собой независимые тюркские страны и
совокупность районов проживания тюркских народов, не имеющих
собственной государственности. Данная концепция евразийства
предполагала формирование развитые экономические, политические,
культурных и прочих связей между тюркскими народами при ведущей
роли Турции. Признавая факт исторического взаимодействия и
взаимодополнения тюркских и славянских элементов, допускалась
возможность включения России в «ось тюркского евразийства» при
условии отказа России от претензий на лидерство и признания
приоритета тюркской мусульманской культуры. Таким образом,
сплоченная тюрко-мусульманская Евразия, усиленная вхождением в ее
состав России, должна была стать значимой геополитической
величиной в условиях однополярного мирового порядка.

Имели место также крайние формы трактовки евразийства,
исключающие Россию из евразийского пространства, обвиняя ее в
империализме и эксплоатации малых народов, и искажающие историю
межнациональных отношений в России.

В начале 1990-х годов подобные радикальные и дейные течения, а
также отделимые проявления официальной турецкой политики по
отношению к тюркским народам создавали элементы напряженности в
российско-турецких отношениях. После развала Советского Союза и
появления на международной арене независимых тюркских государств
в общественно-политической мысли Турции ожила популярная в
период правления младотурок идея создания «Белого Турана»,
означающего некую форму объединения тюркских народов под
руководством Турции. Повторялось утверждение о том, что тюркский
мир простирается от Адриатики до Китая, впервые сформулированное
во второй половине 19 века в сочинении А. Вамбери «Путешествие по
Средней Азии»;² в котором предполагалась возможность создания на
данной территории «великого тюркского колосса».

² А. Вамбери, *Путешествие по Средней Азии*, Москва 2003.

В современных трактовках евразийства в России встречается также противоположение евразийства глобализму и атлантизму, предполагающее создание союза России с исламским миром или формирование геополитического блока с участием России, Китая, Индии и Ирана. В качестве общей экономической стратегии предлагается принцип хозяйственного взаимодополнения отдельных частей Евразии, минимизирующий зависимость от мирового рынка, на котором в привилегированном положении находятся страны, имеющие прямой выход к мировому океану. Увеличение экономического (и не только экономического) обмена друг с другом позволяет евразийским государствам экономить на транспортных издержках, снижающих

предполагают развития и преобразование человека. экономическое порядка, но не содержат в себе духовного начала и не оптимальной формы общественного устройства и рационального культуры несут технологический характер, направленный на поиск цивилизации. Объясняется это тем, что ключевые ценности западной порождают которой призваны стремиться народы других качества более высокой формы эволюции человеческого общества, к элементам. При этом евразийцы не принимают западную цивилизацию в государствам, сочетавшим в себе как европейские, так и азиатские которой являются Россия и Турция, также считается евразийскими Византийская империя, культурно-историческими наследниками политического государственного образования. Исходя из этого объясняет возможность многовекового существования и развития и общности исторических судеб над общностью этнической, что Евразийская идентичность подразумевает духовного родства. Туранской культуре, преимущественно, славянских и тюркских этносов. исторического взаимодействия, переплетения и синтеза славянской и Евразийская идентичность России сложилась в результате

территории, содержанием их национальной и государственной идеи. связанные с ценностями людей, проживающих на определенной евразийцы ставят во главу угла духовные основы геополитики, механическую зависимость политики от географии, российские утверждающий географический детерминизм, удерживающий

Азию, а составляет геополитическую целостность. занимает Россия, территория которой не распадается на Европу и культуру. По-мнению евразийцев, основной массив земель Евразии пространство Евразии в качестве особого типа цивилизации и

ЕВРАЗИЙСТВО В РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ

(90-е годы XX века)

к.и.н. Ирина СВИСТУНОВА*

После окончания холодной войны и смены идеологических парадигм, определявших подходы государств к формированию международных отношений, одной из геополитических концепций, получивших распространение в идейном и политическом пространстве России и Турции, стало евразийство. При изучении данного феномена и его практических проявлений следует различать уровень официальной политики и уровень общественно-политической мысли, хотя последний зачастую представляет собой отражение национального менталитета и является питательной средой для выработки государственной идеи. В 1990-е годы идея евразийства, во многом затравливающая одни и те же территории и народы, неодинаково понималась российскими и турецкими мыслителями, несмотря на обусловленность данной концепции схожими географическими и культурно-историческими предпосылками.

Классическая российская концепция евразийства была разработана в 1920-е годы учеными белой эмиграции, в первую очередь такими, как князь Николай Трубецкой и Петр Савицкий.¹ Опиравшись на труды выдающихся мыслителей XIX века Николая Данилевского и Константина Леонтьева, идеи евразийства были впоследствии развиты советским историком Львом Гумилевым. Возникшие в России в 90-е годы XX века варианты трактовки евразийства строятся на базе классической концепции, выделяющей этногеографическое

* Старший научный сотрудник Российского института стратегических исследований

Центральноазиатская тематика в российско-турецких отношениях: от
«Наследства»
Империй» к реалиям 21 века

к.и.н. доц. Александр ПЫЛЁВ

Кавказ в российско-турецких отношениях

Хасан КАНБОЛАТ

Евразийство в российско-турецких отношениях

к.и.н. Ирина СВИСТУНОВА

Председатель: д.и.н., доц. Ильяс КЕМАЛЮГОВУ

ТРЕТЬЯ СЕКЦИЯ

1. Обеспечение региональной стабильности и сотрудничества и поэтапный переход к эффективной политике, способной обеспечить вывод из региона внешних сил.
2. Углубление процессов торгово-экономического и социально-культурного сотрудничества на институциональной основе и обеспечение поддержки данных процессов.
3. Преодоление вакуума доверия за счет развития между сторонами отношений взаимной зависимости и взаимной выгоды.
4. Разработка другой новой общей идеологии помимо евразийства.
5. Более конкретные шаги институционального характера для развития отношений в сфере безопасности.
6. Формирование механизмов постоянной поддержки решений, принятых на политическом уровне.
7. В этой связи скорейшее создание Института Турецко-российских исследований.

в Новой Большой Игре. В контексте борьбы глобальных сил Анкара и Москва могут развивать эффективное сотрудничество, связанное с конкуренцией в Евразии и вызванными ею новыми сферах столкновения и нестабильности:

1. Заполнение вакуума влияния в регионе, сопровождающаяся углублением и расширением сотрудничества, открывает перед славянскими и тюрко-исламскими народами новые возможности. В некотором смысле это означает изменение хода истории.

2. В этом смысле энергетика и фактор энергетической безопасности входят в число наиболее эффективных средств подержащих расмотрению, которые способны усиливать позиции Турции и России перед лицом Запада.

3. Проведение Турцией и Россией разумной энергетической политики позволит обим странам укрепить свои позиции по отношению к Западу.

4. Турецко-российское сотрудничество как образец эффективного взаимодействия может образовать новую зону притяжения в ходе поисков модели многополярного мирового устройства и создать почву для региональной интеграции. Не вызовет большого удивления выполнение Турцией и Россией роли Германии и Франции в Европейском Союзе.

5. Турецко-российское сотрудничество и «региональный союз» будут означать создание надежной буферной зоны между Западом и Китаем. Это станет важным шагом в вопросе обеспечения мира и стабильности, как в Евразии, так и в глобальном масштабе. Возвышение Китая и понимание угрозы, которую это создает для мира, делают подобное сотрудничество неизбежным.

Для всего этого необходимо, чтобы новый процесс, возникший как «вынужденное сотрудничество», до настоящего времени являвшаяся скорее результатом конъюнктурных факторов, развивался в направлении добровольного единства.

Можно следующим образом перечислить то, что должно быть сделано в данном направлении:

3. Общая позиция в отношении оккупации Ирака и Проекта Большого Ближнего Востока и в этой связи сотрудничество с Ираном, Сирией и Ливаном.

4. Активный нейтралитет Турции в ходе русско-грузинской войны (08.08.08), сохранявшийся несмотря на членство в НАТО и позицию США.

5. Новый стратегический план (2010) и поиски возможностей для стратегического партнерства в турецко-российских отношениях.

Вместе с тем, нельзя упускать из виду следующие факторы, обуславливающие неопределенность турецко-российских отношений в среднесрочном периоде и способные создать потенциальную зону риска:

1. События на Южном Кавказе, связанные с проблемой Нагорного Карабаха.

2. События, которые могут произойти в связи с проблемами Северного Кавказа, и их воздействие на общественное мнение.

3. Реакция России и ее подход к структуре, подобным Совету торгового сотрудничества, в случае более активных действий Турции в Средней Азии.

4. Переход Турции к более активной энергетической дипломатии в отношении Транскаспийских проектов, возможность того, что это актуализирует рассмотрение вопроса о статусе Каспийского моря и, особенно, тот факт, что с каждым днем усиливается вероятность придания вопросу международно-характера.

С другой стороны, несмотря на потенциальное существование возможности негативных факторов подобного рода, они не являются непреодолимыми проблемами, как с точки зрения целей турецко-российских отношений, так и с точки зрения их потенциала. Важно, чтобы методы их решения могли разрабатываться на основе взаимной договоренности и чтобы было возможно трансформировать эти сферы рисков и угроз в благоприятные возможности, необходимые для будущего.

Общезвестно, что в XXI веке Турция и Россия являются дополняющими друг друга региональными силами. Важно, чтобы эти две силы могли создать общее пространство синергетического действия

2. Стало очевидно, что ряд ошибок, допущенных сторонами может привести к серьезному ущербу, ликвидация которого потребует гораздо больше времени, чем предполагалось, и вынудит обе страны терять силы и время.

3. В самые сложные для Турции с экономической и финансовой точки зрения периоды Запад пытался добиться от Турции многих уступок, в то же время Россия действовала в более дружественной манере, чем Запад, и могла оказать Турции помощь.

4. Несмотря на двухполосную специфику Холодной войны и членство Турции в НАТО, с точки зрения проведения Турцией независимой национальной политики Россия вышла на первый план в качестве элемента равновесия.

5. В этом контексте отношения с Россией, традиционно иравшей роль уравновешивающей силы, стали одним из направлений диверсификации внешней политики Турции, испытывавшей потребность в подобной дружбе в связи с проблемами в своих отношениях с Западом, таких как Кипр и др.

6. Хотя к этому часто привлекалось внимание, Россия, по сравнению с Западом, внесла большой вклад в индустриализацию Турции и развитие стратегических секторов, а также не отказывалась от передачи необходимых технологий. В то время как позицию Запада в данном вопросе нельзя назвать определенной.

7. Следовательно, с точки зрения сегоднешних и будущих отношений можно утверждать, что период Холодной войны заложил фундамент для исправления ошибок, допущенных в ходе Второй мировой войны, и для нового будущего.

В этой связи можно сказать, что этот период также помог Турции и России, сразу после окончания Холодной войны вступивших в острое соперничество, быстро преодолеть данную тенденцию. В начале 2000-х гг., особенно после 11 сентября, особое внимание привлекают следующие явления:

1. План по развитию сотрудничества в Евразии (2001).
2. Глубокий поток.

общих позиций по отношению к Западу. Позиция Запада облегчает ближние двух чуждых Западу элементов.

4. Общее восприятие угрозы и положение каждой из стран в качестве прифронтового государства: В истории встречается не слишком много подобных примеров, вместе с тем, в числе самых ярких примеров можно назвать события времен гражданской войны в России и национально-освободительной борьбы в Турции, когда два государства оказались перед лицом империалистической угрозы и предприняли ее совместными усилиями. Развернувшаяся в те годы борьба против английского проекта «Большой кавказской стены» напоминала сетевую борьбу против США.

5. Неспособность выработать общую идеологию: В связи с тем, что после национально-освободительной борьбы не удалось создать идеологический фундамент для процесса сотрудничества, сформировавшегося в рамках общего восприятия угрозы и общих интересов, дружба и сотрудничество оказались подвержены влиянию личностных и конъюнктурных факторов и не приобрели конструктивного характера. Похоже, что и в ближайшем данная проблема останется одним из важнейших препятствий на пути развития двусторонних отношений.

6. Проблема доверия: В совокупности все это порождает проблему доверия, которую еще не удалось преодолеть, несмотря на все инициативы, свидетельствующие о добрых намерениях. Для России Турция, входящая в НАТО, будет оставаться страной, вызывающей подозрения до тех пор, пока продолжится ее членство в НАТО. В этом смысле показателем является тот факт, что, несмотря на всевозможное выражение Турцией добрых намерений, Москва совершенно с иного ракурса смотрит на нормализацию с Арменией и подписанные протоколы.

В связи с нашей темой рассмотрим более подробно, каково было влияние периода Холодной войны на двусторонние отношения? При рассмотрении данного периода в общих чертах выделяются следующие особенности:

1. Данный период продемонстрировал хрупкость отношений и сохранение на уровне подознания ряда исторически обусловленных требований и негативных восприятий.

план выходят возможности для формирования общего восприятия и Западом выявляется нерешительность, с другой стороны, на первый чуждых элементов. С одной стороны, в отношениях обеих стран **3. Западный фактор:** Восприятие на Западе тюрков и славян как служае, если не будут приняты какие-то меры.

процесса в перспективе острой борьбы за лидерство в Евразии в последующий период. Сегодня мы видим явные признаки похожего созданных на основе наследия Византии и Золотой Орды, а также в **лидерства:** Как видно на примере Третьего Рима, споры о наследии и ответственности продолжались в период существования империй, **2. Общее историческое наследие, его раздели и проблема** препятствие данному процессу.

исторический опыт и исторические реалии создают неосознаваемое **стороны:** С точки зрения этих двух региональных сил, в наши дни **границы, периодически передеватывающиеся в пользу той или другой** **1. Имперское прошлое обоих государств, сложившиеся** следующим образом:

подъемов в тюрко-российских отношениях, можно перечислить Основные причины, определяющие этот процесс спадов и волнообразный характер их развития.

чем следует упомянуть в связи с двусторонними отношениями, - это отношений между Анкарой и Москвой. С этой точки зрения, первое, о обширный материал для анализа и прогнозирования будущего развития История тюрко-российских отношений представляется нам

д.п.н., доц. Мехмет Сейфеттин Эрол*

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОДЫ БУДУЩЕГО ТУРЕЦКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ И ФАКТОР ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

регионов может привести к формированию новых блоков и породить новые проблемы.

Еще одной точкой, в которой могут столкнуться интересы Турции и России в ближайшем будущем, является Крым. Нерешенная проблема возвращения татар в Крым, обладающий пестрым этническим составом, а также имевшая место в период президентства Виктора Ющенко попытка провести в Крыму совместные учения Украины и НАТО, дестабилизировали полуостров. В долгосрочной перспективе это может привести к вмешательству России и Турции, в различные периоды контролировавших полуостров, а также создает угрозу столкновения интересов России и Турции и полного изменения черноморской политики сторон.

Заключение

В последние годы отношения между Россией и Турцией быстро развиваются, несмотря на периодически возникающие трения в связи с такими вопросами, как конкуренция на Кавказе и в Средней Азии, проблема возвращения армянской диаспоры в Россию, недостаточная активность Москвы при выполнении своих обещаний относительно РПК и Кипра. В свое время Талат-паша сказал: «У нас нет политики в отношении России. Мы делаем противоположное тому, что говорит русский посол Игнатьев». Современную ситуацию отражают слова председателя Союза торговых палат и бирж Турции Рыфата Хисарджиклыоглу: «Сегодня не существует препятствий, ограничивающих турецко-российские отношения, как это происходило в годы Холодной войны. Турция и Россия могут сделать то, что в прошлом смогли сделать Германия и Франция».¹²

Региональные и глобальные события и общие взгляды двух стран, сближают Турцию с Россией, которая является «Большим северным соседом». Отношения Анкары и Москвы, начавшиеся с «челночной торговлей», в настоящее время приняли форму многопланового стратегического сотрудничества. Однако для достижения стратегического партнерства, о котором говорил премьер-министр Турции Р. Т. Эрдоган, сторонам еще необходимо проделывать большую работу.

¹² Suat Kınıkoğlu, "Türk-Rus İşbirliğinin Anatomisi", *Azərbaycan Dövlət, Türk Dövləti və Türkiyənin*, No. 1, Ankara 2006, с. 100-105.

Плосцадкой для скрытой конкуренции между Россией и Турцией наряду с Кавказом служит также Средняя Азия. В первые годы после обретения среднеазиатскими республиками независимости Россия не уделяла региону достаточного внимания, считая, что «в любом случае они никуда от неё не денутся». В результате глобальные и региональные силы, и в первую очередь Турция, укрепили здесь свое влияние. Однако Турция не смогла удовлетворить экономические ожидания новых республик. Данный факт негативно отражился на ходе сближения Турции со странами Средней Азии. В итоге основное внимание Турция сконцентрировала на сотрудничестве в области культуры, образования и в социальной сфере при участии таких структур как ТИКА и ТЮРКСОЙ. Даже если политика Турции в отношении Средней Азии и вызывает беспокойство России, в отдалённой перспективе развитие сотрудничества со странами региона в политической и военной сферах (в области экономики российско-Китай), данный факт не отражается на современных российских турецких отношениях, по крайней мере, на данном этапе. Но ситуация может измениться в случае роста влияния России и Турции в данном регионе. Вполне вероятно, что усилившаяся Турция не захочет ограничивать свои связи со среднеазиатскими республиками сферой культуры. Вполне вероятно, что усилившаяся Россия захочет положить конец присутствию в регионе США, Китая и Турции. Следовательно, Россия и Турция являются многоплановое сотрудничество между сторонами «конкурентами». Многоплановое сотрудничество между сторонами будет способствовать выработке таких решений по спорным вопросам, которые позволят минимизировать ущерб для двусторонних отношений.

Как упоминалось выше, Россия и Турция придерживаются одинаковых позиций по многим проблемам Ближнего Востока и других регионов, что сближает Москву и Анкару. Но если начнёт возрастать влияние России и Турции на Ближнем Востоке и на Балканах, которым обе стороны в последнее время уделяют все больше внимания, сотрудничество в данных регионах в любой момент может перерасти в конкуренцию. Интересы России и Турции требуют стабильности в данных регионах, поэтому стороны солидарно выступают за стабильность. Однако если в дальнейшем на первый план выйдет экономическое и политическое измерение отношений, то сотрудничество может превратиться в соперничество. Поддержка Анкарой и Москвой разных этнических и религиозных групп данных

организации, которые наносят вред интересам России и действуют на ее территории. В то же время внесение РПК в российский список террористических организаций могло бы придать положительный импульс развитию российско-турецких отношений.

Региональная конкуренция России и Турции

Кавказ и Центральная Азия являются сферой конкуренции между Россией и Турцией, несмотря на наличие совпадающих взглядов на региональные вопросы. Москва ревностно наблюдает за всеми действиями Турции в Центральной Азии. Пытаясь воспрепятствовать сближению бывших советских республик с Западом и контролируя энергетические ресурсы данных республик, Москва озабочена стремлением Турции способствовать их сближению с Западом. Это стало причиной участия сторон в «противостоящих» союзах, образовавшихся в регионе. Примером конкуренции двух стран на Кавказе является неофициальное объединение России с Арменией и Ираном в противовес «союзу» Турция - Азербайджан - Грузия.

Несмотря на то, что российское руководство официально поддерживает дружбу с Турцией, открытые границы между Турцией и Арменией не в интересах Кремля. Урегулирование проблемы лишило Кремль важного «козыря» в отношениях с Азербайджаном и Арменией, а также ускорило интеграцию Еревана с Западом, снизив российское влияние в Армении.

Российские власти понимают, что они не могут воспрепятствовать данному развитию событий, и стремятся держать переговоры по Нагорному Карабаху под своим контролем, чтобы не остаться за рамками процесса. Решение, которое предложит Москва, будет способствовать усилению влияния России по сравнению с другими глобальными и региональными силами. По этой причине российские власти выступают за то, чтобы рассматривать проблему Нагорного Карабаха отдельно от вопроса о сближении между Турцией и Арменией. Москва стремится исключить Турцию из процесса принятия решения по Нагорному Карабаху. Анкара ведет себя аналогичным образом в отношении России. Между тем проблему Нагорного Карабаха невозможно решить без участия двух столь влиятельных в регионе сил, как Россия и Турция. Совместные усилия России и Турции в данном вопросе могут обеспечить стабильность в регионе и в долгосрочной перспективе отвечают интересам обеих сторон.

обе стороны должны приложить большие усилия и устранить ряд препятствий и проблем в двусторонних отношениях.

Важнейшим препятствием на пути стратегического партнерства между Россией и Турцией, без сомнения, является проблема взаимного недоверия, которое сохраняется, несмотря на сближение, происходящее в последние годы. Отмена виз стала важным шагом на пути решения проблем восприятия и недоверия. Особенно это относится к позиции России в отношении Турции. Существует очень мало стран, с которыми Россия отменила визы, за исключением стран СНГ. Отмена виз приведет к интенсификации контактов между гражданами двух государств, взаимному ознакомлению двух народов, углублению экономических и культурных связей. Однако решение проблем восприятия и недоверия требует времени. Москва по-прежнему рассматривает члена НАТО Турцию в качестве крупнейшего регионального союзника США. Согласно Турции размещать на своей территории элементы американской системы ПРО способствует укреплению подобного восприятия.

В Турции также распространены определенные сомнения в отношении России. Считается, что Россия использует «энергетическую карту» как «козырь» во внешней политике. На турецко-российских отношениях также негативно отражаются ограничения на ввоз турецких овощей и фруктов в Россию и проблемы, с которыми сталкиваются турецкие грузовики на российских таможнях. В этой связи важно, чтобы российские власти выполнили обещание решить данные проблемы.

В отличие от прошлых лет проблема Рабочей партии Курдистана (РПК) уже не омрачает отношения двух государств. Россия и Турция взаимодействуют в борьбе с терроризмом. Несмотря на это Россия не включила РПК в список террористических групп.¹¹ В Москве проживает большое количество курдов, создавших здесь более десяти организаций. Хотя указанные организации созданы в соответствии с законодательством Российской Федерации, российские аналитики уверены, что часть из них имеет связь с РПК. Принимая во внимание тот факт, что курды превратились в весомый элемент политической картины Ближнего Востока, Кремль не желает портить отношения с курдами, запрещая данные организации. Российские власти заявляют, что в список террористических организаций включены только те

¹¹ Тимофей Борисов, «Кому на Руси не жить», *Российская газета*, 8 августа 2006.

г) Сотрудничество в сфере культуры

«Челночная» торговля и инвестиции турецких компаний в России сыграли свою роль в развитии не только экономических, но и культурных связей. Расширение контактов между двумя народами позволило туркам и русским лучше узнать друг друга. Данный фактор и рост числа смешанных браков способствует развитию отношений в сфере культуры. Общества русской культуры, действующие в Анкаре, Стамбуле, Измире и Анталии, вносят вклад в развитие культурного сотрудничества между Россией и Турцией.

В 2007 году в Турции проводился Год русской культуры, а в 2008 году в России - Год турецкой культуры. Различные культурные мероприятия, организованные в Турции и в России в течение двух лет, способствовали выходу культурных связей на новый уровень. Важными шагами в данном направлении являются развитие диалога между учеными двух стран, подписание договоров о сотрудничестве между университетами и архивами, программы по обмену студентами и преподавателями. Но все же сотрудничество в данной сфере отстает от своего потенциала. В связи с этим большое значение приобретает реализация подписанных в ходе визита в Турцию В. В. Путина в 2009 году протоколов о сотрудничестве в таких областях, как культура, искусство, наука, образование и спорт. Развитие культурного сотрудничества поможет туркам и русским, живущим бок о бок на протяжении столетий, лучше узнать друг друга и внесет свой вклад в решение проблем «восприятия и недоверия», оставшихся со времен Холодной войны.

Препятствия на пути турецко-российского стратегического партнерства

После визита В. В. Путина в Турцию в августе 2010 года турецкий премьер-министр Р. Т. Эрдоган заявил, что российско-турецкие отношения выходят на новый уровень, на уровень «стратегического партнерства». Несмотря на быстрое развитие торговых отношений и активизацию политических контактов между двумя странами, еще рано говорить о «стратегическом партнерстве», хотя это словосочетание уже произнес премьер-министр Р. Т. Эрдоган. В высказываниях российских властей на тему отношений между Россией и Турцией «стратегическое партнерство» даже не упоминается. В. В. Путин говорил о том, что отношения между Россией и Турцией должны достигнуть уровня российско-германских и российско-французских отношений. Для этого

международным вопросам. В июле 2005 года во время переговоров между Р. Т. Эрдоганом и В. В. Путиным, премьер-министр Турции сказал: «Наши взгляды на региональную обстановку и на вопросы сохранения стабильности в мире полностью совпадают».⁹ Россия поддерживает вступление Турции в ЕС. Турция сыграла важную роль в решении вопроса о присоединении России к ОИК в качестве наблюдателя. Россия, в которой проживает 20 миллионов мусульман, подала заявку на вступление в ОИК в качестве наблюдателя с целью развития отношений с исламскими странами, защиты своих политических и экономических интересов в регионе и посредничества в конфликтах на Ближнем Востоке. Пакистан, опасаясь, что введя за Россией к ОИК присоединится Индия, выступил против предоставления России статуса наблюдателя. Однако благодаря инициативе Турции Россия все же получила данный статус.

Аналогичным образом Турция поддержала и вступление России во Всемирную Торговую Организацию (ВТО). Россия, подобно Турции, выступает за мирное урегулирование ближневосточных проблем, и, прежде всего, проблемы Ирана. Данный подход Москвы и Анкары предоставляет им возможность вести переговоры со всеми региональными силами. Таким образом, усиливается влияние Турции и России в регионе. С другой стороны, обе страны готовы взять на себя роль «моста» между Востоком и Западом, и это их сближает. Стороны также договорились прилагать усилия для активизации деятельности Организации Черноморского экономического сотрудничества (ОЧЭС). Россия и Турция придерживаются схожих взглядов на попытки НАТО взять под контроль Черное море. Турция выступает против изменения Договора Монре, Россия не желает присутствия сил НАТО в Черноморском регионе.¹⁰ Стороны оказывают друг другу взаимную поддержку на международной арене. Наряду с этим Россия и Турция стремятся действовать совместно в таких черноморских структурах, как ОЧЭС и ВЛАСКСЕАФОР.

⁹ Suat Kınıkoglu, "Türk-Rus İlişkilerinde Anatomist", *Türk Dinyası-Gün*, No. 1, 2006, с. 100.

¹⁰ «НАТО: Черноморские противоречия», 2 марта 2006, http://www/tursta.ru/full_news.php?id=439

проекту «Южный Поток» можно объяснить неудачными попытками найти достаточное количество газа для заполнения газопровода «Набукко». Решение данного вопроса осложняется рядом проблем, таких как нестабильная ситуация в Ираке, нежелание США допустить участие Ирана в проекте, разногласия между Туркменистаном и Азербайджаном по вопросу распределения месторождений газа в районе Каспийского моря, нерешенность вопроса об участии в проекте Казахстана. Ситуацию с проектом «Набукко» осложняет негативная реакция Азербайджана на начало диалога между Арменией и Турцией, которая выразилась в использовании энергетических ресурсов в качестве «козыря» в отношениях с Турцией. В итоге Россия и Турция нашли выход во взаимной поддержке проектов другой стороны. Однако это не означает, что Россия полностью отказалась от своих проектов, а Турция от проекта «Набукко».

В ходе обмена визитами стороны договорились о создании подземных газохранилищ в Турции и о том, что Россия построит атомную электростанцию в Турции.⁸ Все это свидетельствует о том, что в будущем отношения двух стран в области энергетики, торговли и даже политики будут развиваться ускоренными темпами. Данное обстоятельство, несомненно, повысит энергетическую зависимость Турции от России. Однако необходимо отметить, что данная зависимость не является односторонней. Россия зависит от Турции не меньше, чем Турция от России. Запланированная реализация проектов «Самсун-Джеыхан» и «Южный поток» приведет к тому, что значительная часть российских энергоресурсов будет поставляться на Запад через территорию Турции. Следовательно, Москва окажется в транзитной зависимости от Анкары. Россия, желаяшая избавиться от транзитной зависимости Беларуси и Украины и усилить свое энергетическое доминирование в Евразийском регионе, и Турция, которая стремится стать «энергетическим» мостом между Западом и Востоком, уверенно продвигаются по пути сотрудничества в сфере энергетики.

в) Взаимная поддержка на международной арене

Несмотря на конкуренцию за влияние на Кавказе и в Центральной Азии, Россия и Турция имеют схожие точки зрения по многим

⁸ İlyas Kamalov, "Türkiye ile Rusya'nın 'Enerji'lik Damsı Sorunu", 8 Ağustos 2009.

6) «Энергичное» сотрудничество в сфере энергетики

Российские энергетические ресурсы играют большую роль в том, что товарооборот между Россией и Турцией достиг внушительных масштабов. «Газовая зависимость» Турции от России составляет примерно 60%. Турция занимает третье место среди стран-импортеров российского природного газа. В рамках договора, подписанного двумя странами в 1984 году, Россия с 1987 года начала экспорт газа в Турцию по газопроводу, проходящему через территорию Украины, Румынии и Болгарии. В 2005 году состоялась ввод в эксплуатацию газопровода «Голубой поток».⁶ Благодаря этому проекту Турция стала одним из крупнейших партнеров России в энергетической сфере. Хотя Турция закупает российский газ с 1987 года, между Москвой и Анкарой никогда не возникало серьезных проблем в данной сфере. Тем самым Россия доказала, что является надежным партнером.

Несмотря на сотрудничество, Россия и Турция до настоящего времени выдвигали различные проекты доставки среднеазийских энергоресурсов на международный рынок. Конкуренция связана с проектами «Южный поток» и «Набукко». Вместе с тем документ, подписанный во время визита В. В. Путина в Турцию (август 2009) означали, что стороны будут интенсифицировать сотрудничество в энергетической сфере. Россия согласилась поставлять нефть по нефтепроводу «Самсун-Джейхан», который считается конкурентом российскому проекту «Бургас-Дедягач (Александрополис)». Анкара, в свою очередь, разрешила прохождение через свои территории волеы газопровода «Южный поток», который считается альтернативой «Набукко». Причиной изменения взглядов обеих сторон на вышеназванные проекты стали региональные события, затрагивающие сферу энергетики. Новое правительство Болгарии заявило о приостановке и пересмотре всех проектов, включая «Бургас-Дедягач (Александрополис)» и «Южный поток», тем самым, поставив под угрозу важные для России проекты. Россия придает большое значение проекту «Южный поток», не желая зависеть от Украины и Беларуси в вопросе транзита газа. Ради реализации данного проекта Россия согласилась на транспортную нефть по конкурирующему нефтепроводу «Самсун-Джейхан».⁷ «Присоединение» Турции к

⁶ Михаил Зыгарь, «Проект Путин и друзья», *Власть*, № 50, 19 декабря 2005, с. 28.
⁷ Сергей Куликов, «Москва угодила в болгарский капкан», *Независимая газета*, 30 июля 2009.

несомненно, привело к развитию экономических и культурных связей и, следовательно, к частичному изменению взаимного восприятия, сложившегося в годы Холодной войны. Решение проблем взаимного восприятия способствует сближению двух стран. Еще одним важным фактором развития турецко-российских отношений, безусловно, является торговля. Отношения в этой сфере, начавшиеся с «челночной торговлей», в настоящее время образуют основу стратегического сотрудничества двух государств.

РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ОТ СОСЕДСТВА К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ

а) Торговые отношения между двумя странами

В 2011 году товарооборот между двумя странами приблизился к 40 млрд. долларов. Россия стала одним из самых крупных торговых партнеров Турции. Для сравнения в 2003 году этот показатель был на уровне 6 млрд. долларов. Основными статьями российского экспорта в Турцию являются природный газ (42%), нефть и нефтепродукты (26%). Основные группы товаров турецкого экспорта в Россию составляют текстильная продукция (20%), сталь и металлопродукат (16%), овощи и фрукты (12%).⁵ Торговые отношения характеризуются дисбалансом не в пользу Турции, которая постоянно выносит данный вопрос на повестку дня российско-турецких переговоров. Однако российские власти считают, что дисбаланс покрывается за счет турецких инвестиций в строительный сектор России, доходов от «челночной торговли» и туризма. В России работает большое количество турецких строительных компаний, которые с начала 1990-х годов осуществили около 1000 проектов. В 2011 году количество российских туристов в Турции превысило 3 млн. человек. Таким образом, Россия заняла первое место по числу туристов, посетивших Турцию. Стороны намерены продолжить тесное сотрудничество в этих сферах. Так лидеры двух стран заявляют о намерении довести товарооборот до 100 млрд. долларов в 2015 году. Развитие торговых отношений повлечет за собой развитие сотрудничества и в других сферах.

⁵ Ilyas Kamalov, *Putin's Russia's, KGB'den Devlet Baykamlığına Vladimir Putin*, Kakitus Yayıncılık, İstanbul 2004, с. 158.

внешней политики⁴ и в этой связи стал придавать большое значение развитию отношений с соседними странами и государствами СНГ. В свою очередь Турция в 2000-ые годы начала вести внешнюю политику, направленную на решение проблем с соседними странами и развитие отношений с ними. Пост внимания России и Турции к соседям и, следовательно, друг к другу способствовал выходу российско-турецкого диалога на новый уровень. При этом необходимо отметить, что особенно в последние годы Анкара и Москва выражают недовольство той ролью, которая отводится им Западом. Россия возражает против того, чтобы Запад рассматривал ее исключительно как «нефтеперерабатывающую станцию». Турция недовольна тем, что ЕС и США используют ее в качестве «моста» для проведения своей политики в Афганистане и на Ближнем Востоке.

Вторым важным фактором сближения Анкары и Москвы служат события на международной арене. Москва, раскатившись с внешними долгами и восстановив экономику за счет энергетических ресурсов, начала проводить более активную внешнюю политику. Аналитики даже стали говорить о новой Холодной войне с США. Турция начала испытывать сложности в отношениях с США, прежде всего, из-за событий в Ираке, и в отношениях с Евросоюзом в связи с трудным процессом вступления в ЕС. Охлаждение отношений двух евразийских стран с Западом привело к тому, что и в России, и в Турции возникла идея российско-турецкого союза. В начале XXI века рост геостратегического значения Евразийского региона, в котором расположены Россия и Турция, и быстрое развитие событий в данном регионе, привели к координации действий двух стран и к развитию между ними диалога по широкому спектру вопросов.

Еще одним фактором сближения Турции и России, без сомнения, стало увеличение дипломатических контактов между ними. Дипломатические отношения активизировались после первого визита в Турцию президента Владимира Путина (5-6 декабря 2004 года). Наряду с несколькими ежегодными встречами на высшем уровне дважды в год (один раз в России, один раз в Турции) проводятся встречи министров двух стран. Данные встречи позволяют оперативно решать проблемы двусторонних отношений и обмениваться мнениями о международных событиях. Повышение уровня дипломатических отношений,

⁴ О внешней политике России в начале 21. века см. *Внешняя политика России: от Ливии к Ливну*, сост. С. Кройцберг, С. Грабовски, Ю. Унзер, Киев 2002.

договора, заключенные между двумя странами, были объявлены недействительными. В рамках данного договора, Советская Россия согласилась оказать Турции помощь в размере 10 миллионов рублей золотом. Предоставляемая помощь была не только финансовой. Наряду с поставками оружия и военной техники, Россия согласилась предоставлять оборудование по производству оружия и других предметов, необходимых армии. Для Турции особенно важную роль играла помощь оружием и военной техникой. В соответствии с подходом, предполагавшим дружбу и многоплановое сотрудничество, Советский Союз поддерживал участие Турции в международных конференциях, посвященных разоружению и коллективной безопасности.³

Вслед за этим отношения между двумя странами начали стремительно развиваться. Наряду с развитием дипломатических отношений наблюдалось сближение двух стран в экономической и культурной сферах. Советский Союз принял участие в нескольких проектах промышленного развития Турции и сыграл важную роль в строительстве текстильных фабрик в Кайсери и Назили. В тот период руководство Турции использовало по отношению к Советскому Союзу, протянувшеему руку помощи в тяжелой для Турции период, термин «Бликий северный сосед». Однако период сближения двух стран продолжался недолго. После Второй мировой войны стороны оказались разделены линией фронта Холодной войны. Только в 1991 году произошло оживление отношений между Турцией и наследницей СССР – Российской Федерацией. Турецко-российские отношения, начавшиеся в 1990-ые годы с «челночной торговлей», в настоящее время вышли на новый уровень. Стороны уже упоминают о «стратегическом партнерстве».

Факторы, влияющие на развитие турецко-российских отношений

На развитие турецко-российских отношений оказывают влияние несколько важных факторов. Одним из этих факторов является проявившееся в начале XXI века схождение во внешней политике двух стран. В начале XXI века как Москва, так и Анкара пересмотрели свою внешнюю политику. Кремль приступил к проведению многовекторной

³ А. Колесников, *Ататюк Догелі Түрк-Рус Иштириги*, сев. Т. Камалов, Ататюк Агашима Меркези Уаймани, Анкара 2010, с. 28.

Турецко-русские отношения в исторической перспективе

Начало русско-турецким отношениям было положено с момента выхода русских на историческую сцену. Русский и турецкий народы жили бок о бок на протяжении многих веков и часто были вынуждены воевать друг с другом. Несмотря на это у двух народов настолько много общего, будто русские гораздо ближе туркам, чем европейцы. Объединяющим моментом служит тот факт, что территория обеих стран расположена как на Западе, так и на Востоке. По этой причине Россия и Турция не считается западными странами, ни Восток – восточными. Еще одним фактором, объединяющим российский и турецкий народы, является то, что они создали самые крупные в истории империи, которые распались в одно и то же время, а на их месте возникли два новых государства.¹ Вскоре после создания два новых государства осознали необходимость сближения.

Началом официальных отношений между Советской Россией и Турцией считается письмо, написанное М. Кемалем В. И. Ленину более 90 лет назад - 26 апреля 1920 года. В письме содержалось предложение установить дипломатические отношения, а также просьба о помощи в войне за независимость, которую вела Турция. Взамен этого Турция была готова вместе с Советской Россией бороться против империалистических держав. Советское правительство стало первым в мире, признавшим Великое национальное собрание Турции. Москва приняла решение установить дружеские отношения с Анкарой.² В результате 16 марта 1921 года в Москве был подписан Договор о дружбе и братстве между двумя странами.

В договоре говорилось о том, что стороны разделяют «принципы братства наций и права народов на самоопределение» и отмечают «существоющую между ними солидарность в борьбе против империализма». Подчеркивалось стремление сторон установить «неразрывную дружбу» и подлинное сотрудничество.

¹ О турецко-русских отношениях см. Ömer Göksel İsyar, *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karıbağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004; S. I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, çev. Hasan Ali Ediz, Birey Toplum Yayınları, Ankara 1985; K. Tacıbayev, *Siyaset, Kültür, Sanat ve Türk-Sovyet İlişkileri: Kazıl Mevdan'dan Takım'a*, Tıva Yayınları, İstanbul 2004; Mehmet Saray, *Türk-Rus Mınasabeletim Bir Amacı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998; В. Н. Коптевский, *Россия-Турция: этаны торгового-экономического сотрудничества*, Москва 2003.

² A. Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, çev. I. Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, с. 27.

ОТ СОСЕДСТВА К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ: ТУРЕЦКО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Д.и.н., доц. Ильяс КЕМАЛЮГЛУ*

Введение

С приходом к власти Владимира Путина в Российской Федерации и Партии справедливости и развития (ПСР) в Турции турецко-российские отношения начали развиваться ускоренными темпами. Если в 1990-ые годы основным направлением турецко-российских отношений было развитие торговли, то в настоящее время речь идет уже о «стратегическом партнерстве» между двумя странами. Важными предпосылками для выхода турецко-российских отношений на уровень «стратегического партнерства» являются такие факторы, как рост двустороннего товарооборота до 40 млрд. долларов, часть дипломатические контакты, в том числе на самом высшем уровне, взаимная поддержка на международной арене и тесное сотрудничество в сфере энергетики. Интенсификация турецко-российских отношений совпала с тем периодом, когда и Россия, и Турция переживали сложности в отношениях с Западом. Данное обстоятельство привело к обескуражению идеи создания Евразийского Союза с участием России и Турции, а также вызвало дискуссии по вопросу о том, может ли Ближние с Россией стать для Турции альтернативой Европейскому Союзу. Активизация дипломатических контактов в 2010 году, когда отмечалось 90-летие установления турецко-советских дипломатических отношений, создание российско-турецкого Совета сотрудничества высшего уровня и отмена визового режима между двумя странами означает дальнейшее углубление турецко-российских отношений и выход их на новый уровень.

* Доцент Университета им. Мимар Синана

Сегодняшняя конференция является частью этого процесса. Поэтому хочу еще раз выразить благодарность всем, кто внес вклад в организацию этого важного мероприятия.

«Холодной войны» важно также установление контактов в области образования и культуры. Для изменения менталитета времён окончания «холодной войны». Для изменения менталитета времён установления добрососедских отношений на высоком уровне сыграло мостом для укрепления турецко-российской дружбы. Ключевую роль в конфликте национально-культурной самодентификации, но послужило тому, чтобы поколение, имеющее двойное самосознание, не впадало в наши учебников все негативные детали и тенденциозные тезисы, для конференции, фестивали, встречи, выставки. Также следует уделять из

Человеческий фактор и участие всех стран в сфере гуманитарных связей сыграл важнейшую роль в движении от добрососедства к вечной дружбе и партнерству. В Турции растет новое поколение, численностью более ста тысяч человек, имеющее турецко-русские корни, русское и турецкое самосознание, являющееся одновременно носителем русской и турецкой культуры. Это поколение, родившееся от смешанных браков, может стать средством для укрепления добрососедства на основе родственных связей. Считаю, что необходимо уделять больше внимания гуманитарному аспекту взаимоотношений, способствуя расширению контактов непосредственно между людьми, проводить совместные мероприятия, научные

Нет сомнения в том, что в русско-турецком стратегическом сотрудничестве приоритетное значение имеют постоянно растущие экономические связи. Обе стороны желают, чтобы экономические отношения были отделены от политических вопросов.

Очевидно, что принцип добрососедства остается неизменным фактором турецко-русских отношений. В то же время мы видим, что в начале третьего тысячелетия эти связи получили новый импульс и углубляются ускоренными темпами. Определенным фактором при этом стало стремление обеих стран к решению проблем с соседними государствами. На внешнеполитическом лексиконе Турции это политика называется линией «на сведение проблем с соседями к нулю», а в российских дипломатических кругах говорят о стратегическом партнерстве. Сегодня мы видим, что сопредельные с Россией страны, в том числе Китай, Казахстан, Украина, а также Иран выступают в качестве стратегических партнеров России. А в рамках «сведения проблем с соседними странами к нулю» Турция пытается открыть границы и установить дипломатические отношения с Арменией. Наша страна предпринимает все меры для полной нормализации отношений с Турцией, с которой были сложности долгие годы. Как видим, политическая линия обеих сторон на добрососедство привела к тому, что Турция и Россия стали стратегическими партнерами.

формула взаимоотношений основана на взаимовыгодном и многостороннем сотрудничестве, главным и определяющим элементом которого являются добрососедские отношения. Мы уверены, что проект «Набуэко», который ныне еще остается предметом региональной и континентальной конкуренции, найдет свое решение за счет разумного подхода, основанного на согласовании интересов и нужд сторон.

исключенных» (axis of the excluded).¹ В некоторой степени можно согласиться с тем, что односторонний подход США, игнорирующий интересы стран региона, стимулирует сближение Турции с Россией, однако тезис об антиамериканском турецко-российском союзе является абсолютно неприемлемым, научно необоснованным, явно субъективным, тенденциозным и злонамеренным. Вдоль стратегического партнерства между Россией и Турцией не выходит за рамки добрососедства и стороны исходят строго из этого принципа. Известно, что в период, последовавший вслед за «холодной войной», проблема конкуренции в сфере торговли и поставок энергоносителей стала одним из самых напряженных вопросов во всем мире. Однако уровень и суть отношений, достигнутых между Турцией и Россией в области энергетики, наглядно демонстрируют непревзойтый характер двусторонних связей.

Когда завершился период «холодной войны», в глобальном масштабе между сверхдержавами началась конкуренция и противостояние, связанное с контролем над источниками энергоносителей и основными маршрутами их поставок. В 90-е годы прошлого столетия Россия и Турция оказались непосредственными участниками начатой и незавершившейся до сих пор конкурентной борьбы, связанной с магистральными маршрутами трубопроводов для транспортировки энергоносителей прикаспийского региона. В середине 90-х годов минувшего века широкомасштабные военные операции турецких вооруженных сил против террористических сил PKK, включающая боевые действия за пределами страны, а также антитеррористические операции российской армии в Чечне и даже споры по поводу статуса Каспийского моря зачастую расценивались сквозь призму конфронтации из-за энергоресурсов. Но, вопреки явному или скрытому противоборству, здравый смысл взял верх, и в 1997 году одним из поворотных моментов стал проект «Толубой поток». В 1999 году с началом строительства нефтепроводной магистрали Баку-Тбилиси-Джейхан прояснилась позиция Турции по данному вопросу. Сторона Россия планирует поставки природного газа на европейский рынок по «Южному потоку» через Турцию, и одновременно ведутся переговоры о подаче российской нефти по магистрали Баку-Тбилиси-Джейхан. Таким образом, Россия будет иметь выгоды в качестве поставщика энергоносителей, а Турция - транзитной страны. Эта

¹ *From Hill to Omer Taspinar, "Turkey and Russia: Axis of the Excluded", Survival: Global Politics and Strategy, Volume 48, Issue 1, 2006.*

Турции и России, в том числе, связанных с конфликтами в Нагорном Карабахе, Чечне и с террористической организацией ПИК. Благодаря принятию добрососедства в настоящее время объем торговых связей между нашими странами превысил 40 миллиардов долларов. Добрососедские отношения играют важнейшую роль для обеспечения взаимодоверия между государствами. Сегодня наши страны приняли решение о взаимном снятии визовых ограничений. Это решение имеет огромное значение для дальнейшего углубления сотрудничества в различных областях.

В России теперь уже весьма редко слышны беспочвенные утверждения о том, что Турция является послушным агентом НАТО в регионе и проводит политику пантюркизма, стремясь к разделу России. В настоящее время в Турции не считают Россию государством, стремящимся к господству в Причерноморском регионе и на Проливах с целью доступа к «теплым морям» или же притесняющим тюркоязычные и мусульманские народы, проживающих на российской территории. Более того, в обеих странах часто подчеркивается, что имеющийся грандиозный потенциал для сотрудничества используется недостаточно и следует мобилизовать все возможные рычаги и средства для расширения взаимовыгодных связей. Наряду с такими обычными темами как «челночная торговля», строительные проекты, поставки энергоносителей и туризм теперь часто заходит речь о близкой дружбе между лидерами двух стран и почти 100 тысячах смешанных браков. Нет сомнения в том, что все эти сдвиги являются результатами добрососедства.

Турция и Российская Федерация внесли огромный вклад в борьбу против терроризма на глобальном уровне после известной трагедии 11 сентября 2001 года. Дело в том, что обе страны, пережившие немало проблем из-за террора, попросту не могли поступить иначе. С другой стороны, оба государства выразили одинаковую точку зрения относительно того, что продлевать в Ираке невозможное решать путем открытого военного вмешательства, и, следовательно, выступили против крупномасштабных военных операций в Ираке, которые США стали проводить в 2003 году. Подой встречаясь оценки и трактовки, согласно которым турецко-российское сотрудничество и рост сотрудничества между нашими странами носят антиямериканский характер. Были также формулировки, сводящиеся к тому, что основным фактором, сближающим Турцию и Россию, является якобы враждебность к Америке и эти две страны занимают место «на оси

Турция и Россия, дипломатические отношения между которыми продолжают более пятидесяти лет, начиная с 20-х годов прошлого столетия поддерживают между собой добрососедские связи на самом высоком уровне. Благодаря хорошему отношению в 90-е годы прошлого века удалось преодолеть немало серьезных проблем между

социально-экономическому развитию. перед нами в качестве ключа к ответственному благосостоянию и экономической и культурной интеграции и в то же время предстает «доброе соседство» открывает возможности для высокого уровня торговых, культурных и гуманитарных связей. «Принцип странам, имеют больше преимуществ для расширения взаимовыгодных соседних государств, по сравнению с отдаленными друг от друга проблемами. С другой стороны, благодаря географической близости и взаимовыгодности, позволяют гораздо легче преодолеть многие кризисы и постоянных всесторонних связей между странами, а также на Известно, что добрососедские отношения, основанные на

соблюдение договоров. неприкосновенность границ, невмешательство во внутренние дела и взаимное уважение к территориальной целостности, государствами составляют такие универсальные правовые нормы, как глобального мира. Основу для формирования добрососедства между факторов, играющих ключевую роль для установления регионального развития международных отношений. Он является одним из главных «Принцип добрососедства» всегда был неизменным принципом

д.и.н., доц. Фырат ПУРТАШ*

ДОБРОСОСЕДСТВО - КЛЮЧ К РАЗВИТИЮ ТУРЕЦКО - РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

ВТОРАЯ СЕКЦИЯ

Председатель: к.и.н. Ирина СВИСТУНОВА

д.п.н., доц. Фырат ПУРТАШ

Добрососедство - ключ к развитию турецко-российских отношений

д.и.н., доц. Ильяс КЕМАЛЮГЛУ

От Соседства к Стратегическому Сотрудничеству: Турецко-Российские
Отношения

д.п.н., доц. Мехмет Сейфеддин ЕРОЛ

Исторические коды будущего турецко-российских отношений и фактор
холодной войны

темую «Турция и энергетика» на открытии инженерного факультета университета г. Муглы²¹.

«Россия и Турция, - считает девятый президент Турецкой Республики, - два влиятельных государства в регионе и в мире в целом. У наших стран сегодня сложились дружеские отношения, основанные на взаимных интересах в региональном и глобальном планах... и это нас радует. Думаю, что в ближайшем десятилетии Россия еще больше укрепит свой статус мировой супердержавы, а Турция войдет в десятку крупнейших экономик мира. Есть все основания полагать, что Россия и Турция и на этом этапе продолжат углублять взаимовыгодное сотрудничество. Ведь этот процесс отвечает не только интересам народов России и Турции. Российско-турецкое взаимодействие очень важно и с точки зрения региональной и глобальной безопасности и стабильности. Уверен, у российско-турецких отношений блестящее будущее»²².

Не будет преувеличением сказать, что во многом благодаря С. Демирелю Турция сегодня воспринимается как влиятельная держава, занимавшая центральное место в региональных международных отношениях. Приследуя национальные экономические и политические цели, Турция одновременно служит здесь стратегической опорой своих соседей. Безусловно, крупнейшим партнером Турции является Россия, которая считает политику Анкары важным фактором в обеспечении политической и экономической стабильности в регионе. В том, что сегодня российско-турецкое сотрудничество достигло уровня продвинутого многопланового партнерства, а в ряде областей – стратегического, велика роль и С. Демиреля, который на протяжении 40 лет своей государственной и политической деятельности последовательно отстаивал тезис о необходимости и пользыности поступательного наращивания российско-турецкого взаимодействия во всех сферах.

²¹ Сулейман Демирель, «Турция и энергетика», Конспект выступления С. Демиреля на открытии инженерного факультета университета г. Муглы, 14.06.2010.

²² А. А. Корицкий, «Сулейман Демирель: у российско-турецких отношений блестящее будущее», Интервью С. Демиреля собственному корреспонденту РПК «Голос России» и журнала «Азия и Африка сегодня» в Турции А. А. Корицкому, 19.04.2011, Сайт РПК «Голос России» - <http://rus.ruvr.ru/2011/04/19/49167503.html>.

отмежевывалась от крайностей тюркистов, объясняя произошедшую в тюркских республиках политику стремлением к достижению прочного мира и согласия в регионе, не имеющего ничего общего ни с пантюркизмом, ни с панисламизмом. Во время официального визита в Турцию в начале 1992 г. министра иностранных дел России А. В. Козырева тюрское руководство заверяло его, что Анкара не стремится вести с Россией борьбу за сферы влияния в Центральной Азии и Закавказье. С. Демирель говорил А. В. Козыреву: «Мы выступаем против тюркизма и исламского фундаментализма»¹⁸. Он констатировал в интервью РТР 24 августа 1994 г., что «сотрудничество Турции с постсоветскими тюркскими государствами не угрожает интересам России, напротив, если тюркским государствам Центральной Азии и Закавказья удастся сохранить внутреннюю стабильность, это обеспечит спокойствие России»¹⁹.

С. Демирель всегда отмечал, что, говоря об укреплении отношений с тюркскими государствами бывшего СССР, ни в коем случае нельзя игнорировать Россию, которая является основным партнером Турции в евразийском регионе²⁰.

Среди других аспектов российско-тюркских отношений в 1990-е гг. необходимо выделить их черноморский вектор. Именно в период президентства С. Демиреля значительное развитие, несмотря на членство Турции в НАТО, получил стратегический альянс Турции с Россией в Черноморском регионе, эффективное существование которого мы имеем возможность наблюдать и в наше время.

С. Демирель выступает за дальнейшее укрепление российско-тюркских связей и сегодня. Важно, что, ссылаясь на факты сооружения турецких многих турецких предприятий с помощью российских специалистов, С. Демирель высказывается в поддержку проекта строительства первой в Турции АЭС по российскому дизайну. «Я не вижу никакого риска в том, что АЭС в Аккую будет строить и эксплуатировать Россия», - заявил он 14 июня 2010 г. в своей речи на

¹⁸ Е. И. Урзаова, *Экономическое сотрудничество Турции и тюркских государств СНГ*, Москва 2003, с. 32.

¹⁹ Там же.

²⁰ Такую позицию С. Демирель ещё раз констатировал в ходе состоявшейся 2 апреля 2011 г. в Анкаре личной беседы с автором данного доклада и собственным корреспондентом РТРК «Голос России» и журнала «Азия и Африка сегодня» в Турции А. А. Копицким.

близлежащая Турция с постсоветскими турецкими государствами, называя это не политическим, а общечеловеческим событием¹⁴. Возникновение после распада СССР турецкого конгломерата, «возвращение на историческую сцену Евразии» он характеризовал как «золотой исторический шанс, который подарила история братским (туркоязычным – *indiv. avm.*) странам»¹⁵. «Локомотивом» турецкого сообщества С. Демирель называл Турцию, которая, по его словам, также выполняет функцию моста между турецкими республиками бывшего СССР и Западом. 8 апреля 2000 г. на шестом саммите глав тюркоязычных государств в Баку он говорил, что Турция как мировая держава «является и будет являться для своих братьев, соотечественников, друзей во всем мире «источником исполнения желаний»¹⁶ и опорой»¹⁷.

Однако при этом С. Демирель, во-первых, не подвергал сомнению герпидоризацию целостности этих государств (даже наоборот – всячески отстаивал их независимость и самостоятельность). Во-вторых, в проводимой в их отношении политике он делал ставку на т.н. «мягкую силу». В-третьих, его политика всегда направлена на укрепление региональной стабильности. С. Демирель подчёркивал, что позиция Турции в отношении этих государств ясна: Турция хочет помочь им как можно скорее встать на ноги, обеспечить свою национальную безопасность и т.д. «Никто не может обвинить Турцию в экспансионистских тенденциях», - заявлял С. Демирель.

В контактах с российской стороной С. Демирель постоянно

¹⁴ Süleyman Demirel, "Günümüzde Avrasya", *Aktüya Dilleri*, No. 3, Ankara 1994, с. 103.

¹⁵ "Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Türkiye Konuşan Ülkesi Devlet Başkanı Olarak Vazifesi", *Yeni Ortadoğu*, Ankara, 08.04.2000, Официальный сайт Президента Турецкой Республики - <http://www.tccb.gov.tr/suleyman-demirel-konusalari/492/56976/cumhurbaşkanı-sayın-suleyman-demirel-in-turkce-konusan-ülkesi-devlet-başkanı-olurken-1>.

¹⁶ Здесь С. Демирель использовал выражение «haset karısı», что означает «дверь в проёме святого» (перед которой молящиеся просят исполнения их желаний) – прим. авт.

¹⁷ "Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Türkiye Konuşan Ülkesi Devlet Başkanı Olarak Vazifesi", *Yeni Ortadoğu*, Ankara, 08.04.2000, Официальный сайт Президента Турецкой Республики - <http://www.tccb.gov.tr/suleyman-demirel-konusalari/492/56976/cumhurbaşkanı-sayın-suleyman-demirel-in-turkce-konusan-ülkesi-devlet-başkanı-olurken-1>.

подчеркивал, что Турция действует в данном случае поспешно, тогда как следует противиться любому втягиванию в конфликт. С. Демирель считал, что политика США в регионе может привести к разделу Ирака (в чем Т. Озал видел свои выгоды, в частности, получение доступа к нефтересурсам Северного Ирака), что в свою очередь неминуемо повлечет за собой нарушение территориальной целостности Турции. Здесь прослеживается еще одно качество С. Демиреля как политика – его стремление сохранять статус-кво в вопросах, касающихся границ. Известный турецкий историк, обозреватель, экономист Мичин Кючюк как-то заметил, что в истории Турецкой Республики были два лидера, которые принимали и отстаивали существующие границы государства и не гнались за их расширением – это Исмет Инёню и Сулейман Демирель.

Подобную ситуацию мы наблюдаем в 1992 г. во время очередной вспышки нагорно-карабахского конфликта. С. Демирель оказался тогда в нежном положении. С одной стороны, он прекрасно осознавал, что вводом войск в Нахичевань и Нагорный Карабах, т.е. такой активной помощью «братскому азербайджанскому народу», лично он, возможно, и поднимет свой авторитет в глазах турецкой нации. Здесь можно вспомнить, как вырос авторитет премьер-министра Б. Эджевита после решения о высадке турецких войск на Кипре в 1974 г. С другой стороны, С. Демирель понимал, что в таком случае Турция восстановит против себя весь мир, а территориальный спор может превратиться в серьезный затяжной конфликт на религиозной почве. Президент Т. Озал, кстати, тогда неоднозначно и недвусмысленно высказывался за отправку турецких войск на помощь азербайджанской армии. Но С. Демирель, осуждая Армению, всё-таки проявил достаточно дальновидности, чтобы удержаться от рокового шага.

Эти примеры важны с точки зрения понимания видения С. Демирелем отношений с бывшими советскими торговыми республиками Средней Азии и Закавказья, появившимися на карте мира после распада СССР. Некоторые обозреватели склонны видеть в действиях турецкого руководства 1990-х гг. чуть ли не «экспансионистскую» политику, которая, дескать, была направлена на создание пресловутого Великого Турана. Здесь можно согласиться с большинством исследователей в том, что Турция под руководством С. Демиреля добилась значительных успехов в установлении тесного сотрудничества с торговыми республиками. Неслучайно С. Демирель был даже провозглашен «отцом тюркского мира». Он действительно прилагал огромные усилия для быстрого и тесного

сторон развивать на долгосрочной основе сотрудничество в области экономики, взаимных инвестиций, военно-технических связей, науки, техники, экологии. С. Демиреля сопровождала тогда большая группа турецких бизнесменов, которые провели плодотворные встречи с представителями российских деловых кругов.

При С. Демиреле был запущен новый в российско-турецких отношениях механизм, задачей которого стала координация энергетического и внешнеэкономического взаимодействия. В ноябре 1992 г. состоялось первое заседание Смешанной межправительственной российско-турецкой комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству (МПК)¹².

В последующие годы президент С. Демирель неоднократно встречался с представителями российского руководства: заместителем председателя правительства, сопредседателем МПК О. Н. Соколовым, председателями правительства В. С. Черномырдиным, М. М. Касьяновым, президентом Б. Н. Ельциным. Российский трек всегда оставался одним из приоритетных в турецкой внешней политике.

Представляется целесообразным оставаться на следующем важном моменте, который поможет понять процесс, происходившие в российско-турецких отношениях в период президентства С. Демиреля. В августе 1990 г. начинается кризис в Персидском заливе. Как известно, Т. Озал полностью поддержал антииракский альянс. Турция присоединилась к санкциям США и Западной Европы против Ирака, разрешила межнациональным силам использовать турецкую территорию (базу ВВС в Инджирлик) для нанесения ударов по Ираку. Такая политика Анкары стала во многом проявлением личных устремлений Т. Озала, старавшегося на деле доказать приверженность страны партнёрству с США и значимость Турции для Запада как союзника¹³.

С. Демирель критиковал такие действия Т. Озала. Он решительно выступал против вовлечения Турции в кризис в Персидском заливе и против оказания США такой широкой поддержки. С. Демирель

¹² Межправительственное соглашение о создании Смешанной межправительственной российско-турецкой комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству было подписано накануне визита С. Демиреля в Анкаре министром внешних экономических связей России П. Авеном и министром благоустройства и поселений Турции О. Кумбараджикаши.

¹³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s. 440.

В интервью газете «Хюрриет» в январе 1976 г. С. Демирель говорил: «Турция будет поддерживать многосторонней ориентации. Хотя мы против коммунизма, мы будем поддерживать межгосударственные отношения с коммунистическими странами»¹¹.

Кроме того, начиная с 1976 г., развиваются советско-турецкие отношения в военно-технической сфере. На советские военные учения «Кавказ» в 1976 г. были приглашены турецкие специалисты, которые затем посетили Москву и встретились с министром обороны А. А. Гречко. За этим последовал визит заместителя начальника Генерального штаба ВС Турции К. Эвена в СССР. А в ходе визита в Москву министром Турции И. С. Чаглыантиля в марте 1977 г. даже обсуждался вопрос о закупках Турцией советского оружия.

Духу успешного сотрудничества серьезный урон был нанесен вводом СССР войск в Афганистан в 1979 г. С. Демирель с беспокойством следил за развитием ситуации. В связи с афганскими событиями США оказывали давление на своих союзников, призывая к свертыванию отношений с СССР. Турция не одобрила действия Советского Союза в отношении Афганистана, однако в то же время в правительстве С. Демиреля считали, что не стоит жертвовать советско-турецкими связями в угоду интересам Вашингтона.

12 сентября 1980 г. в Турции произошел военный переворот. С. Демирель был отстранен от власти. Затем последовали 122-дневная ссылка в Зинджирбозане, запрет заниматься политической деятельностью, действовавший вплоть до 1987 г., выход на политическую авансцену соратника С. Демиреля - Тургута Озала, который в деле дальнейшей демократизации политической системы Турции во многом берет «миссию» С. Демиреля на себя.

С. Демирель, занимаая посты премьер-министра в 1991 - 1993 гг. и президента в 1993-2000 гг., традиционно выступал за развитие добрососедских, партнерских отношений с Россией. В мае 1992 г. он совершил официальный визит в Россию, где провел встречи с президентом Российской Федерации Б. Н. Ельциным и другими российскими руководителями. В рамках визита был подписан первый после распада СССР межгосударственный российско-турецкий документ - Договор об основах отношений Российской Федерации и Турецкой Республики. В договоре констатировалось обоюдное желание

¹¹ Д. Е. Ермеев, *Указ. соч.*, с. 181.

К ВОПРОСУ ОБ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД НАХОЖДЕНИЯ У ВЛАСТИ СУЛЕЙМАНА ДЕМИРЕЛЯ

министр открыто стремился продемонстрировать западным союзникам по НАТО твердое намерение проводить курс на сближение с СССР. Надо отметить, что в программах почти всех созданных в 1970-е гг. правительств был четко прописан тезис о целесообразности улучшения связей с Москвой. Наряду с утверждениями об опасности коммунизма подчеркивалась польза советско-турецких контактов как с точки зрения двусторонних отношений, так и с точки зрения обеспечения безопасности в регионе.

Таким образом, не будет преувеличением сказать, что когда Партия справедливости С. Демиреля находилась у власти, в советско-турецких отношениях, несмотря на условия острого идеологического и глобального противостояния в мире, была открыта новая страница. Благодаря общему позитивному настрою руководства двух стран во многом удалось преодолеть взаимный антагонизм периода Второй мировой войны.

Необходимо отметить, что сближение СССР и Турции в те годы происходило несмотря на недовольство западных союзников Анкары. В этом видится и личная заслуга С. Демиреля, отстаивавшего необходимость наращивания взаимовыгодных контактов с Советским Союзом. «После моего визита в СССР в 1967 г. я принимал ведущего обозревателя «Нью-Йорк Таймс», – вспоминает С. Демирель. – Он ещё с порога набросился на меня с вопросом: «Что это означает? Неужели Турция меняет вектор своей внешней политики?» Я тогда четко ответил ему, что Турция, как независимое государство, будет продолжать развивать основанное на взаимных интересах сотрудничество с Москвой»⁹.

В декабре 1975 г. С. Демирель вместе с главой правительства СССР А. Н. Косыгиным принял участие в открытии Искендерунского металлургического комбината. В ходе переговоров А. Н. Косыгина с С. Демирелем была достигнута принципиально важная договоренность о подготовке политического документа по широкому спектру вопросов советско-турецких отношений¹⁰. Таким образом, добрососедские связи Турции с Советским Союзом выходили на качественно новый уровень.

⁹ Запись личной беседы автора с С. Демирелем. Анкара, 2 апреля 2011 г.

¹⁰ Политический документ о принципах добрососедского и дружественного сотрудничества между СССР и Турецкой Республикой готовился правительством С. Демиреля, однако подписан был уже премьер-министром Б. Эджевитом в ходе визита в Москву 21-25 июня 1978 г.

сентября 1967 г. под таким заголовком: «Демирель высоко оценил советские достижения»⁸. Как представляется, визит С. Демиреля положил начало продолжению распространения в турецком обществе стереотипа об «утрозе» со стороны Советского Союза. Не случайно за этим визитом последовала целая череда двусторонних встреч на высшем и высоком уровнях. В частности, 12-21 ноября 1969 г. состоялась первый визит турецкого президента (Дж. Сунай) в СССР.

Крайне важными являются двусторонние соглашения, которые были подписаны в 1967 г. и стали основой для развития взаимовыгодных добрососедских отношений. В соответствии с этими соглашениями с помощью советских специалистов на территории Турции был построен целый ряд крупнейших в стране и регионе предприятий, заложивших, по сути, основу современной турецкой экономики. Среди них нефтеперерабатывающий завод в Ангара, металлургический комбинат в Искендеруне, алюминийевый завод в Сейдишехире, химический комбинат в Мерсине, завод по производству серной кислоты в Бандырме, завод дрессоволокнистых плит в Арвине, линия электропередачи Сейтомер-Сейдишехир. Примечательно, что тогда западные страны отказали Турции в предоставлении технологий для строительства этих предприятий, а Москва подоглась своими новейшими достижениями.

Выражая заинтересованность в наращивании сотрудничества с СССР, С. Демирель был вынужден учитывать политический климат в Турции, оглядываясь на общественное мнение, которое видело в активизации левых сил и нарушении стабильности внутриполитического положения в стране «рыку Москвы». Со временем, однако, такое мнение уладось переломить. Интересно, что позиции ПС и оппозиционной Народно-республиканской партии (НРП) по вопросу о необходимости интенсификации связей с СССР совпали. В этой связи важное наблюдение делает в своей книге «Турция – перекресток судеб. Воспоминания посла» посол СССР в Турции А. А. Родионов. Накануне своего официального визита в Москву в 1978 г. премьер-министр Б. Эджевит в различных заявлениях так или иначе возвращался к тематике предстоящих переговоров в Москве, делая акцент на необходимости дальнейшего укрепления советско-турецких отношений. И значительная часть таких заявлений делалась Б. Эджевитом во время поездок на запад. То есть премьер-

⁸ “Türkiye Sovyetler Birliği ile ilişkilerin artması. Demirel Sovyet kalkınmasını övdü”, *Aksam*, 26.09.1967.

После прихода в 1965 г. С. Демиреля к власти в качестве премьер-министра из-за его, в частности, позиции была задержана ратификация подписанного в 1964 г. его предшественником С. Х. Урюлюню советско-турецкого соглашения о культурном сотрудничестве⁶. С. Демирель, предвидя волну критики со стороны правых политических сил, а также консервативного крыла возглавлявшейся им Партии справедливости (ПС), также воздержался от активной поддержки идеи импорта из СССР нефтепродуктов, о чем шла речь на переговорах во время визита председателя Совета Министров СССР А. Н. Косыгина в 1966 г. Однако, несмотря на эти моменты, в целом во время премьерства С. Демиреля и нахождения на посту министра иностранных дел опытного и дальновидного дипломата И. С. Чаглыянгиля советско-турецкие отношения достаточно серьезно провалились вперед. Именно И. С. Чаглыянгиль считался одним из главных авторов многовековой внешнейполитической концепции Турции, которая предусматривала, в частности, всестороннее развитие и углубление отношений и с Советским Союзом. В период с 1965 по 1979 гг. (до ввода советских войск в Афганистан) они развивались в атмосфере сотрудничества, что выражалось в двусторонних визитах на высшем и высоком уровнях, важных подписываемых документах долготерпеливого характера.

С. Демирель всячески старался продемонстрировать полезность сотрудничества с Советским Союзом. Так, значительным этапом на пути намечившегося во второй половине 1960-х гг. потепления в советско-турецких отношениях стал официальный визит С. Демиреля в СССР (19-29 сентября 1967 г.). Премьер-министр Турции сопроводжала многочисленная (около 100 чел.) делегация: министры, парламентарии, представители деловых кругов, СМН. «В специальном включил в состав нашей делегации наиболее ярких противников налаживания связей с СССР, чтобы они своими глазами увидели достижения Советского Союза и изменили свое отношение к этой стране.езде нас принимали очень радушно», - так тепло С. Демирель вспоминает о своей тогдашней поездке и сегодня⁷. Интересно, что одна из наиболее популярных и авторитетных в то время турецких газет «Акшам» вынесла материал о продолжающемся визите премьер-министра Турции в СССР на первую полосу своего номера от 26

⁶ *Think Day Politikası*, s. 777.

⁷ Запись личной беседы автора с С. Демирелем. Анкара, 2 апреля 2011 г.

Вашингтоном с одной стороны и – «подтолкнуло» Турцию к СССР с другой.

2. Общее обострение противоречий в отношениях между союзниками по НАТО в 1960-х гг., что косвенным образом оказало положительное влияние на расширение советско-турецкого сотрудничества.

3. В течение многих лет США закупали хром в Турции. В 1963 г. СССР понизил цены на хром, и США заключили сделку с СССР. Это также заставило Анкару иначе взглянуть на блоковую политику.

4. Кипрская проблема. События на Кипре в 1964 г., по сути, впервые после Второй мировой войны стали той проблемой, по которой позиции СССР и Турции, по меньшей мере, не противоречили друг другу³. Конструктивная позиция СССР по кипрской проблеме с самого начала кризиса с признательностью воспринималась Анкарой. В то же время, «шлепок по носу» (по яркому выражению известного российского толколога Д. Е. Еремеева), полученный турецким правительством от американских союзников в связи с событиями на Кипре в 1963-1964 гг., поставил под сомнение тезис о надежности односторонней ориентации Турции на США и НАТО⁴. В 1974 г. советское правительство выступило против оккупации турками войсками севера Кипра, что, впрочем, не оказало серьезного влияния на атмосферу советско-турецких отношений⁵.

5. Общая разрядка международной напряженности в 1970-х гг. (Хельсинский процесс, советско-американские договоры об ограничении вооружений и пр.).

6. Трудное экономическое положение в Турции во второй половине 1960-х гг. побуждало С. Демиреля к более тесному сотрудничеству с Москвой, которая выражала готовность давать кредиты, инвестировать в турецкую промышленность.

³ Этот факт нашел отражение в Совместном заявлении по итогам визита в Москву министра Турции Ф. Дж. Эркина в 1964 г.: стороны сходились на необходимости обеспечения независимости и территориальной целостности Кипра, а также признания наличия на острове двух национальных общин и необходимости создания мирных условий для их сосуществования (Подробнее см.: Б. М. Похвверия, *Внешняя политика Турции после второй мировой войны*, Москва 1976).

⁴ Подробнее см.: Д. Е. Еремеев, *Турция в годы Второй мировой и «холодной» войн (1939-1990)*, Москва 2005; Б. М. Похвверия, *Внешняя политика Турции после второй мировой войны*, Москва 1976; Б. М. Похвверия, *Внешняя политика Турции в 60-х – начале 80-х годов XX века*, Москва 1986.

⁵ *Türk Dış Politikası*, s. 779.

исходя из внутриполитических реалий Турции и её положения на международной арене, был вынужден осторожно контактировать с Советским Союзом, тщательно взвешивая каждый шаг. Этим объясняется нестабильность советско-турецких контактов в 1960-70-е гг. и сдержанность, с которой турецкое руководство подходило к развитию отношений с СССР, в первую очередь, в политической сфере. Важно, однако, что С. Демирель всегда проявлял себя как достаточно реалистически мыслящий политик и отстаивал идею о необходимости проведения гибкого и равностороннего внешнеполитического курса. Полная реальное положение Турции на международной арене, осознавая её геополитическое значение, он концентрировал усилия на поиске выгодного национальным интересам своего государства баланса между крупными державами и блоками.

С Демирель всегда отстаивал тезис о необходимости обеспечения для Турции особого статуса в НАТО. Хотелось бы ещё раз подчеркнуть, что линия взаимоотношений Анкары с Альянсом практически всегда выстраивалась турецким руководством исходя из национальных приоритетов страны. Такой подход – одна из причин, как отмечалось выше, часто возникавших разногласий на треках Турция-НАТО, Турция-США. Нельзя не согласиться со многими историками и политологами в том, что это подталкивало Турцию к активному поиску путей сближения с Советским Союзом. В то же время к концу 1960-х – началу 1970-х гг. можно было наблюдать следующую тенденцию: интенсификация советско-турецких связей становится уже не следствием, а скорее причиной противоречий в отношениях Анкары с её западными союзниками. Сохраняя стратегические отношения с Западом, Анкара рассматривала Москву как важного партнёра, с которым надо развивать сотрудничество, невзирая на противобольшевистские Запада и реалии «холодной войны».

Исследователи выделяют следующие события в Турции и мире, способствовавшие «перезагрузке» советско-турецких отношений в 1960-1970-е гг.:

1. Карибский кризис. США не почитая нужным проконсулировать Анкарой, демонтировали свои «Юпитеры» в Измире. Это вызвало напряжение в отношениях между Анкарой и

² Подробнее см.: Б. М. Похверья, *Внешняя политика Турции после второй мировой войны*, Москва 1976; Б. М. Похверья, *Внешняя политика Турции в 60-х – начале 80-х годов XX века*, Москва 1986; *Türk Dış Politikası. Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular*, *Belleten*, *Tomtom*, cilt 1, 1919-1980, ed. Baskın Öran, İstanbul 2002.

государства. Правильные анализ и оценка взглядов, убеждений и деятельности С. Демиреля являются одними из важных условий понимания основных тенденций развития Турции во второй половине XX века. Вполне оправданным представляется следующее сравнение: жизненный путь и политическая судьба С. Демиреля – это новейшая история Турции, понять это политика и государственного деятеля - значит реально разобратся в перипетиях социально-политического развития Турции в новейшее время.

Цель данного доклада – проанализировать основные тенденции развития российско-турецких отношений в периоды нахождения С. Демиреля у власти. В частности, мы выделим ключевые факторы, оказавшие влияние на «перезагрузку» советско-турецких отношений в 1960-70-е гг., осветим ряд аспектов развития российско-турецких связей в новых геополитических условиях после распада Советского Союза, а также определим роль в этих процессах С. Демиреля.

Формирование внешнеполитических устремлений С. Демиреля происходило в начальный период «холодной войны». Определющим фактором геополитического положения Турции в 50-60-е гг. прошлого века являлось её позиционирование как флангового государства Северотлантийского альянса. В этом заключалось стратегическое значение Турции для НАТО. В этой связи Анкара находилась под постоянным контролем и давлением Запада, в первую очередь, США. При этом необходимо подчеркнуть, что Турция на протяжении всей истории своих взаимоотношений с Альянсом отнюдь не являлась робким проводником политики НАТО в регионе. Более того, турецкое государство, отстаивая свои национальные приоритеты, нередко становилось источником и причиной разногласий в Альянсе – это было связано с кипрским конфликтом, турецко-греческими противоречиями и рядом других факторов.

Представляется целесообразным отметить два существенных аспекта. Первый: С. Демирель – прагматичный лидер. Второй: он прозападный политический деятель и убежденный антикоммунист. С. Демирель был уверен в необходимости развития советско-турецких отношений для экономического подъема Турции и в то же время,

¹ Периоды нахождения С. Демиреля у власти: 27.10.1965 г. – 26.03.1971 г., 31.03.1975 г. – 21.06.1977 г., 21.07.1977 г. – 05.01.1978 г., 12.11.1979 г. – 12.09.1980 г., 20.11.1991 г. – 16.05.1993 г., 16.05.1993 г. – 16.05.2000 г. (в качестве президента).

К ВОПРОСУ ОБ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД НАХОЖДЕНИЯ У ВЛАСТИ СУЛЕЙМАНА ДЕМИРЕЛЯ

Сергей КОПИЦКИЙ*

Десятый президент Турецкой Республики Сулейман Демирель, отдавший активной политике более сорока лет, и сегодня является одной из самых заметных фигур на турецкой политической сцене. Его по праву называют политиком уникальной судьбы. Действительно, в истории новейшего времени существует немало примеров подобной политической устойчивости, когда государственный деятель, будучи дважды свергнутым армией с поста премьер-министра, продолжал оставаться ведущим политиком и, в конце концов, занял высший государственный пост президента страны.

Сегодня у С. Демиреля образ общепопулярного лидера, человека, сумевшего соответствовать всем требованиям, которые время в разные периоды непростой турецкой истории предъявляло руководителям такого масштаба. Формально уйдя на пенсию после завершения президентского срока в 2000 г., С. Демирель продолжает заниматься высокой политикой, его опыт, знания и взгляды на происходящие в стране и за рубежом события являются объектом пристального внимания нынешнего поколения политиков, так и зарубежных политических деятелей, ведущих политологов и СМИ. Примечательно, что встреча с С. Демирелем по-прежнему входит в программу визитов некоторых иностранных лидеров в Турцию.

Без сомнения, С. Демирель, даже находясь в оппозиции, оказывает большое влияние на внутреннюю и внешнюю политику турецкого

* Аспирант кафедры истории стран Ближнего и Среднего Востока ИСАА МГУ имени М. В. Ломоносова.

Россия сотрудничали в период Лозаннской конференции и на начальном этапе конференции в Монре. При этом необходимо соблюдать осторожность, поскольку Турция, прежде всего, является членом НАТО и кандидатом на вступление в ЕС и должна выстраивать отношения с Российской Федерацией на основе сбалансированного подхода.

противодействие намерениям США и ЕС, подобно тому, как Турция и для координации политики с Российской Федерацией в целях охраны данного региона. В настоящее время существуют возможности для улучшения экологии Черного моря требует действий для проливами, укрепляет положение Турции. К тому же постепенное влияние на решение вопросов, связанных с Черным морем и продемонстрирована после Второй мировой войны. Возможность была эффективную роль, отличную от той пассивности, которая была характерна для формирования нового мирового порядка и восстановления многополярной системы. У Турции есть возможность наблюдать в Ираке и Афганистане. По этой причине необходимо снова единственной супердержавой. Результаты данного стремления можно оценить морально-либерально. После 1990 года США стремятся стать всеобщим миром, представляющая единое господство в Черном море международный баланс и прилагать усилия для поддержания интересов и укрепления влияния политического необходимо сохранять для обеспечения безопасности стран, защиты экономических, охватывая, которую следует проводить в дальнейшем, очевидно.

она не сторож Проливов, а их хозяин. продемонстрировав свой нейтралитет и влияние. Турция доказала, что проходе через Проливы своему стратегическому союзнику США, допустить их нарушения. В августе 2008 года Турция отказала в необходимости защиты положения Конвенции Монреэ и не условия Турции и Российская Федерация оказались перед государствами Кавказа и Каспийского бассейна, но и всего мира. В данных условиях возможность повлиять не только на судьбу Турции, ожидающему прокуратуре. Пробуждение и использование стран региона. Таким образом, Турция подбита «Спящему великану», демократическое правление в Турции может стать примером для этнических проблем и борьбы за власть. При этом устойчивое других способов обеспечить стабильность на Кавказе, страдающем от исторический шанс. Одновременно Турция является страной, более каспийских энергоресурсов. Это следует рассматривать как альтернативные маршруты трансоптических на мировой рынок всеобщее признание того, что через Турцию могут проходить регионе и в глобальном масштабе. Вследствие этого возникло Турция доказала, что осознает ответственность за сохранение мира в Федерации в 2008 году подтвердил значение данного обстоятельства. Конфликт между Грузией и Российской

окажутся закрытыми вследствие аварии, то ущерб будет нанесен Турции, Российской Федерации и другим прибрежным государствам.

Если вспомнить, что в наши дни часто повторяются предложения о приватизации Проливов и передача их под контроль международной коалиции, становится ясно, насколько серьезно решение Турции, и необходимо его осуществление. На Черном море ситуация такая же. В последние годы оно подвергалось сильному загрязнению.

Невозможно отделить безопасность и экологическую защиту Черного моря от безопасности Турции и зоны Проливов. Стратегическое значение Черного моря, превратившегося в XXI веке в центр мирового транзита энергоресурсов, чрезвычайно возросло. Как написал Э. Бжезинский в своей книге «Большая шахматная доска», в XXI веке США для сохранения мирового господства потребуются контроль над районами Черного и Каспийского морей и над транзитом энергоресурсов. Почти то же самое можно сказать в отношении ЕС, зависящего от импорта энергоресурсов. Для ЕС важны районы, находящиеся под контролем Российской Федерации и Турции.

Турция не является производителем энергоресурсов, но участвует в поставках углеводородов в различные регионы, поскольку граничит со странами богатыми энергоресурсами, транспортными коридорами и маршрутами, соединяющими богатые природным газом и нефтью Среднюю Азию и Ближний Восток с промышленно развитыми странами Запада, считаются Черное море, Проливы и Анатолия. Таким образом, Турция заняла «ключевое положение в энергетическом коридоре» XXI века и приобрела возможности для экономического и политического роста. То же самое касается и Российской Федерации.

Политическая стабильность и надежность государств, играющих роль энергетического коридора, считается не менее важной, чем стабильность в странах-производителях. Это жизненно важно для энергозависимых стран-потребителей, в первую очередь, для государств ЕС. Насколько безопасна и стабильность в странах-производителях необходима для производства нефти и газа, настолько же важна внутриполитическая стабильность в таких странах, как Турция, обеспечивающих доставку энергоресурсов в промышленно

Когда турецкое судно село на мель в Ла-Манше, Великобритания сразу объявила о введении нового регламента. Поэтому Турция, в рамках положений Устава 1988 года, должна серьезно штрафовать суда и танкеры, наносящие вред окружающей среде, подобно тому, как делают США. К тому же никто не сможет предположить, что произойдет, если повторится авария с танкером «Нассия». Не будем забывать, что Стамбул и Проливы уникальны. В случае если Проливы

действие даже возле отдаленных берегов Аляски. применяются даже в тех местах, где никто не живет, и сохраняют свое условия платят штраф в размере 25 тыс. долларов. Эти правила транзитных судов - безлимитная страховка. Нарушили названные чтобы у нефтяных танкеров была двойная стенка корпуса, а у которую они обрывают своими терпительными водами, и требуют, США используют систему плотного контроля в двухсотмильной зоне, штрафовать тех, кто не соблюдает правила прохода через Проливы. соединит Черное море с Мраморным. Кроме того, необходимо проекта по созданию канала, который пройдет через Силиври и систему регулирование, а с другой стороны, начать реализацию с одной стороны, Турция создает срочно ввести в силу новую

охраняющую среду. безопасность людей, проживающих в зоне Проливов, и охранять. Обязанность Турции связана с необходимостью обеспечивать Баку-Тбилиси-Джейхан, как утверждает Российская Федерация. происходит не из стремления активизировать работу нефтепровода по вопросу Проливов будет сохраняться. Данная безопасность Турции свидетельствует о том, что в ближайшие годы безопасность Турции Босфора, проходившего через центр крупного населенного пункта. Это причины и объясняется необходимостью обеспечить безопасность

Такая решительная позиция Турции имела под собой весомые использовать мировую прессу. Турция сумела представить свою позицию общественному мнению, международных отношениях, начиная с конца XX века. В то же время окружающей среде, которой уделяется большое значение в турецкой позиции. В качестве аргумента использовалась защита международных балансов, были представлены аргументы в защиту принцепов Мустафы Кемала Ататюрка. Во внимание принимался период Турция продолжала поддерживать внешнеполитических положения регламента 1944 года. Можно заметить, что и в этот

обеспечить себе экономическую выгоду от использования Проливов, как это происходит с другими водными артериями.

За проход через Суэцкий канал необходимо платить, в то время как Турция не взимает платы с судов, проходящих через Проливы. Причина этого заключается в том, что Проливы являются естественным водным путем, а Суэцкий канал создан искусственно. Рассматривается возможность уменьшить нагрузку на Проливы, построив канал между Силври и Черным морем. Канал вскоре станет самоокупаемым, так как проход через него будет платным. К тому же уменьшится вероятность аварий в Проливах и их загруженность, так как огромные танкеры будут направляться через канал. Косвенным образом это понизит степень рисков, с которыми сталкивается Стамбул.

В соответствии со второй статьей Конвенции Монтре, Турция обеспечивает свободный проход торговых судов. За проход не может взиматься плата, несмотра на расходы, связанные с содержанием маяков, безопасностью и логистическим сопровождением. Кроме того, в Проливах, через которые за год провозится около 30 млн. тонн нефти, высока вероятность аварий, угрожающих всему региону. Поэтому Турция, не нарушая основные принципы Конвенции Монтре, 1 июля 1994 года ввела в действие Регламент о порядке морского судходства в зоне Проливов и Мраморного моря. Если за первые шесть месяцев 1994 года в зоне Проливов произошло 22 аварии, то во втором полугодии - после введения регламента - произошло только две аварии. В 1996 и 1997 гг. произошло всего семь аварий. Это свидетельствует о том, что решение Турции о введении схемы регулирования морского транспорта оказалось верным. Однако некоторые страны, которые пользуются Проливами, не приняли во внимание резолюты и выступили против регламента.

Российская Федерация и Греция, более других обеспокоенные введением нового регламента, на заседании Международной морской организации (ИМО) вынуждали Турцию отказаться от него. Турция пыталась убедить Российскую Федерацию и, несмотра на то, что регламент действовал, нефтяные танкеры продолжали проходить через Проливы. Нерешительность Турции была вызвана недостаточной разработанными системы регулирования. В конце концов, заручившись поддержкой США и Великобритани, Турция на заседании ИМО удалось продолжить возражения Российской Федерации и ввести в действие регламент 1998 года, отменивший

Хотя после войны Советская Россия потребовала контроля над Проливами, воспользовавшись политической изоляцией Турции, в результате мудрой политики Анкары и позиции США и Великобритании действие Конвенции Монре́е продолжается до наших дней.

Конвенция Монре́е окончательно утвердила суверенитет Турции, однако со временем стали очевидны ее слабые стороны. Положение, регулирующие судходство, разрабатывались в условиях 1936 года. В дальнейшем развитие современных технологий привело к возникновению проблем, связанных с увеличением водоизмещения судов, их оснащенности системами вооружения, а также ростом количества судов.

Аварии, происходившие вследствие интенсификации судходства, и загрязнение окружающей среды начали создавать серьезную угрозу зоне Проливов, Стамбулу и Черному морю. В 1937 году через Проливы прошло 2603 иностранных суда, тоннаж которых был равен 4.800.000. Строительство канала Дунай - Черное море позволило увеличить поток судов, возросла транспортировка нефти. В наши дни судходство возросло настолько, что Проливы уже не справляются с его объемом, а уровень загрязнения приводит к истощению различных видов морской фауны.

В связи с интенсификацией судходства наблюдался рост количества аварий. В 1960-70-ые годы происходило в среднем по две аварии, в 1990-ые годы эта цифра начала существенно увеличиваться. Среди катастроф особенно выделяется пожар на румынском танкере «Independant» в районе Кадикей, угрожавший Стамбулу несколько недель.

В то время, когда была подписана Конвенция Монре́е, не было ни активной транспортировки нефти, ни перевозки метана, а также не было известно об атомной бомбе или уране. Понятие о загрязнении моря и окружающей среде еще не сформировалось, и никому не приходило в голову, что наступит день, когда Российская Федерация будет перевозить нефть танкерами, размеры которых превышают 300 метров. И никто не думал о том, что население Стамбула настолько увеличится. В этой связи возникла неотложная необходимость облегчить нагрузку на Проливы. Кроме того, Турция не может

Турция не воспользовалась возникшей на международной арене политической и военной сумятицей для того, чтобы изменить режим проливов в одностороннем порядке, но предпочла решить проблему путем международного соглашения. Рациональная политика Турции сыграла огромную роль в подписание Конвенции Монтрё:

Инициатива по пересмотру Лозаннского соглашения о режиме проливов, осуществленная в контексте противодействия ревизионизму Германии и Италии, оказалась успешной. Даже Великобритания, которая была основным оппонентом Турции в Лозанне, не возражала против отмены нейтрального статуса проливов, но наоборот, поддерживала эту идею. На конференции дискуссия в основном разворачивалась вокруг деталей соглашения.

Другими факторами, определившими решение вопроса в пользу Турции, были стратегия, разработанная министром иностранных дел Тевфиком Рюшю Арасом под руководством президента Мустафы Кемаль Ататюрка с учетом событий политической повестки международных отношений, тщательная подготовка к конференции и необходимое внимание к контактам с прессой и народом. В особенности верное доведение информации до корреспондентов, освещавших ход конференции, способствовало формированию благоприятного для Турции мирового общественного мнения.

Конвенция Монтрё отменила принятие в Лозанне положения, ущемлявшие суверенитет Турции, и упростила «Комиссию по проливам», представлявшую собой последний в истории Турции отголосок режима капитуляции. Одновременно конвенция повисила международное влияние Турции, превратив ее в государство, дружбы с которым добивались как страны-соседи, так и ревизионисты. Однако данное положение стало причиной усиленного давления на Турцию в годы Второй мировой войны. Первая мировая война представляла свидетельства того влияния на ход войны, которым обладает страна, господствующая над проливами. Несмотря на все давление и обещания, Турция сделала выбор в пользу сохранения мира. Наряду с усталостью от войны причиной такого выбора Турции стали вероятные послевоенные территориальные претензии сталинской России. Турция не опасалась остаться один на один с Советской Россией в условиях, когда внутренние ресурсы страны были истощены.

По мере того, как росла вероятность возникновения Второй мировой войны, менялись взгляды государств, не желавших переходя зоны Прованса под контроль Турции. Конечно, их заботила отнюдь не безопасность Турции. У Турции не было проблем в отношениях с Германией, проводившей агрессивную политику. Были разногласия с Италией по некоторым вопросам. Но их можно было урегулировать путем переговоров. Великобритания, Франция, США и СССР тревожила возможность присоединения Турции к группе стран-ревиизионистов. Союзничество Турции было очень важно по причине ее геостратегического положения и Провансу, поэтому державы надеялись предотвратить присоединение Турции к враждебному лагерю, как произошло в Первой мировой войне. В этой связи было необходимо принять требования Турции и обеспечить союз с ней. Кроме того, насколько противоположной ревизионизму ни выглядела бы политика Турции, режим Прованса делал ее незаменимой от угрозы, и под давлением Германии и Италии Турция могла пойти на союз с ними. То есть, причина, побуждавшая Великобританию и Францию согласиться на изменение режима Прованса, была связана с обеспечением своих собственных интересов, а не интересов Турции.

После Лозаннского мира Турция, проводившая внутреннюю и внешнюю политику с учетом вероятности возникновения войны, урегулировала все политические и военные проблемы и приступила к установлению дружественных и союзнических отношений с соседями. Это было вызвано тем, что в Лозанне стали очевидны политические риски положения государства, находящегося в изоляции. Для урегулирования международных позиций, прежде всего, требовалось создание прочных политических и военных союзов.

случае попыталась изменить ситуацию. В 1930-ые гг. весь мир охватила гонка вооружений, одновременно участились политические и военные конфликты между государствами, вызвав у Турции опасения в связи с режимом Прованса-подписанты, и в первую очередь, Великобритания, настаивали на сохранении режима Прованса, утверждая, что мир не будет нарушен. Преследуя цель сохранения мира, они оставили без внимания все случаи оккупации и агрессии. Между тем, невозможно было не заметить очевидного факта неизбежности новой войны в условиях, когда Германия, суверенные права которой были ущемлены, а территория подверглась оккупации, отчаянно стремилась изменить данную ситуацию.

ИЗМЕНЯВШИЙСЯ МИРОВОЙ ПОРЯДОК ПОСЛЕ 1936 ГОДА. ПРОБЛЕМА ПРОЛИВОВ В РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ*

д.и.н., проф. Сельма ЙЕЛЬ*

На протяжении истории Босфор и Дарданеллы подвергались нападениям со стороны внешних сил, привлекали к себе внимание государств и народов, стремившихся установить свое господство как в Анатолии, так и на Черном море. Попытки захвата осуществлялись с различных сторон, иногда со стороны Ближнего Востока и Анатолии с целью получить выход в Европу. Но какая бы ни ставилась цель, первым этапом ее реализации всегда оставалось установление контроля над Проливами.

Российская империя и Османская империя постоянно находились в состоянии противоборства из-за Проливов. Это продолжалось до большевистской революции 1917 года. Сближение двух государств, зародившееся в ходе войны за независимость, продолжалось до подписания Конвенции Монтрё. Трудно утверждать, что после 1936 года вопрос о Проливах служил причиной такой же враждебности между Турцией и Россией, как в прошлом между Российской и Османской империями. Это было связано как с возможностями, предоставляемыми Конвенцией Монтрё, так и с появлением в обеих странах новых режимов. Однако известно, что время от времени возникали проблемы, вызванные тем же самым вопросом.

Хотя в тот период режим проливов, установленный в Лозанне, не создавал угрозы для безопасности, Турция с беспокойством воспринимала осуществляющееся положение и при первом удобном

* Перевод турецкой версии дан в сокращении
* Профессор Университета Гази

Этот сюжет, равно как и вопросы, относящиеся к анализу внутривойсковой обстановки и оценке геологической ситуации в Турции того периода, как представляется, требуют совместных усилий исследователей двух стран. Рамки данной статьи позволяют ограничиться лишь постановкой проблемы, которая сама по себе требует тщательного подхода и детального изучения. Ясно одно - российский, как и турецкий историкам в своих оценках советско-турецких отношений периода Второй мировой войны пора уходить от стереотипов времен холодной войны и ломать «образ врага» в сознании и друг друга. Непременным условием при этом остается

статья, равно как и вопросы, относящиеся к анализу внутривойсковой обстановки и оценке геологической ситуации в Турции того периода, как представляется, требуют совместных усилий исследователей двух стран. Рамки данной статьи позволяют ограничиться лишь постановкой проблемы, которая сама по себе требует тщательного подхода и детального изучения. Ясно одно - российский, как и турецкий историкам в своих оценках советско-турецких отношений периода Второй мировой войны пора уходить от стереотипов времен холодной войны и ломать «образ врага» в сознании и друг друга. Непременным условием при этом остается

статья, равно как и вопросы, относящиеся к анализу внутривойсковой обстановки и оценке геологической ситуации в Турции того периода, как представляется, требуют совместных усилий исследователей двух стран. Рамки данной статьи позволяют ограничиться лишь постановкой проблемы, которая сама по себе требует тщательного подхода и детального изучения. Ясно одно - российский, как и турецкий историкам в своих оценках советско-турецких отношений периода Второй мировой войны пора уходить от стереотипов времен холодной войны и ломать «образ врага» в сознании и друг друга. Непременным условием при этом остается

статья, равно как и вопросы, относящиеся к анализу внутривойсковой обстановки и оценке геологической ситуации в Турции того периода, как представляется, требуют совместных усилий исследователей двух стран. Рамки данной статьи позволяют ограничиться лишь постановкой проблемы, которая сама по себе требует тщательного подхода и детального изучения. Ясно одно - российский, как и турецкий историкам в своих оценках советско-турецких отношений периода Второй мировой войны пора уходить от стереотипов времен холодной войны и ломать «образ врага» в сознании и друг друга. Непременным условием при этом остается

Немецкие архивные документы убедительно свидетельствуют о тесном сотрудничестве спецслужб Германии и Турции. Анкару неоднократно посещали руководители немецких разведорганов адмирал Канарис и В. Шленбергер. В одном из донесений фон Папена указывается, что тогдашний начальник штаба маршал Ф. Чакмак обещал передать в распоряжение германской разведки составивших на службе в турецкой армии офицеров кавказского происхождения для организации разведдеятельности против СССР. По данным немецкого посольства, в Карсе была создана база для диверсионной деятельности на Кавказе под началом одного из таких офицеров. Результаты взаимодействия спецслужб были впечатляющими: на турецко-российской границе только в 1942 году было зафиксировано 58 разведывательных полетов и задержано 47 немецких и турецких агентов; в 1943 г. – 30 турецких агентов, срабатывало 68 пораненных конфликтов. Шэф немецкой разведки В. Шленбергер отмечал, что благодаря хорошему сотрудничеству спецслужб удалось заросить из Турции в южные районы России и за Урал немалое число агентов турецкой национальности. Тот же В. Шленбергер писал в своих воспоминаниях: «Определенные круги Турции выявляли требования восстановления с теми народами, которые были родственны туркам по крови и религии... Насколько мне стало известно из бесед с высокопоставленными турецкими чиновниками, в Турции думали уже и о том, чтобы повлиять на немецкое руководство с целью не превратить эти русские территории в колонию Германии».

Надо заметить, что высшее политическое руководство Турции (по крайней мере, его германски настроенная часть) под воздействием охватившего страну пантюркистского и пантуранистского урагана вынашивала планы возрождения «Большого Турана». Существоет, например, задокументированное высказывание Гитлера о том, что турки могут при известных условиях получить определенные права на Кавказ. Вместе с тем, известно и то, что Гитлера принципиально не устраивала программа турецких пантюркистов, претендующих на расширение своей территории. Согласно опубликованным документам МИД Германии, Гитлер в разговоре с Риббентропом в сентябре 1941 года подчеркивал, что территории СССР после его поражения должны быть полностью под влиянием Германии и не в ее интересах будет создание неких автономий на Кавказе, даже если они станут политическими союзниками Турции. Примечательно, что эти

соглашение о взаимном сокращении консульской сети. В соответствии с этим Турция закрыла свои консульства в Одессе, Баку, Ленинскане и Ереване, а СССР – в Измире и Карсе. В конце апреля 1939 года послом Германии в Анкару назначается кадровый разведчик Франц фон Папен, не скрывающий своей антипатии к России. 18 июня 1941 года Турция подписывает договор «о дружбе и ненападении» с Германией, противоречащий Бюкве и духу советско-турецкого договора «о дружбе и нейтралитете» от 17 декабря 1925 г. В нарушение всех договоренностей в июле и августе 1941 года Турция разрешает пропуск через Проливы германского и итальянского военных кораблей. Из переписки МИД Германии с посольством в Анкаре следует, что оформление турецко-германского союза представляется возможным для использования геостратегического положения Турции. В частности, становится реальным получение разрешения на неограниченный провоз германского оружия и военных материалов через Турцию.

С первых дней нападения на СССР ряд видных турецких политических деятелей (Ш. Сараджоглу, Н. Менеменджигюлу, И. Сабис и др.), а также представители генералитета (Э. Эрликет, Х. Эркимед, М. Баку) активно поощряли крайне националистические и фашистские организации, выступавшие против СССР. Достаточно сказать, что с терпимости Турция действовало более 10 подобных структур, включая такие, как: «Лига турецкой культуры», «Бозакыр», «Мушават», «Севепокавказский национальный комитет» и др. МИД Германии поощрял пропаганду пантуркских идей этих организаций среди военнослужащих турецкого происхождения для последующего образования из их среды особых воинских частей. Турецкие военные неоднократно посещали с «ознакомительными» поездками восточный фронт. Так, в середине 1941 г. делегация турецких военных в главе с генералом Али Фадом Эрденем посетила восточный фронт по маршруту Стамбул-Одесса-Николаев. Была совершена поездка в лагерь военнослужащих под Николаевым для встречи с военнослужащими турецкого происхождения, в ходе которой, как вспоминала в своих мемуарах генерал Эрликет, шла активная агитация за создание «туркских подделаний». На обратном пути делегация была принята Гитлером в Берлине и имела с ним получасовую беседу. Примечательно, что спустя некоторое время из советских военнослужащих был образован татаро-башкирский легион «Идилль Урал».

В большой и сложной теме отношений между СССР и Турцией в период Второй мировой войны особо хотелось бы выделить позицию некоторых турецких политических и военных кругов. Общественно заметно сворачиваться. В феврале 1938 года было подписано

совместной комиссии историков двух стран. Публикация архивных документов желательна под редакцией фондов, должно быть исключительным паритетным и коллективным, а отношения, тем более связанным с использованием архивных документов, что обратные к «горьким» сюжетам в российско-турецких отношениях под его концепцию. Все это лишнее раз убеждает в той избранной части документального материала, которая исследователя этой непостоянной темой апеллирует, как правило, лишь к интерпретации событий абсолютной разрыв. Каждая историк. Тема одна, источники практически те же самые, однако коллег. Подобное замечание также в работах российских и турецких служениями, например, в книгах азербайджанских и армянских При этом приходится иметь дело с диаметрально противоположными наблюдениям все большее искажение исторической действительности. тенденция над наукой, в результате чего последние двадцать лет мы материал. С другой, - возобладала, к сожалению, политическая архивные документы, появились интересные фактологические запутанной. С одной стороны, стали доступны новые распадом СССР ситуация с исследованием этой темы стала еще более отношениях - это годы Второй мировой войны. Надо сказать, что с Один из самых, пожалуй, трудных периодов в российско-турецких

д.и.н. проф. Александр Колесников

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НЕКОТОРЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ВОЕННЫХ КРУГОВ
ТУРЦИИ В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Российско-турецкие отношения в период правления С. Демиреля

Сергей Корицкий

Изменившийся мировой порядок после 1936 года. Проблема проливов в Российско-турецких отношениях

д.и.н., проф. Селма ЙЕЛ

Деятельность некоторых политических и военных кругов Турции в период Второй мировой войны

д.и.н., проф. Александр КОЛЕСНИКОВ

Председатель: к.и.н., доц. Александр СОТНИЧЕНКО

ПЕРВАЯ СЕКЦИЯ

сотрудничество, начавшее развиваться между Россией и Турцией после распада СССР, факторы, влияющие на отношения двух стран, российско-турецкие отношения в Центральной Азии и на Кавказе, культурные связи между двумя странами - соседями и перспективы многостороннего сотрудничества.

Несмотря на то, что в последнее время в каждой из двух стран появились исследования, посвященные различным аспектам российско-турецких отношений, совместная работа российских и турецких ученых представляется чрезвычайно важной. Такой подход позволяет ученым более объективно взглянуть на спорные исторические вопросы и познать с новыми документами и исследованиями, проводящимися в каждой из двух стран. В этой связи Центр аттюрковских исследований придает особое значение публикации докладов на двух языках - турецком и русском. Подобно сборнику докладов первого семинара эта книга выходит на двух языках: доклад, сделанный на турецком, переведен на русский, доклад, сделанный на русском и внесет вклад в развитие сотрудничества между Россией и Турцией.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Российско-турецкое сближение стало одним из самых важных событий, произошедших в Евразии в последнее время. После распада СССР российско-турецкие отношения активизировались, за короткий период времени прошли значительный путь развития и достигли наивысшего расцвета к 2011 г., когда отмечалась 90-летняя годовщина подписания Московского договора 1921 г. Отношения между двумя странами, начавшие развиваться с «челночной торговли» 1990-х гг., сегодня уже называются «стратегическим партнерством». На переделный план вышли такие вопросы, как объем двустороннего торгового оборота, превысивший 40 млрд. долларов, переход к безвизовому режиму, развитие сотрудничества в области энергетики, строительство российской АЭС в Турции, взаимная поддержка на международной арене. Наряду с политической, торговой и экономической сферами, полным ходом идет развитие отношений в области культуры и науки. Прекрасным примером такого сотрудничества являются научные семинары, проведенные Центром атакорковских исследований Высшего общества культуры, языка и истории им. Атаюрка совместно с различными организациями Российской Федерации.

Первый научный семинар на тему «Российско-турецкие отношения от Атаюрка до начала Холодной войны» состоялся 14 - 15 мая 2010 г. в Анкаре. 28 - 29 сентября 2010 г. в Санкт-Петербурге прошел второй научный семинар на тему «Российско-турецкие отношения от начала Холодной войны до наших дней». Вслед за этим состоялось еще две встречи - в Анкаре и в Лятигорске. На встрече в Анкаре (28 апреля 2011 г.) российские и турецкие ученые обсудили тематику взаимного восприятия двух обществ. На семинаре в Лятигорске (28 - 29 ноября 2011 г.) рассматривались вопросы российско-турецких отношений на Кавказе.

Сборник докладов по итогам первого семинара вышел в свет в 2011 г. Книга, которую Вы держите в руках, является сборником докладов, представляющих на втором семинаре. Тематика докладов включает такие вопросы, как российско-турецкие отношения в период Холодной войны, важная для обеих стран проблема Черноморских проливов,

2. к.ф.н., доц. Алексей ПЫЛЁВ
Осетинский язык в Санкт-Петербургском-Ленинградском
Университете с 1920-х годов до наших дней _____ 89
3. к.ф.н., доц. Аполлинария АБДУЛТИНА
Турецкая литература в России - художественный
перевод как метод взаимного познания культур _____ 95

Российско-турецкие гуманитарные контакты (20-50 гг. 20 в.) _____ 83

1. к.и.н. Александр ВИТОЛ

Председатель: д.и.н., проф. Александр КОЛЕСНИКОВ

ЧЕТВЕРТАЯ СЕКЦИЯ

Централизованная тематика в российско-турецких отношениях: от «Наследства Империй» к реалиям 21 века _____ 73

3. к.и.н. доц. Александр ПЫЛЁВ

Кавказ в российско-турецких отношениях _____ 65

2. Хасан КАНБОЛАТ

Евразийство в российско-турецких отношениях _____ 59

1. к.и.н. Ирина СВИСТУНОВА

Председатель: д.и.н., доц. Ильяс КЕМАЛЮГЛУ

ТРЕТЬЯ СЕКЦИЯ

Исторические коды будущего турецко-российских отношений и фактор холодной войны _____ 51

3. д.и.н., доц. Мехмет Сейфеддин ЕРОЛ

От Соседства к Стратегическому Сотрудничеству: Турецко-Российские Отношения _____ 37

СОДЕРЖАНИЕ
ПРЕДИСЛОВИЕ

ТЕКСТЫ ДОКЛАДОВ

ПЕРВАЯ СЕКЦИЯ

Председатель: к.и.н., доц. Александр СОТНИЧЕНКО

1. д.и.н., проф. Александр КОЛЕСНИКОВ
Деятельность некоторых политических и военных кругов
Турции в период Второй мировой войны _____ 1

2. д.и.н., проф. Селма ЙЕЛ
Изменившийся мировой порядок после 1936 года.

Проблема проливов в Российско-турецких отношениях _____ 5

3. Сергей Корицкий

Российско-турецкие отношения в период правления С.
Демиреля _____ 15

ВТОРАЯ СЕКЦИЯ

Председатель: к.и.н. Ирина СВИСТУНОВА

1. д.и.н., доц. Фырат ПУРТАШ

Добрососедство - ключ к развитию турецко-российских
отношений _____ 31

2. д.и.н., доц. Ильяс КЕМАЛЮГЛУ

Анкара-2015

Ирина Свистунова

Ильяс Кемалоглу

Перевод и подготовка к изданию:

28-29 сентября 2010

Материалы Второго Международного Семинара

**РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИЕ
ОТНОШЕНИЯ:
ОТ НАЧАЛА ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ ДО
СОВРЕМЕННОСТИ**

ЦЕНТР АТАТЮРКОВСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ИСТОРИИ ИМЕНИ АТАТЮРКА

ВЫСШЕЕ ОБЩЕСТВО ПО ТУРЕЦКОЙ КУЛЬТУРЕ, ЯЗЫКУ И